

АГРОСВІТ

№ 9-10 травень 2022

Науково-практичний журнал

ISSN 2306-6792

9 772306 679204

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Васильєва Наталя Костянтинівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних систем і технологій, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Вініченко Ігор Іванович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: Кучеренко Г. Б.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Безус Роман Миколайович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Гончаренко Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Добровальська Олена Володимирівна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця)

Каткова Наталя Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри обліку і економічного аналізу, Національний університет кораблебудування ім. адмірала Макарова

Качула Світлана Валентинівна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Крючко Леся Станіславівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Кураташвілі Альфред Анзоревич (Тбілісі, Грузія), доктор економічних, філософських і юридичних наук, професор в галузі суспільних наук, професор Грузинського технічного університету в області Публічного права (Факультет Права і Міжнародних відносин), науковий керівник Інституту Бізнесу і Права факультетів Права і Міжнародних відносин і Бізнес-технологій ГТУ, завідувач відділом економічної теорії Інституту економіки імені П.Гуцушвілі Тбіліського державного університету імені Іване Джавахішвілі

Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»

Павлова Галина Євгенівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, оподаткування та управління фінансово-економічною безпекою, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Самойленко Алла Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та туристичного бізнесу, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пантелєєва Наталія Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Таврійського державного агротехнологічного університету, Таврійський державний агротехнологічний університет

Федоренко Станіслав Валентинович, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища КНУБА, академік академії будівництва України

Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Череп Олександр Григорович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки, Запорізький національний університет

Чирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Шабатура Тетяна Сергіївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії і економіки підприємства, Одеський державний аграрний університет

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 9–10 травень 2022 р.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»).

Наказ Міністерства освіти і науки України

№ 975 від 11.07.2019 р.

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво KB № 23728-13568ПР від 27.12.2018 року
ISSN 2306-6792

Передплатний індекс: 21847

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33,
(050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net
www.agrosvit.info

Засновники:
**Дніпровський державний
аграрно-економічний університет,
ТОВ "ДКС Центр"**
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку 26.05.22 р.

Підписано до друку 26.05.22 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 11,7.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2605/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© АгроСвіт, 2022

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 9—10 травень 2022 р.

У НОМЕРІ:

<u>Крюкова І. О., Степаненко С. В.</u>	
Ефективність вітчизняного агробізнесу у призмі пріоритетів сталого розвитку	3
<u>Третяк А. М., Третяк В. М., Прядка Т. М.</u>	
Філософія розвитку теорії земельного устрою сільських територій	13
<u>Свиноус І. В., Радько В. І., Свиноус Н. І., Присяжнюк Н. М., Гаврик О. Ю.</u>	
Інформаційно-облікове забезпечення управлінням молочним скотарством сільськогосподарських підприємств	21
<u>Жуков С. А., Кампов Н. С., Тодьєрішко Е. В., Крїмкова О. С.</u>	
Особливості управління кластерами туризму із формами гнучкої (нестандартної) зайнятості: на прикладі Закарпатської області	29
<u>Лаврук В. В., Славина Н. А., Лаврук О. С.</u>	
Управління розвитком сільськогосподарських обслуговуючих молочних кооперативів: проблеми та перспективи	36
<u>Дідковська А. І.</u>	
Нормативно-правові засади та державна підтримка розвитку зрошуваного землеробства	44
<u>Гунько А. А.</u>	
Формування сталого (збалансованого) землекористування — базова основа розвитку економіки землевпорядкування в Україні	51
<u>Пронько А. М.</u>	
Економічні аспекти відтворення людського капіталу сільських територій	62
<u>Мулик Т. О.</u>	
Аналітичне забезпечення дебіторської заборгованості в системі управління підприємства	69
<u>Хахула Б. В.</u>	
Інновації, як чинник прискорення науково-технічного прогресу в аграрному секторі України	79
<u>Ніконенко О. А.</u>	
Методичне забезпечення формування продовольчої безпеки України	86

№ 9—10 / 2022

CONTENTS:

<u>Kryukova I., Stepanenko S.</u>	
EFFICIENCY OF DOMESTIC AGROBUSINESS IN PRISMS OF PRIORITIES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT	3
<u>Tretiak A., Tretiak V., Pryadka T.</u>	
PHILOSOPHY OF THE THEORY DEVELOPMENT FOR RURAL TERRITORIES LAND SYSTEM	13
<u>Svinous I., Radko V., Svinous N., Prisyazhnyuk N., Gavryk O.</u>	
INFORMATION AND ACCOUNTING SUPPORT FOR DAIRY CATTLE MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES	21
<u>Zhukov S., Kampov N., Todierishko E., Krimkova A.</u>	
FEATURES OF MANAGING TOURISM CLUSTERS WITH FORMS OF REMOTE (NON-STANDARD) EMPLOYMENT: ON THE EXAMPLE OF THE TRANSCARPATHIAN REGION	29
<u>Lavruk V., Slavina N., Lavruk O.</u>	
MANAGEMENT OF THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL SERVING DAIRY COOPERATIVES: PROBLEMS AND PROSPECTS	36
<u>Didkovska L.</u>	
LEGAL BASES AND PUBLIC SUPPORT OF IRRIGATION DEVELOPMENT	44
<u>Hunko L.</u>	
FORMATION OF SUSTAINABLE (BALANCED) LAND USE — BASIS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF LAND PLANNING IN UKRAINE	51
<u>Pronko L.</u>	
ECONOMIC ASPECTS OF HUMAN CAPITAL REPRODUCTION IN RURAL AREAS	62
<u>Mulyk T.</u>	
ANALYTICAL PROVISION OF RECEIVABLES IN THE ENTERPRISE MANAGEMENT SYSTEM	69
<u>Khakhula B.</u>	
INNOVATION AS AN ACCELERATING FACTOR OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL PROGRESS IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE	79
<u>Nykonenko O.</u>	
METHODOLOGICAL SUPPORT FOR THE FORMATION OF FOOD SECURITY IN UKRAINE	86

УДК 631.1 (338.1.)

І. О. Крюкова,

д. е. н., професор, завідувач кафедри обліку і оподаткування,

Одеський державний аграрний університет

ORCID ID: 0000-0002-0577-6364

С. В. Степаненко,

к. е. н., докторант, старший викладач кафедри фінансів, банківської справи та страхування,

Державний біотехнологічний університет

ORCID ID: 0000-0002-6132-328X

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.9—10.3

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВІТЧИЗНЯНОГО АГРОБІЗНЕСУ У ПРИЗМІ ПРІОРИТЕТІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

I. Kryukova,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Accounting and Taxes,

Odessa State Agrarian University

S. Stepanenko,

PhD in Economics, Doctoral candidate, Senior Lecturer of the Department

of the Department of Finance, Banking and Insurance, State Biotechnological University

EFFICIENCY OF DOMESTIC AGROBUSINESS IN PRISMS OF PRIORITIES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Мета. Метою статті є визначення поточного стану ефективності аграрного бізнесу в Україні та його оцінка з позицій змісту та імперативів концепції сталого розвитку, яка набуває виключної пріоритетності у світовій практиці розвитку сільського господарства та сільських територій.

Методика дослідження. При написанні статті було використано сукупність загальнонаукових та специфічних методів економічних досліджень, зокрема, методи теоретичних узагальнень: аналіз, абстрактно-логічний метод (при обґрунтуванні архітектури сталого розвитку вітчизняного агробізнесу), економіко-статистичні методи (при оцінці сучасного стану ефективності агробізнесу); методи порівняння та наукового синтезу (при обґрунтуванні систематизації стратегічних напрямів розвитку сільського господарства і сільських територій); методи графічного відображення одержаних результатів досліджень.

Результати дослідження. У результаті проведених досліджень визначено, що імперативи сталого розвитку сьогодні постають виключним пріоритетом спільної аграрної політики країн ЄС та інших провідних країн світу. Відповідальна соціальна, екологічна та економічна поведінка бізнес суб'єктів необхідна не тільки з позицій розв'язання глобальних і національних завдань розвитку, алей й має значний вплив на результативність господарської діяльності. Проведений аналіз рівня ефективності аграрного сектору показав, що агробізнес сьогодні постає одним з найбільш рентабельних видів діяльності вітчизняної економіки. Разом з тим, з позицій ключових індикаторів сталого розвитку сільське господарство України має значні проблеми, зокрема, у сфері екологічної та соціальної складових. На основі систематизації науково-практичної літератури було визначено ключові стратегічні орієнтири розвитку аграрного сектору і сільських територій України, які корелюють із імперативами концепції сталого розвитку. Проаналізовано окремі аспекти САП країн ЄС, зокрема, у частині реалізації курсу "Green Deal", які постають корисними для визначення стратегічних напрямів сталого розвитку вітчизняного аграрного бізнесу.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у окресленні основних елементів архітектури сталого розвитку вітчизняного агробізнесу з урахування світових та національних пріоритетів і стратегічних завдань розвитку аграрного сектору та сільських територій.

Практична значущість результатів дослідження. Виявлені в результаті проведених досліджень тенденції, пріоритети і ціннісні орієнтири є визначальними для подальшого вирішення завдання підвищення ефективності вітчизняного аграрного бізнесу та досягнення цілей сталого розвитку сільського господарства і сільських територій у контексті провідної світової практики.

Goal. The aim of the article is to determine the current state of efficiency of agrarian business in Ukraine and its assessment from the standpoint of the content and imperatives of the concept of sustainable development, which acquires exclusive priority in world practice of agricultural development and rural areas.

Research methodology: A set of general and specific methods of economic research have been used when writing the article, in particular, methods of theoretical generalizations: analysis, abstract-logical method (in substantiating the architecture of sustainable development of domestic agribusiness), economic and statistical methods (assessing the current state of agribusiness efficiency); methods of comparison and scientific synthesis (in substantiation of systematization of strategic directions of development of agriculture and rural territories); methods of graphical display of research results.

Results of the research. As a result of the conducted research, it is determined that the imperatives of sustainable development today become an exclusive priority of the common agricultural policy of the EU and other leading countries of the world. Responsible social, environmental and economic behavior of business entities is necessary not only from the standpoint of solving global and national development challenges, but also has a significant impact on economic performance. The analysis of the level of efficiency of the agricultural sector showed that agribusiness today is one of the most profitable activities of the domestic economy. At the same time, from the standpoint of key indicators of sustainable development, Ukraine's agriculture has significant problems in the field of environmental and social components. Based on the systematization of scientific and practical literature, key strategic guidelines for the development of the agricultural sector and rural areas of Ukraine were identified, which correlate with the imperatives of the concept of sustainable development. Some aspects of the SAP of the EU countries are analyzed in the implementation of the course "Green Deal", which are useful for determining the strategic directions of sustainable development of domestic agricultural business.

The scientific novelty of the research results is to outline the main elements of the architecture of sustainable development of domestic agribusiness, taking into account global and national priorities and strategic objectives of the agricultural sector and rural areas.

Ключові слова: агробізнес, ефективність, сталий розвиток, сільське господарство, аграрний сектор, сільські території, стратегічні пріоритети.

Key words: agribusiness, efficiency, sustainable development, agriculture, agricultural sector, rural areas, strategic priorities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сільське господарство — базовий сектор економіки України, рівень розвитку та ефективність якого сьогодні визначають стратегічні пріоритети зовнішньоекономічної торгівлі України, можливості формування бюджету країни, забезпечення продовольчої безпеки нації та сировинний базис розвитку технологічно пов'язаних видів економічної діяльності. Аграрний сектор в економіці України постає базисом економічного розвитку, формує стратегічні передумови залучення інвестицій, зміцнення рівня конкурентоспроможності національної економіки та покращення рівня добробуту населення країни. Вирішення цих завдань неможливе без забезпечення ефективного розвитку агробізнесу, розв'язання проблем підвищення рівня якості життя сільського населення та продовольчого забезпечення теперішніх і майбутніх поколінь, зокрема, у контексті активної інтеграції у єдиний соціально-економічний простір системи європейських пріоритетів розвитку, зміни системи національних парадигм, цінностей і прагнень, які формують уявлення про критерії та індикатори ефективності сільськогосподарського виробництва.

АНАЛІЗ

ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Враховуючи виключну важливість та пріоритетність сільського господарства для національної економіки, питання підвищення результативності розвитку аграрного сектору економіки України завжди посідало центральне місце у наукових працях видатних вітчизняних вчених-аграрників. Вченими досліджувались напрями та механізми забезпечення ефективності сільськогосподарського виробництва і розвитку сільських територій, визначались стратегічні моделі і засади підвищення рівня його конкурентоспроможності та покращення якості життя сільського населення, опрацьовувались механізми державної підтримки галузі та аналізувались результати аграрних реформ. Все це забезпечило появу значної кількості науково-прикладних розробок, які є винятково корисними для теорії і практики підвищення результативності розвитку аграрного сектора. Серед вітчизняних вчених-аграрників, які зробили потужний внесок у розвиток наукової, методичної і практичної площини підвищення ефективності розвитку сільського господарства, слід відмітити наступних: Амбросов В.Я.,

Андрійчук В.Г., Гадзало Я.М., Гудзь О.Є., Данько Ю.І., Жук В.М., Зубець М.В., Красноручий О.О., Лопатинський Ю.М., Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Мармуль Л.О., Месель-Веселяк В.Я., Пінчук А.О., Пугачов М.І., Россоха В.В., Саблук П.Т., Федоров М.М., Ходаківська О.В., Шпикуляк О.Г., Шпичак О.М. та ін. Разом з тим, динамічність факторів бізнес-середовища, поява кардинально нових принципів і пріоритетів аграрного виробництва у світі, які сьогодні постають вкрай актуальними й для України, актуалізує дане питання та відносить його до складу найважливіших завдань національної економіки і суспільства, яким притаманні ознаки постійної сучасності.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є визначення поточного стану ефективності аграрного бізнесу в Україні та його оцінка з позицій змісту та імперативів концепції сталого розвитку, яка набуває виключної пріоритетності у світовій практиці розвитку сільського господарства та сільських територій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

За умов сучасних тенденцій і зміни парадигми управління у бік соціально-відповідального бізнесу фінансові, зокрема, інвестиційні ринки є досить чутливими до компаній, які здійснюють корпоративне управління на засадах сталого розвитку. Експерти мають однозначну спільну думку, що стала соціальна, екологічна та економічна поведінка бізнес суб'єктів може значно покращити фінансові показники та результати діяльності компаній [1, с. 141]. Імплементация цілей сталого розвитку у корпоративну стратегію компаній допомагає одержати довгострокову цінність для власників і інвесторів, покращити корпоративну репутацію фірми, забезпечити приріст фінансових показників діяльності [2, с. 96]. Починаючи з 90-х років минулого сторіччя у економічній літературі розглядається та підтверджується зв'язок між соціально відповідальною поведінкою бізнесу та його фінансовими результатами [3, с. 1264]. Сьогодні концепція соціальної відповідальності бізнесу розширюється, доповнюється засадами стратегічних програм сталого агроекономічного розвитку та затверджується на рівні державного управління окремих країн та їх об'єднань (наприклад, країни ЄС). Визнання можливостей бізнесу, які ґрунтуються на факторах, враховуючих збереження навколишнього природного середовища та

небайдужість компаній до соціальних проблем, сього розглядається як стратегічний фактор підвищення продуктивності і конкурентоспроможності бізнесу. Бізнес-ідеї, які виникають і реалізуються на засадах сталого розвитку, формують потенціал конкурентних переваг компанії (нові технології, ресурси, продукти, ринки), що підвищує можливості генерування прибутку та покращення фінансових показників діяльності [4, с. 568].

Вітчизняні науковці сталий розвиток аграрного сектору розглядають як "... як здатність суб'єктів господарювання безперервно рухатися та підтримувати раціональну пропорційність між чинниками відтворення і необхідними темпами розвитку в умовах невизначеності й мінливості зовнішнього середовища як тепер, так і в майбутньому, беручи до уваги при цьому відповідальність щодо створення належних соціальних умов і попередження забруднення довкілля" [5, с. 96].

У зарубіжній теорії і практиці сталий розвиток визначається як здатність забезпечити такий розвиток, який гарантує поточні потреби суспільства без формування загроз спроможності майбутніх поколінь задовольняти свої [2]. Концепція сталого розвитку суспільства в цілому об'єднує три ключових компонента: соціальна складова, екологічна та економічна.

В якості основних бонусів від імплементації і реалізації цілей сталого розвитку у стратегічному управлінні діяльністю компаній можна виділити наступні: 1) покращення корпоративного іміджу, що призводить до покращення фінансових результатів діяльності; 2) підвищення рівня інвестиційної привабливості та розширення фінансового і виробничого потенціалу компанії; 3) максимізація прибутку за рахунок більш якісного задоволення потреб споживачів та формування запасу конкурентоспроможності; 4) одержання нефінансових (соціально-екологічних) вигід для широкого кола сторін; 5) ефекти синергії від поєднання попередніх умов і факторів.

На думку Маліка впровадження цілей сталого розвитку у корпоративну політику управління компаній сприяє підвищенню фінансової ефективності, ефективності використання ресурсів, сприяє нарощуванню обсягів виробництва з високою часткою доданої вартості (за рахунок інновацій та інвестицій) [6, с. 420].

У зарубіжних дослідженнях та практиці реалізації програм сталого розвитку сільського господарства домінують аспекти забезпечення сталих продовольчих агроєкосистем, охорони навколишнього середовища, природ-

них та біоресурсів, запобігання змінам клімату. Підхід до сільського господарства полягає у пошуках такого антропогенного впливу на природний ресурсний потенціал, який забезпечить можливості повного відновлення ресурсів для теперішніх та майбутніх поколінь. У нерозривному взаємозв'язку екологічна та виробничо-економічна складова розглядаються із соціальним фактором, без високого рівня знань та відповідальності якого неможливо розв'язати завдання сталого розвитку. Поряд із задоволенням потреб суспільства сталий розвиток сільського господарства та його територій приносить користь природним ресурсам та екосередовищу.

Сьогодні у рамках спільної аграрної політики краї ЄС зміст подальшого сталого розвитку сільського господарства і сільських територій трактується у рамках концепції "Green Deal" — стратегічної програми "Зеленої агроєкономіки". Стратегія сталого розвитку на найближчі вісім років має забезпечити: нейтральний або позитивний вплив на навколишнє середовище і природні ресурси, пом'якшення наслідків кліматичних змін, попередити подальшу втрату біорізноманіття, забезпечити продовольчу безпеку та здоров'я суспільства завдяки безпечному та екологічно чистому харчуванню [7].

Сьогодні концепція "Green Deal" сприймається як головний інструмент відповіді на існуючі виклики і загрози, кризи та інші перманентні соціально-економічні явища, що супроводжують розвиток економіки країн ЄС. Для Європейських країн "Green Deal" сьогодні є дорожньою картою перетворення кліматичних, екологічних та соціально-економічних проблем у можливості, за допомогою яких будуть вирішені глобальні проблеми людства. Ключовими цілями стратегічної європейської ініціативи "Green Deal" є: 1) забезпечення продовольчої безпеки за умов зміни клімату та втрати біорізноманіття; 2) зменшення екологічних та продовольчих наслідків продовольчої системи ЄС; 3) підвищення рівня стійкості продовольчої системи ЄС; 4) глобальний перехід до конкурентної стабільності за принципом "від ферми до столу" [8].

Значна увага принципам сталого розвитку, зокрема, у сільському господарстві, приділяється в КНР, економічні темпи розвитку економіки якої сьогодні є найвищими у світі. Урядом республіки запропоновано стратегічна програма "П'ять основних концепцій розвитку" національної економіки: інноваційна, скординована, зелена, відкрита та інклюзивна. Ключове місце у програмі відводиться "стра-

тегії відродження сільських районів" на засадах сталого розвитку та переходу на "зелене господарство" [9, с. 2].

Сталий розвиток сільського господарства є частиною загальної світової концепції сталого розвитку до 2030 року, яка була прийнята на саміті ООН в 2015 р. Універсальний принцип концепції "сталого розвитку" — забезпечення потреб сучасного покоління без ризиків і загроз для майбутніх поколінь щодо забезпечення своїх власних. Головний акцент концепції сталого розвитку сільського господарства — орієнтація на задоволення потреб людства (за умов підвищення рівня якості життя населення) за умов збереження та відновлення біо- і екосистем.

FAO визначає наступні принципи сталого розвитку сільського господарства: підвищення ефективності використання ресурсів; збереження, захист та покращення біоресурсів; захист сільських територій та покращення рівня якості життя сільського населення; підвищення стійкості людей, громад та екосистем; відповідальний та ефективний механізм управління, як умова забезпечення сталого розвитку сільського господарства і сільських територій [10].

Стратегічним планом Європейського Союзу САП, який починає діяти у 2023 р., передбачений значний вплив "зеленого" курсу на сталий розвиток сільського господарства і сільських територій. Стратегічні програми розвитку країн-учасників ЄС мають продемонструвати імперативи у сфері охорони довкілля та прихильність дії реалізації спільного курсу дій, спрямованих на запобігання змінам клімату. Пріоритетом фінансового забезпечення (у розмірі до 35% спільного аграрного бюджету країн ЄС) постануть екологічні схеми забезпечення і підтримки безпечних технологій агро-виробництва, збереження біорізноманіття тваринного і рослинного світу, охорона ландшафтів, підтримка клімату, розвитку біоекономіки сільських регіонів [8].

Впровадження і реалізація концепції сталого розвитку у практиці вітчизняного агробізнесу має супроводжуватись окресленням чітких позицій, принципів та елементів, які формуватимуть єдину архітектуру сталого розвитку агробізнесу не тільки на рівні окремих суб'єктів господарської діяльності, але й на рівні сільського господарства, сільських територій, агропродовольчого сектору, як частини національної економіки в цілому (рис. 1).

Ключове значення у складі архітектури забезпечення реалізації концепції сталого розвитку агробізнесу та сільського господарства

становлять основні елементи (екологічна стабільність, економічна та соціальна складова) та система важелів впровадження концепції у практичну діяльність: діючі та майбутні стратегії сталого розвитку аграрної сфери та сільських територій, моделі їх реалізації і фінансового забезпечення, механізми забезпечення сталого розвитку та ресурсний і виробничий потенціал.

З системних позицій досить вдало, на нашу думку, запропонований Пінчук А.О. механізм забезпечення сталого розвитку сільського господарства у компліментарності його основних компонентів: суб'єкти і об'єкти, цілі та принципи сталого розвитку, структурно-функціональні елементи (нормативно-правовий, фінансово-економічний, організаційно-інституційний, екологічний, соціальний, інформаційний механізми), методи та інструменти досягнення цілей сталого розвитку сільського господарства [11, с. 18].

Аграрне виробництво є пріоритетним для економіки будь-якої країни та має важливе значення для трьох головних елементів сталого розвитку: екології, економіки та суспільства. Розв'язання стратегічної проблеми забезпечення продовольчої безпеки як на національному рівні, так і в розрізі глобального виміру за сучасних умов супроводжується істотними екологічними і соціально-економічними компромісами. Зокрема, необхідність збільшення обсягів виробництва продовольства за обмежених ресурсів призводить до появи проблеми зникнення біологічного різноманіття, широкого використання ГМО, втрати природних характеристик біоресурсів, їх модифікації, більш каталізації та прискоренню основних біологічних процесів трансформації біологічних активів на засадах зростання рівня інтенсивності агропродовольства (використання хімічних засобів, мінеральних добрив, препаратів, які стимулюють ріст та фазу дозрівання біологічних активів тощо).

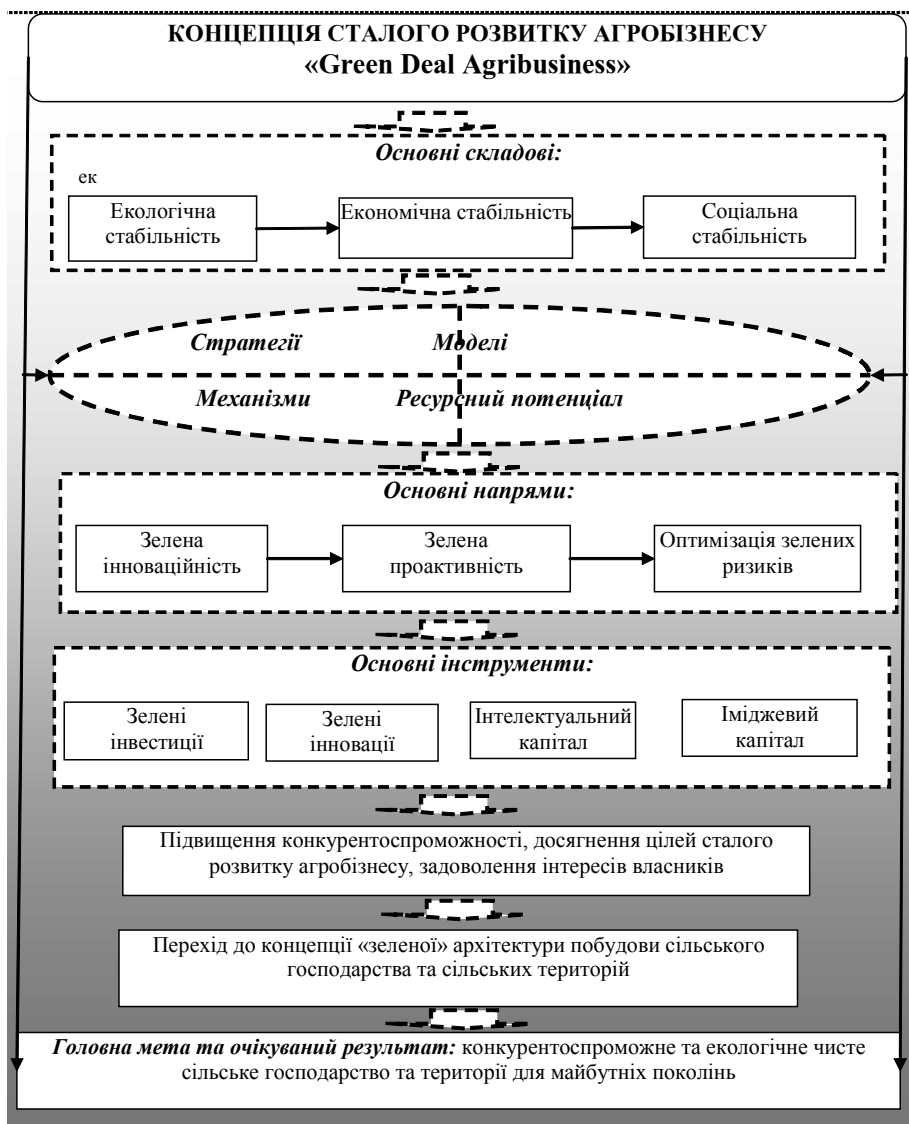

Рис. 1. Архітектура сталого розвитку агробізнесу

Джерело: складено авторами.

Коло екологічних викликів і загроз доповнюється низькою соціально-економічними чинників, серед яких характерними є низький рівень доходів і якості життя населення сільських територій, нерозвиненість соціальної інфраструктури, висока ступінь безробіття на селі та активізація міграційних процесів, що фактично призводить до руйнації окремих сільських населених поселень.

Незважаючи на те, що за останні роки вітчизняний аграрний сектор демонструє стабільне економічне зростання, проблема продовольчого забезпечення населення країни залишається актуальною як на національному, так і світовому рівнях.

Butnariu, A. & Avasilcai, S. пропонують агреговану модель сукупного індикатора сталого розвитку за трьома групами показників (економічні, екологічні, соціальні) та з урахуванням

Таблиця 1. Показники сталого розвитку сільського господарства України

Індикатори	2000 р.	2010 р.	2015 р.	2018 р.	2020 р.
<i>Екологічна складова</i>					
Відсоток розораності с.-г. земель, %	77,8	78,1	78,4	79,1	79,5
Кількість внесених мінеральних добрив на 1 га, кг	60	84	98	134	152
Площа, оброблювальна пестицидами, %	28,5	37,7	42,6	89,5	91,4
Частка площі, на якій вироблялась органічна продукція, %	78,0	30,0	19,0	9,0	7,0
Збереження біорізноманіття, тис гол. ВРХ	9423,7	4494,4	3750,3	3332,9	2874,0
Викиди діоксиду вуглецю, млн т	152,0	193,2	161,1	150,5	135,3
Частка використаної води на виробничі потреби у с. г-ві, %	23,6	26,4	20,3	24,5	21,8
<i>Економічна складова</i>					
Частка ВВП галузі, %	8,4	8,2	11,9	10,2	9,3
Валова додана вартість галузі, млрд дол. США	5,4	10,4	10,9	13,3	14,4
Частка у сукупній доданій вартості по економіці, %	16,3	8,3	14,2	11,9	10,8
Розмір державних витрат на галузь, млн грн	2838,4	13643,2	1636,3	4232,0	4665,0
Торгова відкритість (частка продукції експорту), %	8,5	14,3	31,8	33,0	38,3
Річний розмір капітальних інвестицій, млн дол. США	297,2	1458,8	1380,7	2430,3	1879,8
в т. ч. на 1-е підприємство, тис дол. США	14,0	25,8	30,4	49,4	39,5
Урожайність зернових культур, ц/га	18,3	27,6	43,8	52,2	46,1
<i>Соціальна складова</i>					
Заробітна плата працівників галузі за місяць, грн	114,0	1472	3309	7557	9734
в т. ч. у % до середнього по економіці	49,5	63,9	74,8	80,8	84,0
Частка осіб, зайнятих у с.-г. виробництві, %	18,6	19,3	17,5	18,0	17,1
Відносний рівень сільської бідності (за витратами), %	-	24,1	27,9	31,6	43,8

Джерело: складено авторами за даними [16—18].

фактору часу. Вага кожного складового індикатора, які у різних компаніях відрізняються за характером діяльності, у інтегрованому визначається за даними експертного опитування [12, с. 1235].

У робочому докладі про шляхи забезпечення сталого продовольчого розвитку від 2014 р. набір індикаторів сталого розвитку сільського господарства визначений за трьома методичними рівнями: 1 рівень — національна аграрна політика (наявність національних програм, яким передбачається екологічний розвиток аграрного виробництва з низькими рівнем шкідливих вибросів, збереження природних та біоресурсів); 2 рівень — практична діяльність (відсоток ріллі, сільськогосподарських угідь, на яких використовуються технології ресурсозбереження та біологічних способів обробки); 3 рівень — результативність використання ресурсів (урожайність сільськогосподарських

культур, частка еродованих ґрунтів, коефіцієнт водного стресу, баланс поживних речовин у ґрунті тощо) [13].

Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD) у своєму звіті представляє аналіз сталого розвитку сільського господарства за наступними індикаторами: ВВП сільського господарства, зміни у землекористуванні, дохід фермерів, витрати держави на підтримку аграрної сфери, кількість, ферм, зайнятість, фермерська освіта. На рівні фермерства ключовими індикаторами сталого розвитку постають: органічне землеробство, практика боротьби зі шкідниками, зрошення та управління водними ресурсами, баланс поживних речовин. Окремо визначаються ризики, пов'язані із використанням природних та біоресурсів.

Zhang, X., Yao, G., Vishwakarma, S., Musumba, M., Heyman, A. & Eric A., Davidson у своїх дослідженнях пропонують модель 18-ті індикаторів сталого розвитку сільського господарства, які важливо враховувати при оцінці даної сфери у контексті її впливу на розвиток технологічно взаємопов'язаних галузей, наприклад, харчової промисловості. У рамках моделі SAM вчені пропонують індикатори: наявність воді, рівень засмічення, втрата біорізноманіття, зміни клімату, здоров'я ґрунтів, доступність кредитних ресурсів, ризики фермерства, підтримка сільського господарства, доступ до ринків, відсоток втрати харчування, здоров'я, добробут фермерів, рівність, права фермерів [14, с. 1269].

Європейською комісією було обґрунтовано набір з 28 показників сталого розвитку сільського господарства у розрізі базових сфер: 1) інтенсивність землеробства та зміни у землекористуванні; 2) структура тваринництва; 3) ризики втрати природних і біологічних ресурсів; 4) засмічення; 5) виброси шкідливих речовин; 6) управління генетичним та біологічним різноманіттям [15, с. 184].

Проведені дослідження свідчать про значне погіршення індикаторів екологічної складової у аграрному виробництві України протягом останніх десяти років. Найгостріші проблеми сьогодні постають у частині ступеня розораності сільгоспугідь, скороченні окремих видів

біорізноманіття, практично відсутності площ, які не оброблюються хімічними речовинами. Трансформації у структурі національної економіки України, що мають місце останнім часом, призвели до збільшення частки ВВП сільськогосподарства та валової доданої вартості галузі. Проблемні моменти існують також у соціальній площині сталого розвитку сектору і сільських територій, зокрема, низький рівень доходів та високий рівень бідності сільського населення (табл. 1).

Поряд з цим, агробізнес та сільське господарство України показують одні з найкращих показників ефективності господарювання у контексті розвитку національної економіки в цілому. Так, кількість прибуткових бізнес одиниць та рівень рентабельності їхньої діяльності, традиційно, залишаються вищими, ніж середні за всіма видами економічної діяльності (табл. 2).

Імплементация концепції сталого розвитку у практичну діяльність бізнес суб'єктів аграрного сектору сьогодні формує реальні економічні вигоди для всіх учасників процесу суспільного сільськогосподарського виробництва і розвитку сільських територій. Бенефіціарами результатів діяльності на засадах сталого розвитку є 1) аграрні виробники, які мають змогу підвищити якість і конкурентоспроможність продукції, максимізувати розмір виручки і прибутку від реалізації екологічно чистої продукції та розширити ринку збуту (наприклад, за рахунок Європейських країн), залучити додаткові фінансові потоки у вигляді інвестицій у екоагровиробництво; 2) наймані працівники, які є учасниками соціально-трудових відносин, що гарантують персоналу високі стандарти якості трудового життя; 3) мешканці сільських територій, які одержують бонуси від екологічного землекористування, покращення навколишнього середовища, збереження природних ресурсів, інвестицій у розвиток інфраструктурного забезпечення для реалізації інвестиційних проектів сталого розвитку, у т.ч. соціального характеру; 3) споживачі продуктів харчування, які матимуть змогу вживати якісні, екологічно чисті та безпечні продукти харчування; 4) регіони, держава та суспільство в цілому внаслідок отримання економічного росту у агропродовольчому секторі, який постає сьогодні базисом розвитку економіки України, вирішенні проблеми забезпечення продовольчої безпеки, покращення якості життя населення країни із врахуванням інтересів і потреб майбутніх поколінь.

Таблиця 2. Показники ефективності розвитку сільського господарства України

Індикатори	2010 р.	2013 р.	2015 р.	2018 р.	2020 р.
Частка підприємств, які одержали прибуток, %	69,6	80,2	88,9	86,7	83,1
Частка підприємств, які одержали збиток, %	30,4	19,8	11,1	13,3	16,9
Чистий прибуток – всього, млн грн	17253,6	15806,0	101912,2	70461,8	81032,6
Розмір чистого прибутку на 1 с.-г. підприємство, тис грн	305,4	282,9	2423,5	1431,9	1705,1
Рівень рентабельності діяльності, %	16,3	8,0	29,5	18,3	18,6
Рівень рентабельності діяльності по економіці в цілому, %	0,5	-0,7	-7,3	8,1	6,2

Джерело: складено авторами за даними [16; 18].

Вченими України обґрунтовано стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій України на період до 2030 р. Система цих заходів охоплює практично всі сфери аграрного сектору економіки України та постає пріоритетами реалізації політики регулювання вітчизняного АПВ на всіх інституціональних рівнях управління: 1) удосконалення управління сталим розвитком сільських територій; 2) формування оптимальної сільської поселенської мережі та покращення відтворюваності людини; 3) соціальний захист сільського населення та поліпшення житлових умов; 4) розвиток транспортної інфраструктури; 5) доступність загальної освіти на селі; 6) забезпечення сільських жителів якісною медичною допомогою; 7) забезпечення зайнятості та підвищення рівня життя сільського населення; 8) диверсифікація сільської економіки; 9) розвиток підприємництва та малих форм господарювання на селі; 10) розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації; 11) раціональне використання природно-ресурсного потенціалу сільських територій; 12) техногенна та екологічна безпека сільських територій; 13) фінансове, матеріально-технічне та інноваційне забезпечення сталого розвитку сільських територій; 14) розвиток сільськогосподарської інформаційно-консультативної діяльності [19, с. 28; 20, с. 21]. Сукупність цих заходів має постати в основі обґрунтування й прийняття єдиної стратегії розвитку аграрного сектору і сільських територій України на найближчі роки (рис. 2).

Ключовими інструментами досягнення цілей сталого розвитку сільського господарства і сільських територій мають стати наука, інновацій та сучасні цифрові технології, достатній розмір фінансового забезпечення стратегічних і поточних програм розвитку.

Стратегічним планом Європейського Союзу САП, який починає діяти у 2023 р., передбаче-

ний значний вплив "зеленого" курсу на сталий розвиток сільського господарства і сільських територій. Стратегічні програми розвитку країн-учасників ЄС мають продемонструвати імперативи у сфері охорони довкілля та прихильність дії реалізації спільного курсу дій, спрямованих на запобігання змінам клімату. Пріоритетом фінансового забезпечення (у розмірі до 35% спільного аграрного бюджету країн ЄС) постануть екологічні схеми забезпечення і підтримки безпечних технологій агро-виробництва, збереження біорізноманіття тваринного і рослинного світу, охорона ландшафтів, підтримка клімату, розвитку біоекономіки сільських регіонів. Досягнення поставлених завдань має чіткий механізм контролю з боку інституціональних органів управління ЄС, вимоги до звітності агрокомпаній, конкретні індикатори та показники, які постануть ключовими для обговорення питань подальшого співробітництва та участі України у міжнародних проектах, програмах і процесах подальшої євроінтеграції.

В Україні є необхідні розробки, які мають постати визначальними при обґрунтуванні та прийнятті стратегії розвитку національного аграрного сектору і сільських територій, зокрема, Концепція сільського розвитку до 2030 року. Сьогодні є об'єктивна потреба у комплексі дій, які будуть не тільки частиною спільної стратегії розвитку національної економіки та її окремих завдань, а самостійним курсом подальшого функціонування базового для економіки України виду економічної діяльності з урахуванням провідних трендів європейської економіки та пріоритетом національних інтересів.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Проведені дослідження показали, що сьогодні ініціативи сталого розвитку постають пріоритетними для прогресивної світової практики розвитку сільського господарства і сільських територій та мають глобальний стратегічний вимір. Провідні країни світу, зокрема, краї-

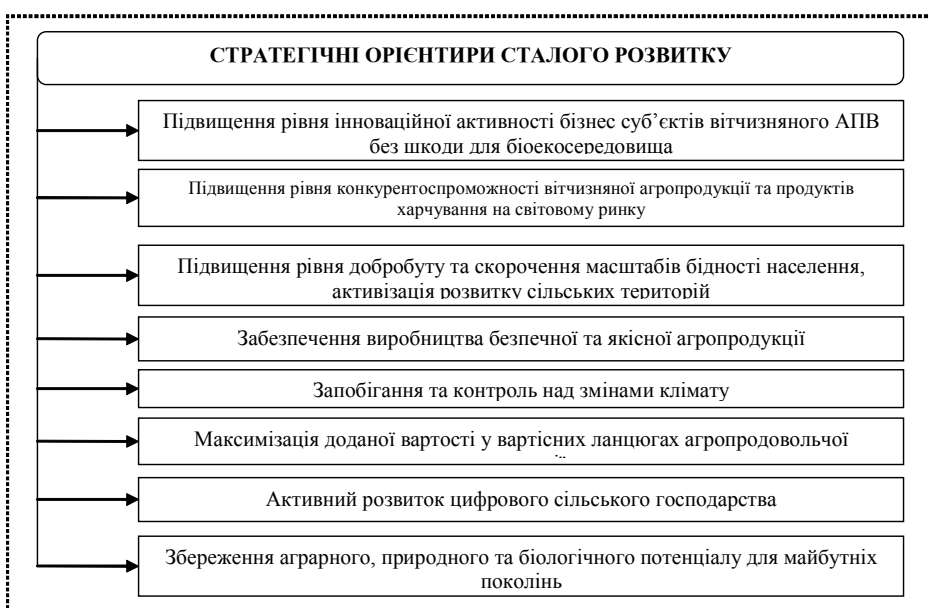

Рис. 2. Стратегічні орієнтири сталого розвитку аграрного сектору і сільських територій України у контексті концепції сталого розвитку

Джерело: складено авторами на основі [19—21].

ни ЄС, на сьогодні мають чітку стратегію сталого розвитку агроєкономіки на період до 2030 року, де враховані ключові економічні, екологічні і соціальні пріоритети. Розвиток сільського господарства і сільських територій України на сучасному етапі характеризується наявністю значної кількості гострих проблем, але при цьому, вітчизняний аграрний бізнес залишається одним з найбільш ефективних та рентабельних видів економічної діяльності. Збереження та нарощування потенціалу розвитку агробізнесу та сільських територій сьогодні неможливо забезпечити без стратегічних ініціатив імплементації концепції сталого розвитку, основи яких сьогодні досить чітко окреслені у вітчизняній науці і практиці. Стратегічні пріоритети у контексті концепції сталого розвитку мають стати орієнтиром для вітчизняного аграрного сектору не лише задля підвищення рівня конкурентоспроможності національного аграрного сектору, рівня якості мешканців сільських територій і вирішення проблеми забезпечення продовольчої безпеки нації, а в першу чергу, для зміцнення національної економіки, захисту її власних інтересів і забезпечення потреб населення країни та її майбутніх поколінь.

Література:

1. Lassara C., Orero-Blat V., Ribeiro-Navarrete S. The financial performance of listed companies in pursuit of the sustainable development goals (SDG). Economic Research-Ekonomista Istrazivanja. 2021. Vol. 1. Pp. 139—145.

2. Brundtland G.H. Our common future. United Nations World Commission on Environment and Development (Brundtland Commission). Oxford University Press. 1987. 256 p.

3. Zhang Xin, Yao Guolin, Vishwakarma Sriшти, Musumba Mark, Heyman Amy, Davidson Eric A. Quantitative assessment of agricultural sustainability reveals divergent priorities among nations. *One Earth*. 2021. № 4. Pp. 1262—1277.

4. Memon A., Yong An Z., & Memon M.Q. Does financial availability sustain financial, innovative, and environmental performance? Relation via opportunity recognition. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*. 2020. № 27. Pp. 562—575.

5. Лопатинський Ю.М., Буринська О.І. Складові та пріоритети сталого розвитку аграрного сектору економіки: концептуально-теоретичний дискурс. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 94—100.

6. Malik M. Value-enhancing capabilities of CSR: A brief review of contemporary literature. 2015. *Journal of Business Ethics*, 127(2), 419—438.

7. <https://www.tandfonline.com/servlet/linkout?suffix=CIT0067&dbid=16&doi=10.1080%2F1331677X.2021.1877167&key=10.1007%2F10551-014-2051-9> European Green Deal. URL: https://ec.europa.eu/food/horizontal-topics/farm-fork-strategy_en. (дата звернення: 18.03.2022).

8. Sustainable development in the European Union. Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2021. 366 p.

9. Zhang X., Li Q. Does Green Proactiveness Orientation Improve the Performance of Agricultural New Ventures in China? The Mediating Effect of Sustainable Opportunity Recognition. *Sage Journals*. 2021, December 14. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/21582440211067224>. <https://doi.org/10.1177/21582440211067224> (дата звернення: 18.03.2022).

10. Ukraine and FAO sustainable food systems for food security and nutrition. URL: <https://www.fao.org/about/en/> (дата звернення: 18.03.2022).

11. Пінчук А.О. Стратегія забезпечення сталого розвитку сільського господарства в умовах діджиталізації економіки України: автореф. дис. ... докт. економ наук: 08.00.03. Чернівці, 2020. 36 с.

12. Butnariu A., Avasilcai, S. The Assessment of The Companies' Sustainable. *Procedia Economics and Finance*. 2015. № 23. Pp. 1233—1238.

13. Reyntar K. Indicators of sustainable agriculture: a scoping analysis. Installment 8 of "Creating a sustainable food future" A working paper for the World Resources Report. 2013. URL:

https://www.academia.edu/28309416/Indicators_of_Sustainable_Agriculture_A_Scoping_Analysis. (дата звернення: 18.03.2022).

14. Zhang, X., Yao, G., Vishwakarma, S., Musumba, M., Heyman, A., Eric A., Davidson. Quantitative assessment of agricultural sustainability reveals divergent priorities among nations. *One Earth*. 2021. № 4, 1262—1277.

15. Krolczyk, J.B. & Latawiec, A.E. Sustainability indicators for agriculture in the European Union. 2015. Pp. 182—189. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110450507-015/html> (дата звернення: 18.03.2022).

16. Сільське господарство України. 2020: стат зб. / Держ. служба статистики України. Київ, 2020. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_sg2017_pdf.pdf. (дата звернення: 18.03.2022).

17. Комплексна оцінка бідності та соціального відчуження в Україні за 2016-2018 роки. Аналітична записка Інституту демографії та соціальних досліджень. 2019. URL: <https://idss.org.ua/public> (дата звернення: 18.03.2022).

18. Діяльність підприємств. 2020: стат зб. / Держ. служба статистики України. Київ, 2020. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_sg2017_pdf.pdf. (дата звернення: 18.03.2022).

19. Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Булавка О.Г. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2030 року / за ред. Ю.О. Лупенка. Київ: ННЦ "ІАЕ", 2020. 60 с.

20. Красноручський О.О., Міненко С.І. Побудова комплексного механізму управління конкурентоспроможністю аграрного підприємства в умовах еволюції ринкових відносин. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2020. № 3. С. 18—23.

21. Митяй О.В., Лагодієнко В.В., Сафонов В.В. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств як основний важіль сталого розвитку аграрної сфери. *Економічний часопис — XXI*. 2015, № 155 (11—12). С. 59—62.

22. Лагодієнко Н.В., Лагодієнко В.В. Оцінка економічної складової сталого розвитку аграрного виробництва в умовах відкритості національної економіки. *Український журнал прикладної економіки*. 2019. Том 4. № 4. С. 265—281. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2019-4-31>.

References:

1. Lassara, C., Orero-Blat, V. and Ribeiro-Navarrete, S. (2021), "The financial performance of listed companies in pursuit of the sustainable

development goals (SDG)", *Economic Research-Ekonomista Istrazivanja*, vol. 1, pp. 139—145.

2. Brundtland, G. H. (1987), *Our common future*, United Nations World Commission on Environment and Development (Brundtland Commission). Oxford University Press, Oxford, UK.

3. Zhang, Xin, Yao, Guolin, Vishwakarma, Srishti, Musumba, Mark, Heyman, Amy, and Davidson, Eric A. (2021), "Quantitative assessment of agricultural sustainability reveals divergent priorities among nations", *One Earth*, vol. 4, pp. 1262—1277.

4. Memon, A., Yong An, Z. and Memon, M. Q. (2020), "Does financial availability sustain financial, innovative, and environmental performance? Relation via opportunity recognition", *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, vol. 27, pp. 562—575.

5. Lopatinsyy, Yu. V. (2018), "Components and priorities of sustainable development of the agricultural sector of the economy: conceptual and theoretical discourse", *Ekonomika APK*, vol. 6, pp. 94—100.

6. Malik, M. (2015). "Value-enhancing capabilities of CSR: A brief review of contemporary literature", *Journal of Business Ethics*, vol. 127 (2), pp. 419—438.

7. European Commission (2022), "European Green Deal", available at: https://ec.europa.eu/food/horizontal-topics/farm-fork-strategy_en. (Accessed 18 March 2022).

8. European Union (2021), *Sustainable development in the European Union. Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context*, Publications Office of the European Union, Luxembourg.

9. Zhang, X. and Li Q. (2021), "Does Green Proactiveness Orientation Improve the Performance of Agricultural New Ventures in China? The Mediating Effect of Sustainable Opportunity Recognition", *Sage Journals*, December 14, available at: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/21582440211067224> (Accessed 18 January 2022).

10. FAO (2022), "Ukraine and FAO sustainable food systems for food security and nutrition", available at: <https://www.fao.org/about/en/> (Accessed 18 January 2022).

11. Pinchuk, A.O. (2020), "Strategy for ensuring sustainable development of agriculture in the context of digitalization of Ukraine's economy", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Chernihiv, Ukraine.

12. Butnariu, A. and Avasilcai, S. (2015), "The Assessment of The Companies' Sustai-

nable", *Procedia Economics and Financ*, vol. 23, pp. 1233—1238.

13. Reyta, K. (2013), *Indicators of sustainable agriculture: a scoping analysis*. Installment 8 of "Creating a sustainable food future", A working paper for the World Resources Report, available at: https://www.academia.edu/28309416/Indicators_of_Sustainable_Agriculture_A_Scoping_Analysis (Accessed 18 January 2022).

14. Zhang, X., Yao, G., Vishwakarma, S., Musumba, M., Heyman, A. and Eric A., Davidson (2021), "Quantitative assessment of agricultural sustainability reveals divergent priorities among nations", *One Earth*, vol. 4, pp. 1262—1277.

15. Krolczyk, J.B. and Latawiec, A.E. (2015), "Sustainability indicators for agriculture in the European Union", pp. 182—189, available at: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110450507-015/html> (Accessed 18 January 2022).

16. State Statistics Service of Ukraine (2020), "Agriculture of Ukraine", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (Accessed 18 January 2022).

17. IDSS (2019), "Comprehensive assessment of poverty and social exclusion in Ukraine for 2016-2018", *Analitichna zapyska Instytutu demografii ta socialnyh doslidzhen*, available at: <https://idss.org.ua/public> (Accessed 18 January 2022).

18. State Statistics Service of Ukraine (2020), "Activities of enterprises", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (Accessed 18 January 2022).

19. Lupenko, Yu. O. and Malik, M.Y. (2020), *Strategichni napryamy stalogo rozvytku silskih teritoriy na period do 2030 roku* [Strategic directions of sustainable development of rural areas for the period up to 2030], NNC, IAE, Ukraine.

20. Krasnoruckyy, O.O. and Minenko, S.I. (2020), "Construction of a comprehensive mechanism for managing the competitiveness of agricultural enterprises in the evolution of market relations", *Aktulni problemy innovatsiynoy ekonomiky*, vol. 3, pp. 18—23.

21. Myt'aj, O.V., Lahodiienko, V.V. and Safonov V.V. (2015), "Competitiveness of agricultural enterprises as the main lever of sustainable development of the agricultural sector", *Economic annals — XXI*, vol. 155 (11—12), pp. 59—62.

22. Lahodiienko, N.V. and Lahodiienko, V.V. (2019), "Assessment of the economic component of sustainable development of agricultural production in an open national economy", *Ukrains'kyj zhurnal prykladnoi ekonomiky*, Vol. 4, no. 4. pp. 265—281. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2019-4-31>

Стаття надійшла до редакції 02.05.2022 р.

УДК 332.2.021:332.5

А. М. Третяк,

д. е. н., професор, член-кореспондент НААН, професор кафедри управління земельними ресурсами та земельного кадастру, Білоцерківський національний аграрний університет, ORCID ID: 0000-0002-1154-4797

В. М. Третяк,

д. е. н., професор, професор кафедри геодезії та землеустрою, Сумський національний аграрний університет ORCID ID: 0000-0001-6779-1941

Т. М. Прядка,

к. е. н., доцент, завідувач кафедри управління земельними ресурсами та земельного кадастру, Білоцерківський національний аграрний університет ORCID ID: 0000-0002-6179-0128

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.9—10.13

ФІЛОСОФІЯ РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ ЗЕМЕЛЬНОГО УСТРОЮ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

A. Tretiak,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Chief Researcher, Professor of the Department of Land Resources Management and Land Cadastre, Bila Tserkva National Agrarian University

V. Tretiak,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Geodesy and Land Management, Sumy National Agrarian University

T. Pryadka,

PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Department of Land Resources Management and Land Cadastre, Bila Tserkva National Agrarian University

PHILOSOPHY OF THE THEORY DEVELOPMENT FOR RURAL TERRITORIES LAND SYSTEM

Досліджено еволюцію розвитку теорії земельного устрою у Європейському співтоваристві і в Україні у кінці XX століття та початку XXI століття, яка характеризується двома базовими моделями функціонування земельного устрою. Кожна з цих моделей має суттєве значення для сільських територій. Так, галузева модель розвитку земельного устрою сільських територій базується на розвитку сільськогосподарського землекористування. У цій моделі в центр уваги ставиться сільське господарство. Територіальна (територіально-просторова) модель функціонування земельного устрою сільських територій базується на формуванні взаємозв'язків усередині територіального простору локальної економіки. Ця модель функціонування земельного устрою сільських територій не виходить із галузевих інтересів, не розглядає потреби територіального перерозподілу ресурсів, наприклад, між гірськими та іншими депресивними територіями, а розглядає територію у всій сукупності. Для територіально-просторової моделі функціонування земельного устрою сільських територій характерними є такі цілі політики як: використання внутрішніх земельних та інших природних ресурсів територій; диверсифікація доходів сільськогосподарських підприємств; нові форми скорочення витрат; розповсюдження форм диверсифікованих типів (підтипів) землекористування; формування несільськогосподарських типів (підтипів) землекористування (промислове та рекреаційне, послуги та ін.). Основну роль у формуванні політики відіграє сільська територія, яка характеризується: територіально-просторовим плануванням розвитку землекористування як інструменту визначення стратегії розвитку території.

The evolution of land management in European community and in Ukraine in the end XX century and in the beginning XXI century is characterized by two basic models of land management functioning. Each of these models is essential for rural areas. Thus, the sectoral model of development of land management in rural areas is based on the development of agricultural land use. In this model the focus is on the agriculture. Territorial (territorial-spatial) model of functioning of the land management of rural areas is based on the formation of relationships within the territorial space of the local economy. This model of functioning of the land management of the rural areas is not based on the sector interests, does not consider the territorial redistribution of resources need, for example, between mountainous and other depressed areas, and consider the territory as a whole. Evolution of the development of land system theory in the European Community and in Ukraine at the end of the XX century and at the beginning of the XXI century is characterized by two basic models of the land system. Each of these models is essential for rural areas. Thus, the sectoral model of the land system development for rural areas is based on the development of agricultural use of land. In this model, the focus is concentrated on agriculture. The territorial (territorial-spatial) model of functioning of the land system for rural areas is based on the formation of relationships inside the territorial space of the local economy. This model of functioning

of the land system of rural areas is not based on sectoral interests, it does not consider the need for territorial redistribution of resources between mountainous and other depressed areas, however it considers the territory as a whole. It is substantiated that the concept of the sectoral model identifies the functioning of the land system for rural areas with the general modernization of agriculture and agri-food complex. This concept (the rapprochement concept) is based on the development of land use in agricultural sector and the reduction of disparities between the most backward rural areas and other sectors of the economy. The concept of territorial-spatial model identifies the functioning of the land system for rural areas with the development of territorial communities through the use of all resources available in the territory (land, human, natural, landscape, etc.). This concept uses the possibilities of the territory in its broadest sense. The main characteristics of the sectoral and territorial-spatial models of the functioning of the land system for rural areas are given. In particular, both models are characterized by such institutions as: policy targets, types of privileged policy, the role of territories, industries, social and institutional structures. The sectoral model of functioning of the land system for rural areas is characterized by such policy targets as: intensification of the land use (capital per unit area / labor); equalization of income with other industries; growth of production scales (at the enterprise level); compensation for the impact of adverse natural and socio-economic factors. The main role in policy-making is given to the agricultural sector. The territorial-spatial model of the functioning of the land system for rural areas is characterized by such policy targets as: use of internal land and other natural resources of the territory; diversification of incomes of agricultural enterprises; new forms of cost reduction; distribution of forms of diversified types (subtypes) of land use; formation of non-agricultural types (subtypes) of land use (industrial and recreational, services, etc.). The main role in policy-making is assigned to rural areas, which are characterized by: territorial and spatial planning of land use development as a tool for determining the strategy of territorial development; attentive attitude to ecologization and rural; resource heterogeneity of rural areas in regional and national contexts; multidimensional definition of "rural", "land use", boundaries with variable geometry; reducing the gap between weak rural areas and urban areas. For the territorial-spatial model of the functioning of the rural areas land management is characterized by such policy objectives as: use of domestic land and other natural resources of the territory; diversification of incomes of agricultural enterprises; new forms of cost reduction; distribution of forms of diversified types (subtypes) of land use; formation of non-agricultural types (subtypes) of land use (industrial and recreational, services, etc.). The main role in policy-making is played by rural areas, which are characterized by: territorial-spatial planning of land use development as a tool for determining the strategy of territorial development; attentive attitude to greening and all rural; resource heterogeneity of rural areas in regional and national contexts; multidimensional definition of "rural", "land use", boundaries with variable geometry; reducing the gap between weak rural areas and urban areas.

Ключові слова: теорія земельного устрою, галузева модель, територіально-просторова модель, сільські території.

Key words: theory of land system, sectoral model, territorial-spatial model, rural areas.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Земельний устрій відіграє важливу роль для держави, він є її необхідним атрибутом та невід'ємним чинником стабільності діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, особливо у зв'язку із децентралізацією влади. Ефективний земельний устрій є визначальним фактором для здійснення належного державного регулювання суспільного життя а відповідно набуває актуальності в наукових дослідженнях. Однією з найбільш важливих проблем вітчизняної економічної науки є конструювання такої моделі сучасного земельного устрою, яка б була сумісною з концепцією громадянського суспільства.

Дослідження еволюції теорії розвитку земельного устрою, ґрунтуються на результатах попередніх теоретичних дослідженнях [1], та дає нам новий погляд на розуміння формування моделей земельного устрою, його реальної сутності. Як зазначено в дослідженні А.М. Третьяка, В.М. Третьак і Т.М. Прядки "Земельний устрій України: понятійні і інституційні аспекти розвитку" земельний устрій — це система, похідна від суспільного і державного устрою, що характеризується земельно-територіаль-

ною організацією території держави в цілому або території регіону чи територіальної громади та певними земельними відносинами і визначається системою власності, порядку та формами володіння і користування землею, а також принципами організації використання земель та інших природних ресурсів [1].

Враховуючи, що в Україні звершуються активні процеси децентралізаційної і земельної реформ, важливим є зрозуміти яким має бути сформованим земельний устрій на рівні територіальних громад. У цьому контексті важливим є обґрунтування концептуального підходу до моделювання розвитку земельного устрою на місцевому рівні із врахуванням європейського досвіду.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання земельного устрою України в контексті еволюції розвитку теорії земельного устрою сільських територій висвітлено в не багатьох працях. Зокрема, в останні роки займалися цією проблематикою А. Третьак, В. Третьак [1—4]. Однак, у зв'язку із здійснення децентралізації влади та прийняттям закону України

"Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель", актуалізувалося потреба у перегляді основних концептуальних засад інституційного розвитку земельного устрою в Україні як базової основи сталого (збалансованого) розвитку як країни в цілому так і її регіонів і територій об'єднаних територіальних громад.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є дослідження розвитку теорії земельного устрою сільських територій у Європейському співтоваристві і в Україні та обґрунтування філософії територіально-просторової моделі розвитку земельного устрою як базової для територіальних громад України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Термін земельний устрій в Україні набув загострення у зв'язку із здійсненням земельної реформи. Під ним розуміється земельний лад, як комплекс заходів щодо територіальної організації земель та інших природних ресурсів країни, земельних відносин, що визначається системою володіння і користування землею, а також принципами організації території [2]. В подальшому це поняття було удосконалено [1].

У Західній Європі та в рамках політики ЄС концепція розвитку земельного устрою пов'язана із розумінням розвитку сільського господарства, починаючи з 1970-х років, і з того часу постійно еволюціонує. Тим не менш, у політиці Співтовариства загальна законодавча база та єдині підходи до розробки концепції з'являються лише з другої половини 1980-х років. Коротко зупинимось на різних підходах до концепції розвитку сільських територій та її формування у часі, починаючи з аналізу законодавчої бази та заходів державної підтримки, які проводилися в ЄС протягом останніх 30 років. Природно, формування концепції розвитку земельного устрою сільських територій відчуває також вплив економічних та соціологічних досліджень, що одночасно проводилися [5].

Законодавча база та практика ЄС завжди значною мірою впливали на характер національної політики сільського розвитку та відповідно і земельного устрою. Розробка політики та законодавчої бази в рамках ЄС не завжди адекватно реагувала на вимоги більшої ясності та теоретичного обґрунтування концепції розвитку сільських територій усередині Співтовариства. Розробка законодавчих документів та їх реалізація, яка стосовно розвитку сільських територій виливалася у прийняття специфічних

національних та регіональних програм державного втручання, чітко відображає політичні цілі та інтереси, які не завжди крокують у ногу з найбільш просунутими теоретичними та методологічними розробками, а також процесів, що у основі цих розробок. Аналіз розробки концепцій розвитку земельного устрою сільських територій у рамках політики ЄС дозволяє дійти таких висновків.

1. Існують різні підходи до проблеми сільського розвитку, як на рівні теоретичних розробок, так і на рівні практичної реалізації політики, спрямованої на розвиток аграрного сектору та сільських територій.

2. Ці різні теоретичні підходи та їх практична реалізація не підлягають періодизації повною мірою, але часто існують разом і накладаються одна на одну в останні 30 років.

3. Кожна окрема концепція сільського розвитку затверджується і реалізується на основі складної гри інституційних, політичних та соціальних сил, оскільки відповідає специфічним цілям та стратегіям основних дійових осіб у даній сфері та їхньому специфічному уявленню про цілі сільського розвитку. Сили, задіяні у цій сфері, численні (до них відносяться Європейська Комісія, країни-члени ЄС, регіони окремих країн, організації сільськогосподарських виробників, місцеві установи, асоціації та ін.). Різні концепції сільського розвитку в країні, регіоні або на конкретній території формуються, консоліднуються та вводяться у гру саме під впливом ролі та позицій сил у політичній та інституційній сфері.

З цих висновків випливає ще один дуже важливий щодо розуміння концепції сільського розвитку. Концепція розвитку земельного устрою сільських територій має динамічну природу в тому сенсі, що він не тільки змінюється у часі відповідно до зміни теоретичних підходів, і особливо зі зміною правил гри в системі земельних відносин основних діючих сил, але змінюється також і в просторі, оскільки постійно з'являються нові концепції земельного устрою окремо взятому регіоні і навіть у окремо взятій території територіальної громади. Це частково цілком природно для самої ідеї розвитку земельного устрою, що легко адаптується до потреб різних територій; але це частково залежить також від стратегії різних соціальних та інституційних структур та політичних сил, які дотримуються конкретної концепції сільського розвитку відповідно до тієї ролі, яку вони надають цьому типу державної політики. Концепція розвитку земельного устрою на національному рівні має динамічну природу.

Вона змінюється у часі, змінюється у зв'язку зі впливом глобальних факторів, таких як зміна клімату, зміною екологічного економічного національного клімату залежно від вимог реформи земельної, аграрної та політики децентралізації, робить кроки вперед і зненацька відступає назад.

Наприклад в ЄС одночасно існує кілька концепцій (підходів) до сільського розвитку, а відповідно і до земельного устрою. Можна виділити дві концепції функціонування земельного устрою сільських територій:

1) Концепція, що ідентифікує функціонування земельного устрою сільських територій із загальною модернізацією сільського господарства та агропродовольчого комплексу. Ця концепція ставить в основу розвиток землекористування аграрного сектора та скороченням відмінностей між найбільш відсталими сільськими районами та іншими галузями економіки (концепція зближення).

2) Концепція (яку ми називаємо територіально-ресурсна), що ідентифікує функціонування земельного устрою сільських територій з розвитком територіальних громад у цілому, шляхом використання всіх ресурсів, що є на відповідній території (земельних, людських, природних, ландшафтних та ін.), та інтеграції між усіма компонентами і землекористуванням галузей на місцевому рівні. Ця концепція використовує можливості території у найширшому її розумінні.

В цьому зв'язку, хотілося б наголосити, що концепція функціонування земельного устрою сільських територій, яка застосовувалася в на європейському, національному та регіональному рівнях у різних країнах ЄС, пронизана двоїстістю (дихотомією) між галузевим та територіальним підходом. Разом з тим, в ЄС функціонує також третій підхід, який тісно пов'язаний з розподільною функцією політики сільського розвитку. Цей підхід до концепції функціонування земельного устрою сільських територій, має певне значення, особливо на етапі еволюції юридичної та програмної картини. Цим трьома концепціям відповідають три різні, хоч і не формалізовані як моделі, що використовуються для пояснення політики функціонування земельного устрою сільських територій.

Спробуємо описати природу та основні характеристики кожної моделі, сконцентрувавши аналіз на деяких основних аспектах, які відрізняють одну модель від іншої. Зокрема, щоб зрозуміти ці моделі, слід проаналізувати такі питання: мета моделей для розвитку землекористування сільських територій, особли-

во сільського господарства та агропродовольчого сектору; функції, що надаються іншим галузям економіки; роль, що відводиться окремій території; роль, яку відіграють суспільні сили; роль, яку відіграють інститути.

У зазначених базових моделях функціонування земельного устрою, кожна з цих характеристик має суттєве значення для сільських територій.

Галузева модель: розвиток земельного устрою сільських територій, що спирається на розвиток сільськогосподарського землекористування. У цій моделі в центр уваги ставиться сільське господарство. Цілі державної політики підтримка сільського господарства або, у більш загальному вигляді розвитку агропродовольчого сектора, полягають у тому, щоб посилити конкурентоспроможність виробничих структур, особливо шляхом збільшення обсягів виробництва. Рушійною силою цієї моделі є "професійне" сільськогосподарське підприємство та відповідно сільськогосподарські землекористувачі, які ведуть господарство на умовах повної зайнятості. Цей підхід, заснований на модерністській парадигмі, що панувала у першій половині 1980-х років [6], розглядає функціонування земельного устрою сільських територій через процес модернізації сільського господарства та агропромислового сектора.

Напрямки, за якими відбувається модернізація, різні та змінюються залежно від потреб аграрного сектору ЄС, від історичних та соціально-економічних умов, від еволюції ринків та торгових угод із третіми країнами. Тут важливо відзначити насамперед той факт, що при цьому підході модернізація стосується лише сільського господарства та агропромислового сектора. Доли сільського населення та сімей, що живуть у сільській місцевості, підпорядковані цьому процесу модернізації, оскільки без сильних та конкурентних сільськогосподарських підприємств сільські райони не мають жодної можливості для розвитку. Як наслідок, заходи державної підтримки, що застосовувалися, були орієнтовані виключно на задоволення потреб модернізації аграрного сектора. На рис. 1 приведено основні характеристики галузевої підходу до моделі розвитку та функціонування земельного устрою сільських територій.

Земельний устрій сільських територій розглядався як сукупність земельних та інших природних ресурсів для сільського господарства та як резервуар для розвитку виробничих процесів у сільському господарстві. Переважає функція виробництва товарної сільськогосподарської продукції. І у визначенні поняття

"сільський розвиток" існує сильний зв'язок з поняттям "простір для сільськогосподарського виробництва" [5]. Найбільший інтерес у світлі цієї логіки представляють процеси перебудови всередині самого сільського господарства (restructuring approach), які сприймаються у відриві від перебудовних процесів, що здійснюються в інших галузях ринкової економіки.

У рамках цієї модерністської логіки немає інтересу до концепції місцевого розвитку, сільського розвитку, охорони земель та довкілля, і ще меншою мірою до відмінностей між окремими сільськими районами, яким відводиться другорядна чи взагалі незначна роль інтерпретації структурних змін земельного устрою та сільського господарства. Виняток становлять ніші, в яких поєднується дуалізм міських і сільських районів і в яких сільські райони сприймаються як нерозривний блок під час постачання продовольства за прийнятними для міських споживачів цінами та коштами виробництва (особливо землі та праці), які фізіологічно та невідворотно притягуються розвитком самих міських та столичних територій.

У політиці Європейського Співтовариства цій модерністській парадигмі, завжди надавалося особливого значення. Галузева модель функціонування земельного устрою сільських територій в різних своїх формах була притаманна більшій частині всіх напрямків сільськогосподарської політики, як структурної політики (спочатку), так і надалі тих її напрямків, які відомі під назвою "політики сільського розвитку". У різних документах Співтовариства, які змінювали одне одного за минулі роки, цей особливий акцент на розвитку саме аграрного сектора був виправданий різноманітними аргументами, серед яких найбільш значущими є такі:

— сільське господарство має бути в центрі уваги, оскільки у просторових термінах на нього припадає 80% території Європейського Співтовариства;

— сільське господарство не є галуззю, що виконує чисто виробничу функцію, але виконує також різні функції, пов'язані із захистом

Рис. 1. Основні характеристики галузевої моделі розвитку та функціонування земельного устрою сільських територій

Джерело: розроблено з використанням джерела [7].

навколишнього середовища, території, використанням ландшафтних та незабруднених природних ресурсів та ін.;

— сільське господарство — це одна з галузей, яка у світлі зміни міжнародних сценаріїв (реформа європейської спільної політики (ЄСП), нові торгові угоди в рамках СОТ) відчуває на собі сильний шок і тому потребує більшої міри структурної адаптації.

У галузевій моделі функціонування земельного устрою сільських територій застосовуються напрями політики, які можна зарахувати до "класичним"; вони були введені директивами, прийнятими в рамках структурної перебудови в 1972, а згодом отримали свій подальший розвиток і адаптацію. Ці напрями політики у різні періоди часу розумілися як структурна адаптація сільськогосподарських підприємств, а не як сільський розвиток. Така підтримка підприємств ставить у привілейоване становище ідею галузевого розвитку [8].

Територіальна (територіально-просторова) модель: функціонування земельного устрою сільських територій обумовлена формуванням взаємозв'язків усередині територіального простору локальної економіки. Ця модель функціонування земельного устрою сільських територій не виходить із галузевих інтересів, не розглядає потреби територіального перерозподі-

лу ресурсів між гірськими та іншими депресивними територіями, а розглядає територію у всій сукупності. Вона не розглядає аграрний сектор як єдиний і основний сектор сільсько-го розвитку. Елементи, від яких відштовхується ця модель, стосуються саме іншої ролі, яку сільськогосподарське, природоохоронне та інше землекористування відіграють у стратегії розвитку, а також інший ролі самих сільських територій.

Основними елементами аналізу, які знову ставлять під сумнів попередню модель та становлять теоретичну базу для розвитку моделі територій, є наступні: криза галузевої моделі; розвиток природоохоронного землекористування та процесу реформування і диверсифікації сільськогосподарського; зростаюча роль територіальних громад і диференціація землекористування у контексті його багатофункціональності всередині самих сільських територій; нові теоретичні елементи, що роблять розробку моделі функціонування земельного устрою сільських територій складнішою та деталізованою.

Розглянемо їх детальніше, оскільки ці нові елементи ставлять під сумнів обґрунтованість попередньої моделі. Криза галузевої моделі функціонування земельного устрою сільських територій пов'язана із ототожненням сільського розвитку з розвитком сільського господарства.

Диверсифікація сільськогосподарського землекористування означає пошук нових джерел доходів. З погляду скорочення витрат, рішення може лежати у сфері нових форм управління земельними ресурсами та землекористуванням [9]. Сферами диверсифікації та зниження витрат є: збалансоване управління землекористуванням, територіально-просторове планування розвитку землекористування територіальних громад [10], збереження природних ресурсів, агротуризм, нетрадиційне землекористування (конверсія сільськогосподарського виробництва в біологічне сільське господарство) [11], переробка сільгосппродукції на фермі, виробництво продуктів високої якості та продукції регіональної спеціалізації, формування нових коротких ланцюжків збуту. Диверсифікація у контексті нетрадиційного сільськогосподарського землекористування тягне за собою зростаюче поширення багатофункціональної діяльності всередині фермерського та особистого селянського господарства з величезним впливом на розвиток сільських територій за такими мотивами: посилення зв'язків між сільським господарством та іншими галу-

зями місцевої економіки; збереження людських ресурсів у фермерській і селянській сім'ї на даній території; покращення якості людського капіталу сімейного фермерського та селянського господарства і зростання соціального капіталу на даній території; приплив капіталу з галузей несільськогосподарського виробництва та реанімація сільськогосподарського підприємництва; збереження населення цієї території як основи виправдання збереження адекватних соціальних послуг.

В Європі територіально-просторова модель функціонування земельного устрою сільських територій збагачується різними новими підходами та ідеями, зокрема і диференційованими позиціями. Зокрема, формування моделі функціонування земельного устрою сільських територій концентрується на методологічних аспектах процесу сталого розвитку і особливо, ролі, яку відіграють сільськогосподарське та природоохоронне землекористування у порівнянні з іншими типами землекористування.

На рис. 2 приведено основні характеристики територіально-просторової моделі функціонування земельного устрою сільських територій. Слід підкреслити, що формат підходу до поняття "сільська територія" істотно змінився сьогодні. Це не тільки поняття простору, в якому на сільське та лісове господарство припадає істотна частка площ, але також і розуміння, що це місце, яке має значний людський, природний, культурний і соціальний капітал, яке може представляти сильні моменти для розвитку, особливо через земельний та людський капітали. Якщо поглянути на роль соціальних та інституційних операторів, то територіально-просторова модель функціонування земельного устрою стверджує, що сільський розвиток має неодмінно бути процесом, що включає велику кількість учасників, де аграрна компонента, безумовно, представлена, але вона не є єдиною. Для створення та збереження економічної активності на місцевому рівні визнано необхідним існування так званих мереж (або мережевих зв'язків між підприємствами, різними економічними та соціальними агентами тощо), тобто систем економічних, соціальних та інституційних відносин, які беруть участь у визначенні мережевих зв'язків (формальних та неформальних) між операторами різного типу, які навіть можуть виходити і за межі місцевих територій. У територіально-просторовій моделі функціонування земельного устрою роль інститутів набуває зовсім інших параметрів: насамперед, отримання визнання ролі місцевих інститутів (приватних і державних), таких як

Рис. 2. Основні характеристики територіально-просторової моделі функціонування земельного устрою сільських територій

Джерело: розроблено з використанням джерела [7].

розробки напрямів розвитку сталого (збалансованого) землекористування [10], і під час управління [9] та реалізації Комплексних планів просторового розвитку території територіальних громад [10].

ВИСНОВКИ

І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Еволюція розвитку теорії земельного устрою у Європейському співтоваристві і в Україні у кінці XX століття та початку XXI століття характеризується двома базовими моделями функціонування земельного устрою. Кожна з цих моделей має суттєве значення для сільських територій. Так, галузева модель розвитку земельного устрою сільських територій базується на розвитку сільськогосподарського землекористування. У цій моделі в центр уваги ставиться сільське господарство. Територіальна (територіально-просторова) модель функціонування земельного устрою сільських територій ба-

зується на формуванні взаємозв'язків усередині територіального простору локальної економіки. Ця модель функціонування земельного устрою сільських територій не виходить із галузевих інтересів, не розглядає потреби територіального перерозподілу ресурсів між гірськими та іншими депресивними територіями, а розглядає територію у всій сукупності.

Обґрунтовано, що концепція галузевої моделі ідентифікує функціонування земельного устрою сільських територій із загальною модернізацією сільського господарства та агропродовольчого комплексу. Ця концепція (концепція зближення) ставить в основу розвиток землекористування аграрного сектора та скороченням відмінностей між найбільш відсталими сільськими районами та іншими галузями економіки. Концепція територіально-просторової моделі ідентифікує функціонування земельного устрою сільських територій з розвитком територіальних громад шляхом використання всіх ресурсів, що є на відпо-

відній території (земельних, людських, природних, ландшафтних та ін.). Ця концепція використовує можливості території у найширшому її розумінні. Приведено основні характеристики галузевої та територіально-просторової моделей функціонування земельного устрою сільських територій.

Перспективи подальших розвідок заключаються у розробленні методології інституціалізації територіально-просторової моделі функціонування земельного устрою сільських територій та методичних підходів оцінки їх ефективності.

Література:

1. Третяк А.М., Третяк В.М., Прядка Т.М. Земельний устрій України: понятійні і інституційні аспекти розвитку. Агросвіт. 2020, № 24. С. 3—11.
2. Третяк А.М., Третяк В.М. Тенденції розвитку земельного устрою в Україні. Земле-

устрій, кадастр і моніторинг земель. 2017, № 1. С. 4—12.

3. Третяк А.М., Третяк В.М., Третяк Н.А. Земельна реформа в Україні: тенденції та наслідки у контексті якості життя і безпеки населення: монографія за заг. ред. А.М. Третяка. Херсон: Грін Д.С., 2017. 522 с.

4. Третяк А.М., Третяк В.М. Нова модель земельного устрою в Україні у зв'язку із реформою місцевого самоврядування. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2017, № 2. С. 3—12.

5. Terluin I.J. (2001): Rural Regions in the EU. Exploring differences in rural development, Netherlands Geographical Studies 289, Utrecht/Groningen.

6. Murdoch J., Pratt A.C. (1993): "Rural studies, Modernism, Postmodernism and the "Post-rural"", Journal of Rural Studies, vol. 9, n. 4, pp. 411—427.

7. Сельское развитие в Европе. Политика, институты и действующие лица на местах с 1970-х годов до наших дней. ФАО, 2010. URL: https://www.fao.org/fileadmin/user_upload/tci/docs/WP4-%28rus%29Rural%20development%20in%20Europe.pdf

8. Saraceno E. (2002): Rural Development Policies and the Second Pillar of the Common Agricultural Policy, relazione presentata a un seminario all'Università della Calabria del Dipartimento di Economia e Statistica, Rende.

9. Третяк А.М., Третяк В.М., Курильців Р.М., Прядка Т.М., Третяк Н.А. Управління земельними ресурсами та землекористуванням: базові засади теорії, інституціалізації, практики: монографія; за заг. ред. А.М. Третяка. Біла Церква: "ТОВ "Білоцерківдрук", 2021. 227 с.

10. Третяк А.М., Третяк В.М., Прядка Т.М., Третяк Н.А. Територіально-просторове планування: базові засади теорії, методології, практики: монографія за заг. ред. А.М. Третяка. Біла Церква: "ТОВ "Білоцерківдрук", 2021. 142 с.

11. Anton Tretiak, Valentina Tretiak, Tatyana Priadka, Nataliia Tretiak, Valeriy Lyashynskyy. Non-conventional agricultural land use: a way to accelerate ecologization and capitalization. SCIENTIFIC PAPERS SERIES MANAGEMENT, ECONOMIC ENGINEERING IN AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT. Volume 21, Issue 2/2021. P. 661—670.

References:

1. Tretiak A., Tretiak V. and Pryadka T. (2020), "Land system of Ukraine: conceptual and institutional aspects of the development", Agrosvit, vol. 24, pp. 3—11.

2. Tretiak A. and Tretiak V. (2017), "Trends in land system development in Ukraine",

Zemleny ustrij, kadastr i monitoryng zemel, vol. 1, pp. 4—12.

3. Tretiak, A. Tretiak V. and Tretiak N. (2017), Zemelna reforma v Ukrayini: tendenciya ta naslidky u konteksti yakosti zhyttya i bezpeky naseleण्या [Land reform in Ukraine: trends and consequences in the context of quality of life and security of the population], Grin` D.S., Kherson, Ukraine.

4. Tretiak, A. and Tretiak, V. (2017), "A new model of land system in Ukraine in connection with the reform of local self-administration", Zemleustrij, kadastr i monitoryng zemel, vol. 2, pp. 3—12.

5. Terluin, I.J. (2001), Rural Regions in the EU. Exploring differences in rural development, Netherlands Geographical Studies 289, Utrecht/Groningen.

6. Murdoch, J. and Pratt, A.C. (1993), "Rural studies, Modernism, Postmodernism and the "Post-rural", Journal of Rural Studies, vol. 9, no. 4, pp. 411—427.

7. Mantino, F. (2010), "Rural development in Europe. Policies, institutions and actors on the ground from the 1970s to the present day", FAO Publication, available at: https://www.fao.org/fileadmin/user_upload/tci/docs/WP4-%28rus%-29Rural%20development%20in%20Europe.pdf (Accessed 30 March 2022).

8. Saraceno, E. (2002), Rural Development Policies and the Second Pillar of the Common Agricultural Policy, related to a seminar at the University of Calabria of the Department of Economics and Statistics, Rende.

9. Tretiak, A. Tretiak, V. Kuriltsiv, R. Pryadka, T. and Tretiak, N. (2021), Upravlinnia zemel'nyh resursamy ta zemlekorystuvanniam: bazovi zasady teorii, instytutsiolizatsii, praktyky [Management of land resources and land use: basic principles of theory, institutionalization, practice], Belotserkivdruk LLC, Bila Tserkva, Ukraine.

10. Tretiak, A. Tretiak, V. Pryadka, T. and Tretiak, N. (2021), Terytorial'no-prostorove planuvannia: bazovi zasady teorii, metodolohii, praktyky [Territorial-spatial planning: basic principles of theory, methodology, practice], Belotserkivdruk LLC, Bila Tserkva, Ukraine.

11. Tretiak, A., Tretiak, V., Priadka, T., Tretiak, N. and Lyashynskyy, V. (2021), "Non-conventional agricultural land use: a way to accelerate ecologization and capitalization", SCIENTIFIC PAPERS SERIES MANAGEMENT, ECONOMIC ENGINEERING IN AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT, Vol. 21, Issue 2, pp. 661—670.

Стаття надійшла до редакції 03.05.2022 р.

УДК 657:004:636.2.034

І. В. Свиноус,

д. е. н., професор кафедри обліку і оподаткування,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID: 0000-0002-0346-1596

В. І. Радько,

д. е. н., доцент кафедри організації підприємництва та біржової діяльності,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID ID: 0000-0002-6740-9527

Н. І. Свиноус,

к. е. н., асистент кафедри обліку і оподаткування,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID: 0000-0003-3640-0519

Н. М. Присяжнюк,

к. вет. н., доцент кафедри іхтіології та зоології,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-4737-014

О. Ю. Гаврик,

к. е. н., доцент кафедри обліку і оподаткування,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0001— 9816-0253

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.9—10.21

ІНФОРМАЦІЙНО-ОБЛІКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯМ МОЛОЧНИМ СКОТАРСТВОМ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

I. Svinous,

Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Accounting
and Taxation, Bila Tserkva National Agrarian University

V. Radko,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Organization of Entrepreneurship
and Exchange Activities, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

N. Svinous,

PhD in Economics, Assistant of the Department of Accounting and Taxation,
Bila Tserkva National Agrarian University

N. Prisyazhnyuk,

PhD in Veterinary Sciences, Associate Professor, Bila Tserkva National Agrarian University

O. Gavryk,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Accounting and Taxation,
Bila Tserkva National Agrarian University

INFORMATION AND ACCOUNTING SUPPORT FOR DAIRY CATTLE MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

У сучасних умовах глобалізації та посилення конкуренції інформаційний ресурс відіграє важливу роль, що знаходить прояв у посиленні залежності економічного розвитку сільгоспідприємств молочного скотарства від функціонування інформаційної складової економічної системи. Очевидно, що без своєчасної й достовірної інформації про вплив чинників зовнішнього та внутрішнього середовища, досягнення в інноваційному розвитку, зміну законодавчих норм та ін., неможливо забезпечити постановку ефективної системи планування в підприємствах молочного скотарства. Від рівня достовірності, оперативності та своєчасності одержаної інформації про фактори макроекономічного середовища залежить точність й об'єктивність планових показників. Наявність інформаційної системи постає основним елементом у реалізації стратегічного управління розвитком молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах.

Вважаємо, що твердження про об'єктивний розподіл витрат між видами продукції пропорційно її вартості за цінами реалізації є спірним, оскільки ці ціни не відповідають принципу виникнення витрат. Тому собівартість, обчислена цим методом, не може бути основою для формування політики цін. Такий метод може бути використаний при аналізі ефективності виробництва продукції молочного скотарства. Питання вибору тих чи інших методів калькуляції собівартості продукції має вирішуватися самостійно залежно від прийнятої моделі виробничого обліку витрат, виробничо-фінансової стратегічної та облікової політики.

З метою переходу від системи обліку повного розподілу до системи обліку обмеженої собівартості, а також аналізу маржинального доходу і прибутку вважаємо виправданим обчислення собівартості продукції сільського господарства, у т.ч. молочного скотарства, оперативно-розрахунковим шляхом за прямими, змінними та сукупними витратами.

У процесі дослідження, з урахуванням виділених об'єктів калькуляції продукції молочного скотарства, нами розроблено методику обчислення собівартості продукції молочного скотарства відповідно до її якісних характеристик.

Перший аспект удосконалення калькулювання продукції полягає у заміні існуючої бази розподілу витрат на виробництво продукції. Об'єктивно розподілити витрати між основною, сполученою та побічною продукцією можна за єдиної, незмінної та незалежної основи, властивій всьому сільськогосподарському виробництву або окремим його галузям. Такою основою, на нашу думку, може бути калорійність сільськогосподарської продукції. Калорійність — це кількість енергії, що виражена в калоріях, яку може забезпечити певний вид продукції. Перевага єдиної бази калькулювання полягає в тому, що вона забезпечує сталість і взаємозв'язок між об'єктами калькуляції.

Другий аспект удосконалення калькуляції готової продукції молочного скотарства полягає у розрахунку фактичної собівартості одиниці натуральної продукції щодо її споживчих властивостей та якості.

При обчисленні собівартості молока з урахуванням якості об'єктом калькуляції є молоко у перерахунку на базисну жирність (3,4%) та базовий вміст білка (3,0%). Розподілом загальної суми витрат за обсяг продукції базисних кондицій визначається собівартість одиниці виробленої продукції з урахуванням її якості. Внаслідок калькулювання молока з урахуванням якісних характеристик рівень рентабельності виробленої продукції в досліджуваних господарствах може зрости більш ніж на 10 процентних пунктів.

In the current conditions of globalization and increasing competition, the information resource plays an important role, which is manifested in increasing the dependence of economic development of dairy farms on the functioning of the information component of the economic system. It is obvious that without timely and reliable information on the impact of external and internal factors, achievements in innovative development, changes in legislation, etc., it is impossible to ensure the establishment of an effective planning system in dairy enterprises. The accuracy and objectivity of the planned indicators depend on the level of reliability, efficiency and timeliness of the received information on the factors of the macroeconomic environment. The availability of an information system is a key element in the implementation of strategic management of dairy farming in agricultural enterprises.

We believe that the statement about the objective distribution of costs between types of products in proportion to its value at selling prices is controversial, because these prices do not meet the principle of cost. Therefore, the cost calculated by this method cannot be the basis for the formation of pricing policy. This method can be used to analyze the efficiency of dairy production. The choice of certain methods of calculating the cost of production should be decided independently depending on the adopted model of production cost accounting, production and financial strategic and accounting policies.

In order to move from a full distribution accounting system to a limited cost accounting system, as well as the analysis of marginal revenue and profit, we consider it justified to calculate the cost of agricultural products, including dairy, operational and settlement for direct, variable and total costs.

In the process of research, taking into account the selected objects of calculation of dairy products, we have developed a method of calculating the cost of dairy products in accordance with its qualitative characteristics.

The first aspect of improving product costing is to replace the existing cost allocation base. Objectively, costs can be distributed between the main, combined and by-products on a single, unchanging and independent basis, inherent in all agricultural production or its individual industries. Such a basis, in our opinion, may be the caloric content of agricultural products. Caloric content is the amount of energy expressed in calories that a certain type of product can provide. The advantage of a single costing base is that it provides consistency and interconnection between costing objects.

The second aspect of improving the calculation of finished dairy products is to calculate the actual unit cost of natural products in terms of its consumer properties and quality.

When calculating the cost of milk, taking into account the quality of the object of calculation is milk in terms of basic fat content (3.4%) and basic protein content (3.0%). The distribution of the total amount of costs for the volume of production of basic conditions determines the unit cost of production, taking into account its quality. Due to the calculation of milk taking into account the qualitative characteristics, the level of profitability of products produced in the studied farms may increase by more than 10 percentage points.

Ключові слова: молочне скотарство, облік, міжнародні стандарти фінансової звітності, калькулювання, собівартість.

Key words: dairy farming, accounting, international financial reporting standards, calculation, cost.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах глобалізації та посилення конкуренції інформаційний ресурс відіграє важливу роль, що знаходить прояв у посиленні залежності економічного розвитку сільгосп підприємств молочного скотарства від функціонування інформаційної складової економічної системи. Очевидно, що без своєчасної й достовірної інформації про вплив чинників зовнішнього та внутрішнього середовища, досягнення в інноваційному розвитку, зміну законодавчих норм та ін., неможливо забезпечити поста-

новку ефективної системи планування в підприємствах молочного скотарства. Від рівня достовірності, оперативності та своєчасності одержаної інформації про фактори макроекономічного середовища залежить точність й об'єктивність планових показників. Наявність інформаційної системи постає основним елементом у реалізації стратегічного управління розвитком молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах.

Інформація, яка розкриває зміст стратегій, дає змогу встановити, у яких напрямках здійс-

нуються інвестування в молочному скотарстві, як освоюються нові технології та продукти, змінюється інфраструктура. Ця інформація не є виключно фінансового чи нефінансового характеру, не є інформацією фінансового, управлінського обліку, а також інших видів обліку, що не відображається в бухгалтерській, нефінансовій, інших видів звітності. Джерелом формування інформації виступає система стратегічного обліку, характер та зміст якого на сьогодні не систематизовано однозначно. Нині для практичної реалізації концепції стратегічного обліку в сільськогосподарських підприємствах відсутнє конкретне уявлення про склад інформаційних ресурсів і методичне його забезпечення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемами розробки напрямів стратегічного розвитку молочного скотарства займалися учені-аграрники: Т. Божидарнік, А. Іванова, О. Козак, В. Ніценко, В. Радько, Н. Шиян та багатьох інших науковців.

Водночас залишається недостатньо вивченою низка теоретичних і прикладних аспектів стратегічного управління розвитком молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах, зокрема щодо формування інформаційно-аналітичного забезпечення прийняття управлінських рішень.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є розробка практичних рекомендацій щодо формування інформаційно-аналітичного забезпечення управлінням молочним скотарством сільськогосподарських підприємств.

Встановлено, що в сільськогосподарських підприємствах труднощі у формуванні інформаційних систем зумовлені використанням природних, біологічних та інших специфічних ресурсів, тривалістю виробничого і фінансового циклів, сезонним розривом у технологічних процесах, наявністю незавершеного виробництва та проблемами координації діяльності. Окрім того, через ускладнення внутрішніх і зовнішніх зв'язків, інфляцію, неплатежі суб'єкти підприємницької діяльності в сфері агробізнесу змушені змінювати стратегію і тактику прийнятих рішень, шукати нові джерела фінансування підприємницької діяльності [1]. З огляду на це постає низка проблем в організації інформаційного забезпечення процесу прийняття та реалізації управлінських рішень на основі бухгалтерського обліку й домінування його інформаційної функції. Зазначимо, що системи обліку витрат, орієнтовані на інфор-

маційне забезпечення оперативних рішень, прийнято називати традиційними. До них можна віднести системи обліку повних і змінних витрат, система обліку нормативних витрат, а також система обліку витрат за місцями виникнення, центрами відповідальності [2]. Сукупність методів обслуговування інформаційних потреб менеджменту підприємства під час підготовки стратегічних рішень називають сучасними або стратегічними системами управлінського обліку витрат. До таких систем можуть бути віднесені система обліку витрат за методом ABC, система організації виробництва та обліку Just-in-time (JIT), система калькуляції на основі життєвого циклу, система цільових витрат (Таргет-костинг).

Розглянемо докладніше організацію обліку витрат у молочному скотарстві за традиційної системи бухгалтерського обліку, оскільки такий варіант набув найбільшого поширення серед сільськогосподарських підприємств. На відміну рослинництва у галузях тваринництва наявна компактність процесу виробництва, більш рівномірне відшкодування витрат отриманою продукцією, скорочений період її виробництва. В обліку витрати на виробництво продукції тваринництва групують за галузями та за видами (технологічними групами) тварин. Усі витрати виробництва продукції тваринництва здійснюються протягом року, всі витрати звітного року в цій галузі входять до собівартості продукції поточного року.

Собівартість, розрахована шляхом розподілу всіх витрат за виробництво цієї продукції пропорційно базисній масі кожного виду продукції однойменної групи, є різною, тобто, витрати виробництва у диференційовані з урахуванням якості продукції. Невирішеним питанням при калькуляції собівартості залишається проблема обчислення собівартості продукції основного молочного стада великої рогатої худоби. Відповідно до чинних методичних рекомендацій собівартість продукції в молочному скотарстві обчислюють наступним чином.

Із загальної суми витрат на утримання молочних корів виключають вартість побічної продукції, а витрати, що залишилися, розподіляють між основною і сполученою продукцією відповідно до норм витрат обмінної енергії кормів: на молоко — 90%, на приплід — 10%. Таку методику науково обґрунтовано визнати складно, оскільки у зазначеному співвідношенні можуть розподілятися лише витрати на корми. Основним напрямом підвищення об'єктивності показників собівартості продукції молочного скотарства є організація виробничого обліку за фазами виробництва і за статтями витрат нарахування та обліку амортизації за

даними видами основних засобів, обліку виходу не тільки молока і приплоду.

Найбільш обґрунтованою є методика, за якої загальні витрати на види продукції (об'єкти калькуляції) розподіляються пропорційно до вмісту в них валової енергії в МДж. Ця методика більше прийнятна як для оцінки товарних запасів, так і для аналізу окупності витрат продукцією, а також для постановки менеджерами стратегічних і тактичних завдань при управлінні виробництвом.

Вважаємо, що твердження про об'єктивний розподіл витрат між видами продукції пропорційно її вартості за цінами реалізації є спірним, оскільки ці ціни не відповідають принципу виникнення витрат. Тому собівартість, обчислена цим методом, не може бути основою для формування політики цін. Такий метод може бути використаний при аналізі ефективності виробництва продукції молочного скотарства. Питання вибору тих чи інших методів калькуляції собівартості продукції має вирішуватися самостійно залежно від прийнятої моделі виробничого обліку витрат, виробничо-фінансової стратегічної та облікової політики.

З метою переходу від системи обліку повного розподілу до системи обліку обмеженої собівартості, а також аналізу маржинального доходу і прибутку вважаємо виправданим обчислення собівартості продукції сільського господарства, у т. ч. молочного скотарства, оперативно-розрахунковим шляхом за прямими, змінними та сукупними витратами.

У собівартості продукції, як у синтетичному показникові, відображаються багато сторін фінансової та господарської діяльності підприємства. Від рівня собівартості продукції залежить розмір прибутку й рівень рентабельності. Чим економніше сільськогосподарське підприємство використовує свої ресурси, тим вищою є ефективність виробництва. Питання формування собівартості та вибору методу обліку витрат займають в управлінському обліку одне з центральних місць, оскільки саме ця інформація дає можливість визначати та аналізувати тенденції зміни величини витрат з метою оцінки й інтерпретації облікових даних, прийняття внутрішніми користувачами своєчасних та ефективних управлінських рішень.

Поділяємо думку науковців стосовно того, що усталена методологія обліку витрат у сфері сільськогосподарського виробництва не відповідає вищевказаним вимогам [3]. Охарактеризуємо основні недоліки організації управлінського обліку витрат у сільськогосподарських підприємствах: по-перше, їй притаманні спрощення в обліку, які зумовлюють низький ступінь достовірності, об'єктивності інформації про показни-

ки собівартості, не забезпечують контроль витрат на об'єкти обліку та місця виникнення; по-друге, наявні галузеві інструкції щодо планування, обліку та калькулювання собівартості продукції підприємств сфери сільськогосподарського виробництва передбачають розподіл витрат лише за економічними елементами. Така класифікація витрат відбиває лише види витрачених ресурсів і не повністю охоплює місця виникнення та напрями використання витрат; по-третє, відсутність методик з обліку та розподілу накладних витрат у сільськогосподарських підприємствах призводить, з одного боку, до спотворення собівартості окремих видів продукції та, як наслідок, неправильних управлінських рішень. З іншого боку, висока частка накладних витрат у структурі собівартості продукції дає змогу менеджерам використовувати прогресивні методи управління, зокрема управління з урахуванням методу обліку витрат у системі "директ-костинг".

На сьогодні для господарств корпоративного сектору аграрної економіки існують три підходи до розподілу витрат в умовах попереднього методу калькулювання собівартості, що найчастіше застосовується підприємствами сфери аграрного виробництва: виділяється одна стаття прямих витрат і застосовується один коефіцієнт розподілу непрямих витрат; виділяється кілька статей прямих витрат і вибирається один коефіцієнт розподілу непрямих витрат; виділяється кілька статей прямих витрат та розраховується кілька коефіцієнтів розподілу непрямих витрат [4]. Зазначимо, що організація управлінського обліку в цілому та процесу калькулювання собівартості зокрема не регламентовані нормативними актами та формуються самостійно кожним підприємством; по-четверте, часто на практиці при розподілі витрат допоміжних підрозділів на тому самому підприємстві аналогічні за характером робіт цеху, служби, виробничі ділянки застосовують різні бази розподілу, а вибір кількісного показника як база розподілу має стихійний і економічно не обґрунтований характер [5]; по-п'яте, недоступність інформації про формування собівартості як основи прогнозування та управління виробництвом і про фактичні витрати на виробництво, що є базою для визначення ціни продажу, обсягу матеріально-виробничих запасів з метою забезпечення безперервного процесу виробництва тощо, призводить до несвоечасного виявлення невиробничих витрат, неможливості розробки та реалізації заходів щодо запобігання, визначення оптимального обсягу випуску продукції і, як наслідок, до зниження ефективності роботи суб'єкта господарювання в цілому; по-шосте, існуюча в сільськогосподарських

підприємствах система документообігу показує, що численні галузеві форми управлінської звітності, з одного боку, дублюють одні й ті самі показники, а з іншого — не завжди надають можливість розшифрувати окремі позиції витрат.

Встановлено, що в обліковому процесі в сільськогосподарських підприємствах для відображення первинної інформації про господарські операції використовуються форми документів старого зразка, розроблені ще за планової економіки, що найчастіше забезпечує виділення необхідної аналітики під час реєстрації первинних документів і тягне за собою на наступних стадіях обробки даних її втрату [6].

Серед основних напрямів удосконалення обліку витрат у сільсько-господарських підприємствах слід виділити такі: автоматизація обліку; деталізація статей витрат та оперативність обліку в системі автоматизованого обліку; удосконалення бюджетування. Для реальної можливості детального подання інформації за окремою статтею витрат, навіть за загальновиробничими та загальногосподарськими витратами, пріоритетними завданнями в організації інформаційно-аналітичної підтримки управління витратами у сільськогосподарських підприємствах мають бути: підготовка управлінської звітності, спрямованої на виявлення способів використання резервів підвищення економічної ефективності; доцільність проведення заходів зі зниження витрат та планування цих заходів; забезпечення керівників і спеціалістів інструментарієм для планування заходів щодо зниження витрат; зміна структури витрат у довгостроковій перспективі в різних галузях управління підприємством.

У процесі дослідження, з урахуванням виділених об'єктів калькуляції продукції молочного скотарства, нами розроблено методику обчислення собівартості продукції молочного скотарства відповідно до її якісних характеристик.

Перший аспект удосконалення калькулювання продукції полягає у заміні існуючої бази розподілу витрат на виробництво продукції. Об'єктивно розподілити витрати між основною, сполученою та побічною продукцією можна за єдиної, незмінної та незалежної основи, властивої всьому сільськогосподарському виробництву або окремим його галузям. Такою основою, на нашу думку, може бути калорійність сільськогосподарської продукції. Калорійність — це кількість енергії, що виражена в калоріях, яку може забезпечити певний вид продукції. Перевага єдиної бази калькулювання полягає в тому, що вона забезпечує сталість і взаємозв'язок між об'єктами калькуляції.

Застосовуючи даний метод при калькулюванні продукції молочного скотарства, нами використано дані хімічного складу та поживної цінності харчових продуктів. При оцінюванні молока та маси народжених телят за енергетичною цінністю продукції співвідношення витрат на молоко і приплід змінилося. Дослідження показало, що величина частки витрат, віднесених на виробництво молока, безпосередньо залежить від рівня продуктивності корів.

Другий аспект удосконалення калькуляції готової продукції молочного скотарства полягає у розрахунку фактичної собівартості одиниці натуральної продукції щодо її споживчих властивостей та якості.

При обчисленні собівартості молока з урахуванням якості об'єктом калькуляції є молоко у перерахунку на базисну жирність (3,4%) та базовий вміст білка (3,0%). Розподілом загальної суми витрат за обсяг продукції базисних кондицій визначається собівартість одиниці виробленої продукції з урахуванням її якості. Внаслідок калькулювання молока з урахуванням якісних характеристик рівень рентабельності виробленої продукції в досліджуваних господарствах може зрости більш ніж на 10 процентних пунктів.

Чинний порядок калькулювання молока та приплоду призводить до завищення собівартості приплоду в господарствах, які виробляють жирне молоко, і, навпаки, до заниження собівартості приплоду в господарствах з низьким вмістом жиру та білка у молоці. На сьогодні у сільськогосподарських підприємствах розрахунок фактичної собівартості приплоду здійснюється тільки на підставі кількості голів без урахування їхньої маси при народженні. Як у різних господарствах, так і усередині суб'єктів господарювання з окремих ферм дані величини можуть значно коливатися.

Запропонований метод калькулювання сприяє об'єктивному визначенню собівартості виробленої продукції молочного скотарства, а також посиленню контролю за витратами виробництва в молочному скотарстві. Крім того, випуск високоякісної продукції дозволяє підприємству отримувати додатковий прибуток, забезпечувати самофінансування виробничого розвитку та стимулювати працю персоналу ферм з метою підвищення якості одержаної продукції.

На нашу думку, важливою умовою підвищення якості молока має бути матеріальне стимулювання персоналу саме за якісні характеристики готової продукції. Нами запропоновано розраховувати суму доплат та премій персоналу молочного-товарних ферм на основі таких критеріїв:

1. За виконання та перевиконання плану з надою молока. Суму премії за перевиконання програми виробництва молока доцільно формувати у розмірі 0,2% від фонду оплати праці за кожний відсоток перевиконання плану.

2. За підвищену якість виробленої продукції. Цей критерій застосовуватиметься під час виконання або перевиконання плану виробництва. Суму доплати доцільно розраховувати за обсяг виробленого молока у перерахунку на базовий рівень його жирності та білка.

Важливою умовою успішного функціонування суб'єкта господарювання розглядається дієвий механізм використання достовірних показників внутрішньогосподарської управлінської звітності. Складання внутрішньогосподарської звітності по галузі молочного скотарства має велике значення, оскільки інформація, що міститься у звітності, дозволить не тільки контролювати та досліджувати причини виявлених відхилень, але й дасть можливість отримувати орієнтовну інформацію у системі стратегічного управління витратами виробництва. На нашу думку, необхідно складати такі форми внутрішньогосподарської звітності: Звіт про виконання плану виробництва продукції молочного скотарства; Звіт про виконання плану реалізації продукції молочного скотарства.

Обидва звіти слід складати на кінець кожного місяця з наступним узагальненням у Звіті протягом року. Складання даних звітів здійснюється протягом двох етапів.

I етап. Досягнення визначених цілей. На першій стадії контролю підтверджується обґрунтованість оперативних, тактичних та стратегічних планів, їх відповідність цілям, значимість окремих планових етапів та оптимальність термінів виконання планів.

II етап. Контроль фактичних відхилень від планових завдань. Сутність виконання цього етапу полягає в аналізі інформації, отриманої лише наприкінці планового періоду, що включає розрахунок відхилень фактичних результатів від планових. У такому разі детально вивчаються відхилення та причин їх виникнення.

При заповненні розроблених форм внутрішньогосподарської звітності необхідно орієнтуватися на реальні показники. При цьому досягнення стратегічних цілей підприємства залежить від виконання планових показників кожного його підрозділу. Ця обставина стимулює як керівників підрозділів, так і безпосередньо персонал у виявленні відхилень фактичних результатів від планових з аналізом причин, що до цього призвели [7].

У сільськогосподарських підприємствах для автоматизації виробничого процесу в молочному скотарстві використовуються різні інфор-

маційні технології та програмні комплекси, що дає змогу аналізувати та обробляти інформацію, що стосуються тваринництва. У таких програмах інтегрується інформація про фактично надоєну кількість молока та його якість, про тварин, що знизили удій, про живу масу тварин, про фактичне споживання кормів тощо.

Нами запропоновано запровадити вищезазначені автоматизовані системи в діяльність сільськогосподарських підприємств із зміненням алгоритмом, що дасть можливість отримувати інформацію про якість і кількість отриманого молока у момент завершення доїння. Для цього необхідно забезпечити оперативне введення в систему відповідної інформації. Це можливо лише за умови, що більшість даних вносять у систему на підставі виконаних технологічних операцій, інформацію про які вводять співробітники структурних підрозділів, а не спираючись на первинні документи, що надійшли до бухгалтерії. При цьому на момент введення операції інформація про неї може бути документально не підтверджена. Пізніше персонал бухгалтерії звірятиме дані системи з первинними документами.

Молочне скотарство — це особливий напрямок діяльності сільськогосподарського підприємства, результати якого обумовлені використанням біологічних активів та природним процесом, а також залежать від менеджменту. У такій ситуації формування фінансового результату найбільш раціональними методами бухгалтерського обліку є актуальною проблемою. Звідси, виникає необхідність розгляду питань практичного застосування положень Міжнародного стандарту фінансової звітності (МСФЗ) (IAS) 41 "Сільське господарство" у молочному скотарстві з метою визначення механізму розрахунку економічної ефективності даного виду економічної діяльності, аналіз якої дозволить точніше визначити результати, достовірно та більш прозоро подати в управлінській звітності до ухвалення ефективних управлінських рішень.

У процесі утримання тварин у стаді постійно відбуваються зміни. Кількість тварин збільшується як за рахунок отримання приплоду, так і в результаті придбання корів і молодяку тварин, частина худоби вибуває шляхом реалізації її різними каналами, частина тварин забивається на м'ясо та ін. Постійно відбуваються переміщення тварин з однієї групи в іншу та збільшення живої маси [8]. Тобто, здійснюється біотрансформація біологічних активів. Відповідно до МСФЗ (IAS) 41 "Сільське господарство" до складу біологічних активів включають дорослу продуктивну та племінну худобу, тварин на вирощуванні та відгодівлі. У процесі біологічних перетворень цього виду активів сільськогосподарське підприємство отримує

продукцію. Додаткові біологічні активи — це біологічні активи, отримані у процесі біологічних перетворень. Отже, біотрансформація складається з процесів зростання, дегенерації, виробництва продукції та відтворення (рис. 1), в результаті яких у біологічному активі відбуваються якісні чи кількісні зміни.

Управління змінами сприяє біотрансформації шляхом створення сприятливих чи стабільних умов, необхідній реалізації даного процесу. Процес управління біотрансформацією у молочному скотарстві відбувається на стадіях годівлі тварин, ветеринарних та зоотехнічних заходів, підтримки температурного режиму на фермах.

Враховуючи складність процесу управління тваринницьким комплексом та організації обліку витрат, рекомендується у молочному скотарстві управлінський облік організувати за бізнес-процесами, в основу яких покладено процеси біотрансформації біологічних активів, визначені МСФЗ (IAS) 41. Поєднання належним чином побудованого нормативного обліку з розподілом відповідальності за оптимальної організаційної структури створює сприятливі умови для обліку, контролю, регулювання, планування, прогнозування витрат та всієї господарської діяльності підприємства[9].

Для раціональної організації управлінського обліку в молочному скотарстві важливо визначити об'єкти обліку витрат, зважаючи на інформаційні потреби управління в конкретному підприємстві й залежно від рівня господарської самостійності внутрішньовиробничих підрозділів, особливостей технології та організації виробництва й інших факторів. Комплексний підхід до формування інформації щодо витрат у молочному скотарстві дасть змогу оптимізувати вибір об'єктів обліку витрат для послідовного узагальнення результатів.

При виборі об'єкта обліку витрат види і групи тварин слід класифікувати відповідно до МСФЗ (IAS) 41. Група біологічних активів — це спільно керована для життєдіяльності група тварин і (або) рослин, однорідна за складом та призначенням. У тваринництві однорідну групу становлять тварини у певному співвідношенні за статевим-віковим складом, необхідним для нормальної біологічної трансформації. Так, до складу однорідної групи основного стада великої рогатої худоби молочного напрямку можуть входити генетично подібні тварини — різні або однакові за віком і різні за статтю,

Рис. 1. Процес біотрансформації в молочному скотарстві

Джерело: узагальнено автором.

наприклад: дійні корови та бики-виробники, але група бугаїв-виробників утримується окремо від корів основного стада.

У методиках ведення бухгалтерському обліку передбачено формування даних про наявність і рух тварин. Основна ознака класифікації тварин — це можливість отримання сільськогосподарської продукції та (або) додаткових біологічних активів. Існуюча класифікація неспроможна задовольнити потреби менеджменту. Пропонуємо використовувати міжнародний досвід для групування біологічні активи за трьома ознаками: тривалості періоду використання та отримання сільськогосподарської продукції та (або) додаткових біологічних активів; зрілості; можливості багаторазового отримання сільськогосподарської продукції та (або) додаткових біологічних активів. В управлінському обліку доходів і витрат молочного скотарства внаслідок управління біотрансформацією біологічних активів виникає необхідність використання відповідно до МСФЗ (IAS) 41 моделі обліку й оцінки біологічних активів та сільськогосподарської продукції, одержаної від біологічних активів за справедливою вартістю. Ця модель обліку й оцінки дозволить відобразити зміну справедливої вартості біологічних активів у результаті біотрансформації. Це створює умови для більш обґрунтованого аналізу ресурсного потенціалу молочного скотарства та прийняття дієвих управлінських рішень.

ВИСНОВКИ

Отже, відповідно до МСФЗ (IAS) 41 справедлива вартість — це сума, на яку можна обміняти актив або погасити зобов'язання під час угоди між незалежними й бажаними укласти таку угоду сторонами. Очевидно, що справедлива вартість залежить від місцезнаходження та стану активу. Так, одна й та сама корова матиме різну справедливую вартість у різних регіонах країни. Справедливу вартість біологічних активів можна визначити з достатньою мірою до-

стовірності. Дане припущення можна спростувати лише в момент початкового визнання біологічного активу, щодо якого відсутня інформація про ринкові ціни, а альтернативні розрахунки справедливої вартості не надто надійні.

У такому разі згідно з МСФЗ (IAS) 41 підприємству слід відображати біологічний актив за собівартістю за вирахуванням накопиченої амортизації та збитків від його знецінення. Щойно з'явиться можливість визначити справедливу вартість біологічного активу з достатньою достовірністю, підприємству доцільно перейти до оцінки справедливої вартості за вирахуванням передбачуваних збутових витрат.

Запропоновані підходи до організації управлінського обліку за місцями виникнення витрат з урахуванням класифікації тварин, використанням оцінки біологічних активів за справедливою вартістю дають змогу більш прозоро врахувати вплив усіх аспектів як видаткової, так і дохідної частини молочного скотарства, точніше визначити результати господарської діяльності, сприятимуть за специфіки кожного підрозділу приймати раціональні управлінські рішення.

Література:

1. Прокопишин О. Передумови становлення і розвитку управлінського обліку в Україні. Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія: Економіка АПК. 2013. № 20 (1). С. 223—230.

2. Зозуляк М.М. Взаємозв'язок управлінського обліку та аналізу в контексті стратегічного управління підприємством. Економічний аналіз. 2015. Т. 19, № 2. С. 201—206.

3. Сколотій І.В. Формування системи управлінського обліку в аграрних підприємствах. Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки. 2017. № 3. С. 174—183.

4. Гнатишин А. Прокопишин О., Малецька О. Специфіка побудови системи обліку у тваринництві. Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія: Економіка АПК. 2019. № 26. С. 81—86.

5. Шевченко А.Я. Сутність інтегрованого обліку та його складові. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 6 (3). С. 134—137.

6. Брик М. Своєрідність обліку та контролю поточних біологічних активів в тваринництві. Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. 2018. Вип. 23. С. 61—65.

7. Людвенко Д.В. Облік галузі тваринництва крізь призму інституціональної теорії бух-

галтерського обліку. Підприємництво та інновації. 2020. Вип. 11 (2). С. 118—123.

8. Скиба Г.І., Цімошинська О.В., Беженар І.М. Впровадження інформаційних систем обліку. Економіка АПК. 2020. № 11. С. 74—79.

9. Свиноус І.В., Гаврик О.Ю., Хомяк Н.В., Хомовий С.М., Заболотній В.С. Удосконалення методичних підходів до оцінки складових виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств в умовах трансформації системи обліку та фінансової звітності. Економіка та управління АПК. 2021. № 1. С. 154—165.

References:

1. Prokopyshyn, O. (2013), "Prerequisites for the formation and development of management accounting in Ukraine", *Visnyk L'vivskoho natsional'noho ahrarnoho universytetu. Serii: Ekonomika APK*, vol. 20 (1), pp. 223—230.

2. Zozuliak, M.M. (2015), "The relationship of management accounting and analysis in the context of strategic enterprise management", *Ekonomichnyj analiz*, vol. 19, no. 2, pp. 201—206.

3. Skolotij, I.V. (2017), "Formation of management accounting system in agricultural enterprises", *Visnyk KhNAU. Serii: Ekonomichni nauky*, vol. 3, pp. 174—183.

4. Hnatyshyn, L. Prokopyshyn, O. and Malets'ka, O. (2019), "The specifics of building a accounting system in animal husbandry", *Visnyk L'vivskoho natsional'noho ahrarnoho universytetu. Serii: Ekonomika APK*, vol. 26, pp. 81—86.

5. Shevchenko, L.Ya. (2016), "The essence of integrated accounting and its components", *Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vol. 6 (3), pp. 134—137.

6. Bryk, M. (2018), "Peculiarity of accounting and control of current biological assets in animal husbandry", *Rehional'ni aspekty rozvytku produktyvnykh syl Ukrainy*, vol. 23, pp. 61—65.

7. Liudvenko, D.V. (2020), "Accounting for the livestock industry through the prism of institutional accounting theory", *Pidpriemnytstvo ta innovatsii*, vol. 11 (2), pp. 118—123.

8. Skyba, H.I. Tsimoshyn'ska, O.V. and Bezhenar, I.M. (2020), "Introduction of accounting information systems", *Ekonomika APK*, vol. 11, pp. 74—79.

9. Svinous, I.V. Havryk, O.Yu. Khomyak, N.V. Khomoviy, S.M. and Zabolotnij, V.S. (2021), "Improving methodological approaches to assessing the components of the production potential of agricultural enterprises in the transformation of the accounting system and financial reporting", *Ekonomika ta upravlinnia APK*, vol. 1, pp. 154—165.

Стаття надійшла до редакції 05.04.2022 р.

УДК 338.48:338.486.1

С. А. Жуков,

д. е. н., с. н. с., проф. кафедри ділового адміністрування, маркетингу та менеджменту,
ДВНЗ "Ужгородський національний Університет"

ORCID ID: 0000-0002-0499-7990

Н. С. Кампов,

старший викладач кафедри менеджменту, управління економічними процесами та туризму,
Мукачівський державний університет

ORCID ID: 0000-0003-3661-3899

Е. В. Тодьєрішко,

аспірант кафедри економіки та фінансів, Мукачівський державний університет

ORCID ID: 0000-0002-3055-0244

О. С. Крїмова,

аспірант кафедри економіки та фінансів, Мукачівський державний університет

ORCID ID: 0000-0001-8180-4841

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.9—10.29

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ КЛАСТЕРАМИ ТУРИЗМУ ІЗ ФОРМАМИ ГНУЧКОЇ (НЕСТАНДАРТНОЇ) ЗАЙНЯТОСТІ: НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

S. Zhukov,

Doctor of Economic Sciences, Senior Researcher, Professor of the Department
of Business Administration, Marketing and Management, Uzhhorod National University

N. Kampov,

Senior Lecturer of the Department of Management, Management of Economic Processes
and Tourism, Mukachevo State University

E. Todierishko,

Postgraduate student of the Department of Economics and Finance, Mukachevo State University

A. Krimkova,

Postgraduate student of the Department of Economics and Finance, Mukachevo State University

FEATURES OF MANAGING TOURISM CLUSTERS WITH FORMS OF REMOTE (NON-STANDARD) EMPLOYMENT: ON THE EXAMPLE OF THE TRANSCARPATHIAN REGION

Елементарні ознаки (особливості) реалізації управлінського організуючого впливу в кластерах туризму досить важливі. Вони відіграють вагомий роль у провадженні керованого розвитку, швидкого регулювання регіонального розвитку. Їх синтезоване поєднання є визначальними у формування прибутковості та самозбереженні кластерів туризму. Враховуючи значущість окресленого питання стаття орієнтована на формування усталеного погляду на зміст елементарних ознак реалізації управлінського організуючого впливу в кластерах із формами гнучкої (нестандартної) зайнятості. Зокрема, дослідження торкається питань визначення змісту таких елементарних ознак та їх генезису на прикладі кластерів туризму Закарпатської області. Основна увага дослідників зосереджена на конкретизації елементарних ознак управління кластерами туризму. Вивчення елементарних ознак реалізації управлінського організуючого впливу в кластері звертає увагу на їх зв'язок з паралельним розгортанням фізичних та віртуальних мереж, що здатні масштабуватися та інтерактивним інформаційним середовищем. Управлінський вплив здійснюється з боку

єдиного центру — ради кластера. При цьому до елементарних ознак, які властиві реалізації управлінського організуючого впливу можна віднести: процес планування, організації, мотивації, контролю й регулювання спільної виробничої функції; побудова та розвиток штучної туристичної мережі кластерів; підключення всіх учасників до штучної туристичної мережі кластеру; об'єднання ресурсів учасників кластерів. Ознаки забезпечують прибутковість та самозбереження кластера лише за синтезованого поєднання.

The basic features (features) of realization of managerial organic influence in clusters of tourism are important. They play a significant role in the implementation of managed development, and rapid regulation of regional development. Their synthesized combination is decisive in forming profitability and self-preservation of tourism clusters. Taking into account the issue importance, the article orients on the formation of a statutory view on the content of elementary features of realization of managerial organic influence in clusters with forms of flexible (non-standard) employment. In particular, the study concerns the definition of the content of such elementary features and their genesis in the example of tourism clusters of the Transcarpathian region. The main attention of the researchers is focused on the concretization of elementary features of management of clusters of tourism. The study of elementary features of realization of management organic influence in clusters pays attention to their connection with the parallel deployment of physical and virtual networks, capable of scale and interactive information environment. Management influence is carried out on the part of a single-center — the cluster Council. The interactive information environment is oriented on the construction of a single route network, in which as operators involved tourist business entities and other participants. The basic features of realization of management organizational influence can be attributed to the: process of planning, organization, motivation, control, and regulation of joint production function; construction and development of artificial tourist network of clusters; connection of all participants to artificial tourist network of the cluster; consolidation of resources of participants of clusters. The features provide profitability and self-preservation of the cluster only through a synthesized combination. Prospects of further developments in this direction lie in the possibility of using the obtained results to determine the basic methods of parameterization of the tourist route network and transmission of the administrative organizational influence in the tourist route network.

Ключові слова: кластер туризму; об'єднання ресурсів; елементарні ознаки; зайнятість.
Key words: tourism cluster; resource consolidation; elementary features; employment.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Визначення елементарних ознак, які властиві реалізації управлінського організуючого впливу в кластерах туризму досить важливі. Вони не тільки відіграють вагому роль у провадженні керованого розвитку та швидкого регулювання регіонального розвитку. Такі елементарні ознаки є визначальними у формуванні прибутковості та самозбереженні кластерів туризму, які з часу початку пандемії коронавірусної хвороби 2019 (спричиненої SARS-CoV-2) набули унікальних рис (які не властиві іншим утворенням), зокрема стали схильними до повної або часткової міграції учасників та їх виробничої діяльності в глобальній інтернет-мережі та до продукування форм гнучкої (нестандартної) зайнятості. Окреслене визначення елементарних ознак буде найбільш ілюстративне на прикладі Закарпатської області, оскільки саме ця територія не тільки розглядалася, як пріоритетна для розвитку кластерів, активно проваджувала кластерний підхід у практику регулювання регіонального розвитку, але й

після початку російсько-української війни зберегла свій туристичний потенціал.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед науковців, що прагнуть до розв'язання сучасних проблем, пов'язаних з визначенням елементарних ознак (особливостей) реалізації управлінського організуючого впливу в кластерах з гнучкими (нестандартними) формами зайнятості нами виділені: О.В. Гладіліна [1], О.В. Музиченко-Козловська [5], А.Н. Тищенко, Н.Б. Петрова [9], Р. Патюрель [7], Н.В. Садова [8] тощо. Разом з тим, у більшості науковці звертали увагу на умови появи інтегративної організаційної специфіки управління розвитком учасників кластеру (що заснована на різних організаційних типах фізичних, віртуальних мереж) та відмові від жорсткої детермінованої ієрархії трансляції управлінського впливу. Ці характеристики з одного боку можуть бути інтерпретовані як абстрактні елементарні ознаки управління, й більш точно визначають вимоги оперування великими масивами структурованих та неструктурованих даних. Як елементарні ознаки (особливості) реалізації уп-

Таблиця 1. Критерії віднесення зайнятості до гнучких (нестандартних) форм

Критерії для визначення форми, які відрізняються від традиційних*			
просторові аспекти організації праці (у т.ч. робота за викликом)	часові аспекти організації праці (тимчасове, строкове, непостійне працевлаштування)	режим та умови праці (зокрема, праця поза стандартним робочим місцем, праця з використанням віртуального офісу)	статус зайнятості (приховане працевлаштування, самозайнятість).

Примітка:

* Форми зайнятості, що визнаються нормальними, стандартними за визначенням Міжнародної організації праці.

Джерело: сформовано на основі [5].

равлінського організуючого впливу вони досить малоінформативні, не визначають стійку систему значущих рис, що характеризують спільні дії учасників в кластерах туризму. Відтак, елементарні ознаки, які стало проявляють себе та властиві лише реалізації управлінського організуючого впливу в кластерах туризму нарізі не визначені.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою статті є формування усталеного погляду на зміст елементарних ознак (особливостей) реалізації управлінського організуючого впливу в кластерах із формами гнучкої (нестандартної) зайнятості. Відповідно до поставленої мети, доцільною є постанова таких завдань: 1) визначення змісту категорії елементарних ознак управління кластерами туризму; 2) визначення генезису первинного визначення елементарних ознак управління кластерами туризму Закарпатської області; 3) конкретизація елементарних ознак управління кластерами туризму на прикладі Закарпатської області.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Зміст категорії елементарні ознаки (або особливості) управління кластерами туризму полягає у їх зв'язку зі сталими характеристиками базових рис/ознак узгоджених спільних дій учасників.

Первинне визначення елементарних ознак (особливостей) управління кластерами туризму Закарпатської області, як спільної дії його учасників, почалося з 2005 р. Продовж 2005 р. припинено дію преференційних режимів СЕЗ, державних гарантій та спеціальної економічної зони "Закарпаття". Відтак, з цього періоду районні та місцеві органи управління ініціювали активне об'єднання зусиль бізнесу та пошук консенсусу, щодо економічного розвитку тери-

торії у межах яких поступово набували поширення гнучкі (нестандартні) форми зайнятості або такі, що від'ємні від традиційних за однією або кількома ознаками виділеними в табл. 1.

Перша спроба впровадження ідей кластеризації сфери туризму в Закарпатській області для реалізації спільних дій учасників відбулася у 2011 р. Область долучилася до міжнародної асоціації кластерів "Тиса", створеної для залучення інвестицій в економіку краю. Наразі в цю міжнародну асоціацію долучилися понад 1 тис. суб'єктів бізнесу з 5-ти країн світу, серед яких: Угорщина; Румунія; Словаччина; Сербія; Україна. У якості особливостей реалізації управлінського організуючого впливу в асоціації кластерів "Тиса" нами виділені наступні (табл. 2): 1) реалізація спільних дій учасників у штучній мережі асоціації; 2) побудова штучної мережі асоціації; 3) реалізація спільно створюваних учасниками асоціації проєктів.

Наразі реалізація спільних дій учасників в стадії розвитку. Вже існує ціла низка успішних спільних проєктів, реалізованих за фінансової підтримки ЄС, що сприяють розвитку мережі асоціації кластерів "Тиса", серед яких: розвиток малого і середнього бізнесу; заснування туристично-інформаційних центрів (що наразі діють віддалено — через віртуальні офіси). В Закарпатській області планується реалізувати проєкти: з утилізації сміття; з поліпшення якості води; із запровадження відновлювальної енергетики. В Ужгороді передбачено облаштувати виставкову залу. Разом з тим основною проблемою є відсутність спільної виробничої функції учасників. Це не дозволяє чітко визначити маршрути прямування керівної інформації між мережами асоціації кластерів "Тиса".

Проблема відсутності спільної виробничої функції учасників властива іншим кластерам туризму. Слід зазначити, що саме її наявність не дозволила перейти від стадії зародження кластерів до стадії їх розвитку. Зокрема, в області за 2015—2019 рр. було сформовано ряд

Таблиця 2. Особливості реалізації управлінського організуючого впливу в асоціації кластерів "Тиса"

Особливість	Характеристиками базових рис або ознак	Призначення
реалізація спільних дій учасників у штучній мережі	реалізація спільних дій учасників для забезпечення функціональності мереж малих, середніх бізнесів у зоні кластеризації	трансляція спільного управлінського впливу;
побудова штучної мережі асоціації кластерів	розвиток єдиної мережі, що обслуговує асоціацію кластерів (представлений історичними та соціально-культурними, гастрономічними об'єктами, органами місцевого самоврядування)	забезпечення стабільної зайнятості трудових ресурсів;
реалізація спільно створюваних учасниками асоціації проєктів	реалізація спільно створюваних учасниками асоціації проєктів у сферах відновлювальної енергетики, захисту навколишнього середовища	контроль умов праці й безпеки робочих місць

Джерело: розроблено авторами.

об'єднань сфери туризму, що мали розвиватися за принципом кластерної моделі з формами гнучкої (нестандартної) зайнятості. У 2016 р. ініційоване створення мінікластеру у с. Колочава, де через віртуальні офіси почали діяти туристичні агенції (які наразі пропонують тури "Відкрий для себе с. Колочава"). Крім того, у кластері діють туристичні агенції, які через кадрові агентства залучають екскурсівників та спортивних аніматорів. Для того ж року характерне ініціювання створення великого регіонального туристично-рекреаційного кластера "Закарпаття" (процес започатковано на 2-й зустрічі Закарпатської обласної ради та обласного об'єднання організацій роботодавців "Закарпаття"). Заслугою зустрічі стало підписання Меморандуму "Про співпрацю по створенню кластерної моделі економіки між Закарпатською обласною радою, обласним об'єднанням організацій роботодавців "Закарпаття" та вищими навчальними закладами" [47]. Хоча окреслені кластерні ініціативи в стадії зародження (наразі вони відбулися, але сформували лише протокластери). Однак вже чітко проявили себе властиві їм особливості реалізації управлінського організуючого впливу (табл. 2): 1) побудова штучної туристичної мережі протокластерів; 2) побудова та розвиток єдиного центру управлінського організуючого впливу; 3) об'єднання ресурсів учасників.

Основною проблемою є відсутність реалізації спільних дій учасників у штучній туристичній мережі протокластерів "Закарпаття" та с. Колочава, зумовленою складністю доєднання до такої мережі, оскільки вона є лише фізичним об'єктом, а не атомною одиницею інформації. Означена проблема

свого часу завадила розвитку туристичних кластерів на територіях національних парків Закарпаття. Зокрема, у 2018—2019 рр. (у межах "Адаптації місцевих громад до розширення національних парків Закарпаття, спільними зусиллями Церков та НУО" у співпраці з Інститутом еколого-релігійних студій та Союзом охорони природи Німеччини та за підтримки МЗС Німеччини) започатковані ініціативи створення туристичних кластерів на територіях національних парків Закарпаття. Планувалося здійснення управлінського організуючого впливу у кластері за ознаками, вид у табл. 3. Втім ініціатива не знайшла підтримки Закарпатської об-

Таблиця 3. Особливості реалізації управлінського організуючого впливу в протокластерах "Закарпаття" та с. Колочава

Особливість	Характеристики базових рис / ознак	Призначення
побудова та розвиток штучної туристичної мережі*	єдиний розвиток внутрішньої туристичної мережі, яка розглядалася як така, що збалансована з зовнішніми мережами постачальників, виробників, споживачів	розвиток єдиної туристичної мережі шляхом створення навчально-інформаційного центру, що проводить
побудова та розвиток єдиного центру управлінського організуючого впливу	єдиний центр управлінського організуючого впливу, який діє як рада учасників. Діяльність ради організована у межах Меморандуму про співпрацю по створенню кластерної моделі економіки між Закарпатською обласною радою, обласним об'єднанням організацій роботодавців «Закарпаття», вищими навчальними закладами*	на місцевому та регіональному рівнях тренінги, семінари, форуми, виставки, конференції з розвитку туризму, розробки унікальних туристичних маршрутів тощо; забезпечення
об'єднання ресурсів учасників	взаємовідносини між учасниками - бізнесом та державою, що об'єднують ресурси партнерів, забезпечують розподіл ризиків, відповідальності, прибутків у межах взаємної, довгострокової співпраці	стабільної зайнятості трудових ресурсів; поступове зближення виробничої функції учасників

Примітка:

* До складу увійшли представники від облдержадміністрації та Асоціації туристичних підприємств Закарпатської області, Асоціації фахівців туристичного супроводу, туристично-інформаційних центрів, вищих навчальних закладів, представники історико-культурних об'єктів, науковці та експерти з туризму, суб'єкти туристичної діяльності тощо.

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 4. Особливості реалізації управлінського організуючого впливу у кластері "Квітка Карпат"

Особливість	Характеристики базових рис / ознак	Призначення
спільний процес планування, організації, контролю й регулювання виробничої функції учасників кластеру	забезпечення планування, організації, контролю й регулювання процесів виробництва спільно створюваного учасниками туристичного продукту	спільність виробничої функції учасників, система взаємовигідних договірних відносин між постачальником коштів, ресурсів і послуг, і туристом
побудова й розвиток штучної туристичної мережі кластеру (фізичної й віртуальної)	використання єдиної маршрутної мережі (фізичної й віртуальної), що розширює кластеру	перетворення мережі кластеру в атомну одиницю інформації з комунікаційними мережами для учасників кластеру
підключення всіх учасників до штучної туристичної мережі кластеру	перетворення атомної одиниці інформації у систему, що з'єднується пакетами інформації, обмінюються ними між вузлами (вузол може бути кінцевим пристроєм, маршрутизатором, пристроєм генерування даних тощо)	формування єдиних засобів маршрутизації для трансляції управлінського впливу (для розподілу відповідальності, повноважень і обов'язків учасників кластера у виробництві спільного туристичного продукту).
об'єднання ресурсів учасників кластерів	взаємовідносини між учасниками кластеру (бізнесом) та державою, що орієнтовані на об'єднання ресурсів, розподіл ризиків, відповідальності та прибутків	перетворення мережі кластера на середовище взаємної, довгострокової співпраці; розвиток єдиної туристичної мережі; формування взаємопов'язаних робочих середовищ учасників

Джерело: розроблено авторами на основі [2—4].

ласної ради та суб'єктів бізнесу. Хоча були умови для формування джерела спільного доходу, існували складності з формуванням комунікаційних мереж (туристична маршрутна мережа національних парків Закарпаття на той момент існувала лише як фізичний об'єкт).

Крім вищенаведених кластерних ініціатив ("Закарпаття", с. Колочава, кластерів національних парків Закарпаття тощо) наявні й субрегіональні кластерні ініціативи. Це підтверджується ініціюванням субрегіональних туристично-рекреаційних кластерів [233; 240; 47]: 1) "Магура" — на межі Івано-Франківської, Львівської та Закарпатської областей (з 2019 р. у кластер пропонувалось включити колишній Міжгірський район); 2) "Бойківського кола", із залученням громад сформованих на території колишнього Міжгірського району Закарпатської області, а також Долинської та Болехівської міських рад, Вигодської та Витвицької ОТГ Івано-Франківської області (2018—2019 рр.); 3) "Буковель-2" — на території Сколівського району Львівської області та колишнього Міжгірського та Воловецького районів Закарпатської області (2018 р.). До таких ініціатив можна віднести створення туристично-рекреаційного кластера історичних малих міст Західної України (у межах "Угоди про взаємодію та співпрацю з соціально-економічного розвитку малих міст Західної України у напрямку туризму і ремесел"), що ініційована з 2011 р. Жодна з таких ініціатив досі не розвинулась у повноцінний кластер, через ряд проблем, що виника-

ють при реалізації управлінського організуючого впливу, серед яких: 1) складності з формуванням сталих комунікаційних мереж; 2) відсутність спільної виробничої функції учасників (можливо через відсутність "критичної маси" підприємств, внаслідок орієнтування на території, які не мали передумов для кластеризації); 3) відсутність єдиної фізичної мережі, через незадовільний стан доріг між населеними пунктами, які розташовані у межах потенційних зон кластеризації; 4) відсутність передумов для розподілу відповідальності, повноважень, обов'язків учасників кластера й держави спрямованих на співпрацю у сфері виробництва спільного туристичного продукту; 5) складність залучення трудових ресурсів, що працюють за гнучкими (нестандартними) формами зайнятості. Зокрема, для роботи на території Закарпатської області, потенційні учасники кластеру потребують мобільних працівників (у зв'язку з дефіцитом трудових ресурсів у межах колишніх адміністративно-територіальних одиниць — Міжгірського та Воловецького районів).

В 2018 р. серія досліджень туристично-рекреаційних кластерів (на основі загальної моделі виділення головних компонент) виявила, що на території Закарпатської області вже сформувався та успішно функціонує природний туристичний кластер "Квітка Карпат". Він локалізується у межах: с. Синяк, смт Чинадієве, с. Кереші, с. Липецька поляна, с. Синевир та Синевирська поляна, с. Торунь, смт Іршава, с. Зарічне, с. Річка, с. Ізкі, м. Мукачево, м. Ужгород,

с. Невіцьке, с. Синяк, смт Середнє, м. Хуст та "Долини нарцисів". У кластері вже відбулося формування критичної маси учасників по всіх напрямках туристичної діяльності. Специфікою кластеру є набуття ним стійких рис, які не властиві іншим об'єднанням та які проявилися з початку пандемії коронавірусної хвороби, коли більшість учасників обрали шлях повної або часткової міграції в глобальну інтернет мережу. За таких умов сформувалося добровільне, обмежене територіальними межами об'єднання учасників (суб'єктів бізнесу, органів влади, представників освіти і науки, інституцій в сфері стимулювання регіонального (місцевого) розвитку тощо) з продукуванням форм віддаленої (нестандартної) зайнятості учасників. Зокрема, у кластері набули розвитку: приховане працевлаштування; самозайнятість; тимчасова зайнятість на умовах тристоронніх трудових відносини (місцеві екскурсійні бюро залучають екскурсіводів через кадрові агентства). Управлінський вплив здійснюється з боку єдиного центру — Ради кластера. До елементарних ознак, які властиві реалізації управлінського організуючого впливу у кластері "Квітка Карпат" можна віднести (табл. 4): 1) спільний процес планування, організації, мотивації, контролю й регулювання виробничої функції; 2) побудова й розвиток штучної туристичної мережі кластерів (фізичної й віртуальної); 3) підключення учасників до штучної туристичної мережі кластеру; 4) об'єднання ресурсів учасників кластерів.

Поєднання представлених вище особливостей реалізації управлінського організуючого впливу забезпечує прибутковість та самозбереження кластера "Квітка Карпат" внаслідок: 1) паралельного розгортання фізичних та віртуальних мереж, що здатні масштабуватися та інтерактивного інформаційного середовища; 2) використання взаємопов'язаних робочих середовищ учасників; 3) швидкого доступу учасників до єдиної маршрутної мережі (за допомогою вебтехнологій зв'язку та обчислювальної техніки). Перевагами, що формується від синтезованого поєднання виділених нами особливостей реалізації управлінського організуючого впливу в кластері "Квітка Карпат" є: спільний контроль учасниками переміщень туристів в єдиній маршрутній мережі; спільний контроль за основними атрибутами роботи з туристами; уніфікація конфігурацій туристичних послуг зі гнучкими схемами переміщень туристів у межах маршрутів та за резервами часу (що властиві кожній конкретній операції з виробництва туристичного продукту).

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

1. Вивчення елементарних ознак реалізації управлінського організуючого впливу в кластері звертає увагу на їх зв'язок з паралельним розгортанням фізичних та віртуальних мереж, що здатні масштабуватися та з інтерактивним інформаційним середовищем.

2. Інтерактивне інформаційне середовище орієнтоване на побудову єдиної маршрутної маршрутні мережі в яку у якості операторів залучені суб'єкти туристичного бізнесу (туроператори, туристичні агентства, туристичні бюро, екскурсійні бюро, інших підприємства сфери туризму, що працюють на умовах віддаленої роботи) та інші учасники.

3. Елементами маршрутної мережі є різні види матеріальних і нематеріальних благ, необхідних для обслуговування сукупності конкретних туристичних маршрутів, а саме їх комплектування, надання комплексу благ, інтерпретованих як комплекс туристичних послуг.

4. Управлінський вплив здійснюється з боку єдиного центру — ради кластера. При цьому до елементарних ознак, які властиві реалізації управлінського організуючого впливу в кластерах із формами гнучкої (нестандартної) зайнятості можна віднести: спільний процес планування, організації, мотивації, контролю й регулювання виробничої функції; побудова та розвиток штучної туристичної мережі кластерів; підключення учасників до штучної туристичної мережі кластеру; об'єднання ресурсів учасників. Ці ознаки забезпечують прибутковість та самозбереження кластеру лише за синтезованого поєднання.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі полягають у можливості використання отриманих результатів для визначення базових методів параметризації туристичної маршрутної мережі та трансляції управлінського організуючого впливу в туристичній маршрутній мережі.

Література:

1. Гладіліна О.В. Перспективи формування кластерів у бурякоцукровій галузі. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. 2011. Вип. 2. Т. 2. С. 43—47.
2. Маслиган О.О., Гоблик-Маркович Н.М., Тодьєрішко Е.В. Принципи, методи і форми регулювання туристично-рекреаційних кластерів у регіонах із застосуванням прийомів мар-

шрутизації. Ефективна економіка. 2021. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9721> (дата звернення: 03.05.2022). DOI: 10.32702/2307-2105-2021.12.9

3. Маслиган О.О., Гоблик-Маркович Н.М., Тодьєрішко Е.В., Кампов Н.С. Концепція адміністрування та маршрутизації туристично-рекреаційних кластерів у хмарних середовищах. Економіка та держава. 2022. № 1. С. 34—38. DOI: 10.32702/2306-6806.2022.1.34

4. Маслиган О.О., Тодьєрішко Е.В. Особливості використання категорії регіон у адресації пакетів керівних впливів в сфері туризму і рекреації. Економіка та держава. 2021. № 4. С. 78—82. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.4.78

5. Музиченко-Козловська О.В., Музиченко-Козловський А.В. Розвиток системи управління туристичними кластерами в Україні. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". 2011. № 706. С. 120—125.

6. Обіход С.В. Нестандартна зайнятість в управлінні сучасними підприємствами. Формування ефективної моделі розвитку підприємства в умовах ринкової економіки: тези V Міжнародної науково-практ. конференції (2—3 листопада 2017 р.), ЖДТУ. 2017. С. 208—211.

7. Патюрель Р. Создание сетевых организационных структур. Проблемы теории и практики управления. 1997. № 3. С. 26—31.

8. Садова Н.В. Вплив цифровізації на розвиток туристичної індустрії. Ефективна економіка, 2019. № 9. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2019/45.pdf

9. Тищенко А.Н., Петрова Н.Б. Особенности формирования туристского кластера. Социально-экономическое развитие Украины и её регионов: проблемы науки и практики. Харьков: ИД "Инжэк", 2010. 323 с.

References:

1. Hladilina, O.V. (2011), "Prospects for clustering in the beetsugar industry", Naukovi pratsi Poltavskoyi derzhavnoyi ahraryoi akademiyi, vol. 2 (2), pp. 43—47.

2. Maslihan, O., Goblyk-Markovych, N. and Todierishko, E. (2021), "Principles, methods and forms of regulation of tourism and recreation clusters in regions using routing techniques", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 12, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9721> (Accessed 03 May 2022). DOI: 10.32702/2307-2105-2021.12.9

3. Maslihan, O., Goblyk-Markovych, N., Todierishko, E. and Kampov, N. (2022), "Concept of administration and routing of tourist and recreational clusters in cloud environments", Ekono-

mika ta derzhava, vol. 1, pp. 34—38. DOI: 10.32702/2306-6806.2022.1.34

4. Maslihan, O. and Todierishko, E. (2021), "Features of the application of the category to address management packages for tourism and recreation", Ekonomika ta derzhava, vol. 4, pp. 78—82. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.4.78

5. Muzychenko-Kozlovs'ka, O.V. and Muzychenko-Kozlovs'kyy, A.V. (2011), "Development of the tourism cluster management system in Ukraine", Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnika", vol. 706, pp. 120—125.

6. Obikhod S.V. (2017), "Non-standard employment in the management of modern enterprises", Zbirka tez V Mizhnarodnoyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi [Collection of theses of the V International Scientific and practical Conference], JDTU, Ukraine, pp. 208—211.

7. Patyurel', R. (1997), "Creation of network organizational structures", Problemy teorii i praktiki upravleniya, vol. 3, pp. 26—31.

8. Sadova, N. V. (2019), "The impact of digitalization on the development of the tourism industry", Efektyvna ekonomika, vol. 9, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2019/45.pdf (Accessed 13 Jan 2021).

9. Tishchenko, A.N. and Petrova, N.B. (2010), "Features of the formation of a tourist cluster", Sotsial'no ekonomicheskoye razvitiye Ukrainy i yeyo regionov: problemy nauki i praktiki [Social'noekonomicheskoye razvitiye Ukrainy i eyo regionov: problemy nauki i praktiki], ID "Inzhnek", Khar'kiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 04.05.2022 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б») Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 334.734:631.115.8

В. В. Лаврук,

д. е. н., професор кафедри фінансів, банківської справи, страхування та електронних платіжних систем, Заклад вищої освіти "Подільський Державний Університет"

ORCID ID: 0000-0002-0778-7227

Н. А. Славіна,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ORCID ID: 0000-0002-3761-9865

О. С. Лаврук,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,

ORCID ID: 0000-0001-9089-237X

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.9—10.36

УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ОБСЛУГОВУЮЧИХ МОЛОЧНИХ КООПЕРАТИВІВ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

V. Lavruk,

Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Finance, Banking,

Insurance And Electronic Payment Systems, Higher educational institution "Podillia State University"

N. Slavina,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management,

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University

O. Lavruk,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management,

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University

MANAGEMENT OF THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL SERVING DAIRY COOPERATIVES: PROBLEMS AND PROSPECTS

Досліджено питання розвитку сільськогосподарських обслуговуючих молочних кооперативів, виявлені негативні чинники, що впливають на сільськогосподарську молочарську кооперацію та окреслено подальші перспективи виробничого і економічного розвитку молочної галузі. Виділено переваги об'єднання виробників у молочарські кооперативи та визначено місце кооперування в системі засобів захисту економічних інтересів дрібних виробників молока. Розроблено організаційні, технологічні, технічні і економічні рішення, які б сприяли підвищенню якості молока від індивідуального селянського господарства. Запропоновано основні напрями розвитку сільськогосподарських обслуговуючих молочних кооперативів. Проведене анкетне опитування працівників індивідуальних селянських господарств у різних областях країни, результатами якого встановлено низка факторів, які суттєво впливають на якість молока. Окреслено структурні елементи факторів результативного впливу на якість видоєного молока у господарствах населення. Доведено, що створення і функціонування молочарських кооперативів, не вирішує проблему підвищення якості молока, оскільки воно поступає до кооперативу вже низької якості і в подальшому його не можливо довести до необхідних технологічних стандартів. Розроблено схему формування економічних взаємовідносин при функціонуванні обслуговуючого молочного кооперативу. За результатами вибіркового дослідження виявлена залежність підвищення обсягів і якості молока від організованого процесу доїння корів, зберігання продукції, кваліфі-

ікації дояра, санітарної обробки вимені. Встановлено, що вирішення окреслених проблем повністю залежить від зацікавленості селян у розвитку кооперації, модернізації виробничих процесів, державної підтримки і регулювання розвитку мережі обслуговуючих молочних кооперативів.

Problematic issues of development of agricultural service dairy cooperatives are investigated, negative factors influencing agricultural dairy cooperatives are revealed and further prospects of production and economic development of dairy industry are outlined. The problem of low milk quality due to low culture of milking cows, lack of compliance with sanitary and veterinary requirements when removing milk from the cow's udder and the fact that cow owners in most cases dilute milk with water and other chemicals to increase the amount of milk and concealment of its quality in case of insufficient primary control at milk collection points. The advantages of uniting producers in dairy cooperatives are highlighted and the place of cooperation in the system of means of protection of economic interests of small milk producers is determined. Organizational, technological, technical and economic solutions have been developed that would help improve the quality of milk from individual farms. The main directions of development of agricultural service dairy cooperatives are offered. A questionnaire survey of employees of individual farms in different regions of the country, which identified a number of factors that significantly affect the quality of milk. The structural elements of the factors of effective influence on the quality of milk produced in households are outlined. It is proved that the creation and operation of dairy cooperatives, which decentrally receive milk from milked cows in individual farms, does not solve the problem of improving milk quality, as it enters the cooperative of low quality and can not be brought to the necessary technological standards. The scheme of formation of economic relations at functioning of the serving dairy cooperative is developed. According to the results of a sample study, the dependence of improving the volume and quality of milk on the organized process of milking cows, product storage, milkman's qualification, udder sanitation was revealed. It is proved that the creation and operation of dairy cooperatives, which decentrally receive milk from milked cows in individual farms, does not solve the problem of improving milk quality, as it enters the cooperative of low quality and can not be brought to the necessary technological standards.

Ключові слова: розвиток, сільське господарство, молоко, кооператив, модернізація, конкурентоспроможність, тваринництво, економічний потенціал.

Key words: development, agriculture, milk, cooperative, modernization, competitiveness, animal husbandry, economic potential.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Багаторічний досвід розвитку молочної галузі переконливо свідчить про необхідність покращення якісного складу наявного поголів'я худоби, стабілізації і подальшого розвитку тваринництва, особливо молочного скотарства для повного задоволення потреб населення у молоці і молочних продуктах, впровадження інноваційних і ефективних технологій їхнього виробництва, зміцнення інтеграційних зв'язків у сформованих кластерах, розвиток виробничих і обслуговуючих кооперативів.

Вивчення закордонного досвіду організації і діяльності сільськогосподарських молочарських кооперативів дозволяє відмітити, що більш важливого значення має вітчизняна теорія і практика становлення та розвитку молочної кооперації. Відповідно, тільки комплексне вивчення перспектив розвитку молочарської кооперації дозволить створити систему сільськогосподарських обслуговуючих молочних коо-

перативів, що в сучасних економічних умовах є необхідними для невеликих виробників молока.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам формування, розвитку та функціонування сільськогосподарських обслуговуючих молочних кооперативів присвячені праці багатьох учених, серед яких: О.І. Гуторов, Л.А. Жураковська, О.В. Лега, Л.В. Яловега, Т.Б. Прийдак, А.М. Андрющенко, С.Р. Теслюк, В.В. Зіновчук, А.О. Пантелеймоненко, В.О. Цимбал, Т.В. Швець, М.В. Аліман та інші.

Їхні дослідження мають велике значення для розвитку теорії і практики сільськогосподарської обслуговуючої кооперації. Але наукові дослідження цих науковців не в повній мірі охоплюють глибинне вивчення проблем молочної кооперації. Окрім цього економічна ситуація постійно змінюється і можна зробити висновки про незавершеність досліджень у цьому напрямі та актуалізацію потреби розгляду вітчизняних проблем формування і розвитку

сільськогосподарських обслуговуючих молочних кооперативів в контексті забезпечення ефективного функціонування та економічної модернізації молочної галузі.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є дослідження проблем та перспектив створення і функціонування сільськогосподарських обслуговуючих молочних кооперативів та надання пропозиції щодо вдосконалення їх функціонування з метою забезпечення ефективного розвитку молочної галузі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Віддаючи належне важливості досвіду організації і діяльності молочарських кооперативів різних країн світу, слід зазначити, що не менше значення має і вітчизняна теорія і практика становлення та розвитку таких кооперативів. Тому тільки комплексне вивчення здобутків молочарської кооперації дозволить сьогодні, з огляду на необхідність швидкої адаптації аграрного сектору економіки України до умов СОТ, створити систему сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, що як ніколи є необхідними дрібним виробникам молока — селянам [1, с. 94].

Після реформування великих сільськогосподарських підприємств з'явилося велике число дрібних товаровиробників, які по різному ведуть свою виробничу діяльність. Проте відсутність професійних навичок працівників часто призводить до низьких економічних результатів. Одним із шляхів підвищення рівня господарювання і ефективності виробництва продукції стала задача селянами в оренду виділених паїв. Втім практика показала, що цей захід був сприятливий лише для галузі рослинництва.

Водночас розформування тваринницьких ферм і комплексів практично знищило великотоварне виробництво у цій галузі. Більшість тварин і птиці почали вирощувати у селянських домогосподарствах. Господарства населення уже досить тривалий час залишаються основними виробниками продукції тваринництва практично в усіх регіонах України. Зокрема, за даними статистичного збірника "Тваринництво України" в господарствах населення у 2020 р. утримувалося 67% великої рогатої худоби (77% корів), 46,57% — свиней, 85,8% — овець і кіз, 45,5% — птиці усіх видів від загальної кількості поголів'я в усіх категоріях господарств. У результаті частка виробленого м'яса великої ро-

гатої худоби і птиці складала 35,9%, молока — 73,9, яєць від птиці усіх видів — 46,6, вовни — 87,2% від загального обсягу виробленої продукції в усіх категоріях підприємств [2, с. 138—156].

На відміну від рослинництва продукція тваринництва, без належної первинної обробки, має дуже короткий термін зберігання, а звідси і різке зниження якості м'яса і молока під час їхньої реалізації. Тому на даному етапі єдиним виходом із цієї ситуації є об'єднання дрібних потоків продукції тваринників у великі масиви. Це дозволить сконцентрувати зусилля фахівців на доведенні тваринницької продукції до належних стандартів, організувати її зберігання і просування на ринку зручними для покупців партіями.

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку молокопереробна галузь є однією з провідних у структурі харчової індустрії України, а молочна продукція — одним із основних продуктів харчування. Однак, в умовах фінансово-економічної кризи, діяльність молокопереробних підприємств України позначається негативними тенденціями, пов'язаними насамперед із дефіцитом якісної молочної сировини. Тому у розв'язанні проблем системи управління якістю молокопродуктового підкомплексу важливого значення набувають інтеграційні процеси, що є потужним чинником прогресивного розвитку й подальшого вдосконалення партнерських відносин у молокопереробній галузі [3].

В умовах введення карантинних заходів, спрямованих на запобігання поширенню на території України COVID-19, були закриті агропродовольчі ринки, у т. ч. невеликі локальні ринки, де в основному збували свою продукцію малі агровиробники. Через відсутність у них організованих каналів збуту, сучасних складських приміщень та холодильного обладнання це призвело до значних збитків. Посилити спроможність малих агровиробників адаптуватися до нових викликів може розвиток сільськогосподарської кооперації. Завдяки кооперації малі виробники зможуть використовувати переваги, притаманні великому товарному виробництву, що зробить їх стійкішими щодо кризових явищ, а також сприятиме відродженню селянина як господаря виробництва, реального власника засобів виробництва і виробленої ним продукції, сприятиме розвитку сільських територій [4].

Встановлення стійких партнерських взаємозв'язків у контексті інтеграційних формувань сприяє посиленню конкурентних переваг

господарюючих суб'єктів, оскільки інтеграція — це комплекс економічних, виробничих і соціальних взаємозв'язків, що об'єднує дії самостійно функціонуючих підприємств сільськогосподарського, промислового та інфраструктурного підкомплексу, які спрямовані на формування цілісної, виробничо-економічної й управлінської системи розвитку молочної галузі. Локальний рівень інтеграційних формувань молокопродуктового підкомплексу представлений здебільшого сільськогосподарськими обслуговуючими кооперативами молочного напрямку [5, с. 162].

Кооперування є засобом захисту економічних інтересів дрібних виробників молока та виділено переваги об'єднання їх у молочарські кооперативи. До прямих переваг належать скорочення кількості посередників у маркетинговому ланцюгу, співпраця з переробними підприємствами, забезпечення кооперативу потрібними ресурсами за пільговими цінами, поліпшення якості продукції, співпраця з організаціями технічної допомоги. Допоміжними перевагами є ветеринарне обслуговування і забезпечення штучного осіменіння великої рогатої худоби, забезпечення членів кооперативу матеріально-технічними засобами, необхідними для власної господарської діяльності, надання послуг з механізації [1, с. 95].

Тут же слід зазначити, що активізації кооперативного руху у сільській місцевості вченими надається особливе значення [6, 7], оскільки він дає можливість незалежним приватним сільськогосподарським товаровиробникам, об'єднаним спільними економічними інтересами, здійснювати надання послуг (заготівельно-збутові, переробні, постачальницькі, сервісні), обслуговування членів-кооперативу та ефективно (без отримання прибутку) вести виробничу діяльність.

У даний час виникає необхідність забезпечити розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, яка є важливою умовою не тільки відродження села і сільських територій регіонів, але й розв'язання проблем продовольчої безпеки країни. Більше того, на поставлене керівникам підприємств і безпосереднім працівникам тваринництва запитання "Чи є у Вашому господарстві (районі, регіоні) обслуговуючі тваринницькі кооперативи?", 6,8% опитуваних дали позитивну відповідь, 74,6% — негативну і 27,6% — не змогли відповісти.

Однак, поодинокі діючі в окремих регіонах сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи (в основному рослинницького спрямування) за обсягами та якістю надання послуг не у

повній степені задовольняють потреби сільських виробників продукції і її споживачів (особливо тваринницької), оскільки вони не мають постійно діючих каналів її реалізації. Окрім цього із-за виконання різного роду домашніх робіт у них немає вільного часу для реалізації власної продукції на стихійному ринку, а тому у більшості випадків частина продукції попадає до посередників, псується або ж залишається у домогосподарствах. Водночас окремі країни ЄС, користуються послугами сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, реалізують 70% виробленої продукції, США і Канада — 60%, Україна — 20% [8]. У найближчій перспективі прогнозується обсяг реалізації молочної продукції довести до 35—40%, м'ясної — 45—50%.

У зв'язку з цим виникає потреба об'єднуватися дрібним товаровиробникам, особливо тваринницької продукції, в обслуговуючі кооперативи. Такі об'єднання дозволяють підвищити конкурентоздатність продукції тваринництва і успішно подавати її на внутрішньому і зовнішньому ринках. Особливо це важливо у світлі сьогоденних реалій, коли Україна шукає свою нішу на міжнародних ринках.

Нажаль, у селянських господарствах, за сприянням місцевої влади і переробних підприємств, в окремих регіонах функціонують лише пункти приймання молока від приватних господарів. Практичний досвід роботи щодо надання цілого роду послуг (доїння корів, заготовка, обробка і охолодження молока, заготівля і зберігання кормів, заготовка, охолодження і фасування м'яса) селянам підтверджує ефективність виробничої діяльності окремих сільськогосподарських молочних кооперативів Вінницької, Волинської, Запорізької, Херсонської і інших областей [9].

Вважаємо, що назріла необхідність повсюдно і там, де є така можливість, створювати сільськогосподарські обслуговуючі молочні кооперативи (СОМК) сучасного типу, які могли би самостійно (без втручання комерційних структур) забезпечити безперебійну роботу молочно-приймальних пунктів, м'ясних забійно-санітарних і молочних цехів. Наразі модернізація дрібних господарств (за фінансової підтримки держави) дасть можливість створювати сучасні виробничі інфраструктури, де головними господарями будуть не комерсанти — посередники, а селяни і кооператори.

Окрім цього, функціонування сільськогосподарських обслуговуючих молочних кооперативів буде забезпечувати умови для конкуренції із середніми і великими підприємствами,

а також визначатиме шляхи покращення добробуту господарств населення за рахунок розширення джерел їхніх доходів, збереження існуючих і створення нових робочих місць, розвитку сільських територій.

Вважаємо, що у цій ситуації необхідно розробляти організаційні, технологічні, технічні і економічні рішення, які б сприяли підвищенню якості молока від індивідуального селянського господарства. Отже, основними напрямками розвитку сільськогосподарських обслуговуючих молочних кооперативів необхідно вважати:

- удосконалення основних положень законодавчих матеріалів щодо створення і розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів;

- розробка у кожному регіоні дієвої програми розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів;

- часткове фінансове забезпечення (рекомендується урахувувати специфічні особливості регіонів і власні кошти кооперативів) діяльності сільськогосподарських обслуговуючих об'єднань (державна підтримка на початковому етапі їхнього розвитку повинна складати до 2% дохідної частини бюджету);

- створення умов для функціонування фінансово-кредитних структур (приватних і кооперативних банків, сільських кредитних спілок) з метою спрямування інвестиційних ресурсів на розвиток кооперативних об'єднань;

- організація мотиваційної роботи стосовно налаштування учасників сільськогосподарських молочних кооперативів на відповідальну трудову поведінку і економічно стійкі результати господарської діяльності;

- посилення допомоги селянам (надання послуг і консультацій) спеціалістами аграрних наукових закладів та інформаційно-консультативних і регіональних центрів модернізації.

Слід зазначити, що в останні роки досить популярною і необхідною є модернізація селянських господарств, оскільки вони виробляють значну частку усіх видів продукції, але вона не у повній мірі відповідає визначеним вимогам і стандартам якості й безпеки, особливо міжнародним. Зазначимо, що у 2020 р. у 3752 тис. селянських господарствах вироблялося 7675,9 тис. т молока (73,9% від загального обсягу виробленої продукції в усіх категоріях), що у 2,8 більше порівняно із сільськогосподарськими підприємствами [2, с. 156]. Окрім цього на вітчизняний ринок молоко у вигляді сировини поставляють дрібні фермерські господарства та

великі молочні корпорації. Більшу частину молочної сировини постачають індивідуальні селянські господарства. В основному це ті господарства, власники яких утримують по одній, дві або три корови.

Світова практика показала, що за кордоном практично не використовують молоко від особистих господарств населення, як сировину для промислового виробництва молокопродуктів. Це пояснюється кількома причинами: низькою якістю молока і нестабільними поставками його на молокопереробні підприємства. Зауважимо, що невисока якість молока обумовлена низькою культурою доїння корів, відсутністю дотримання санітарно-ветеринарних вимог під час виведення молока із вимені корови і тим фактом, що власники корів у більшості випадків розбавляють молоко водою і іншими хімічними препаратами з метою збільшення кількості зданого молока та приховування його якості при недостатньому первинному контролі на молокоприймальних пунктах.

Нажаль через низьку якість молока молокопереробні підприємства фізично не можуть виготовляти якісні молочні продукти, а це, в свою чергу, закриває можливість збуту молокопродуктів на світових ринках, де контроль за такими товарами досить жорсткий. Виходячи з цього наша молочна галузь відчуває потребу постійно розв'язувати проблему суттєвого браку якісного молока для виготовлення конкурентоспроможної молочної продукції (масла, сиру, йогуртів, сметани і ін.).

Водночас імпорт якісного молока залежить і безпосередньо пов'язаний із терміном його зберігання. Тому для швидкої доставки молока на українські молокопереробні заводи потрібно шукати його у тих країнах, які мають з Україною спільні кордони (Білорусь, Словаччина, Польща, Угорщина, Румунія). Імпорт молока буде суттєво підвищувати собівартість молокопродуктів (ураховується ціна закупівлі і транспортні витрати). Передбачається, що у перспективі ціна молочної продукції, завезеної з ЄС, буде співвідноситися з ціною вітчизняної продукції і населення буде віддавати перевагу не українським молокопродуктам сумнівної якості, а імпортним. Це призведе до втрати ринків збуту не лише на ринках ЄС, але й в Україні.

Щоб вийти із ситуації, що склалася, необхідно забезпечити будівництво тваринницьких молочних ферм, або ж підвищення якості молока від індивідуальних селянських господарств. Однак, як показують елементарні економічні розрахунки, термін окупності новозбу-

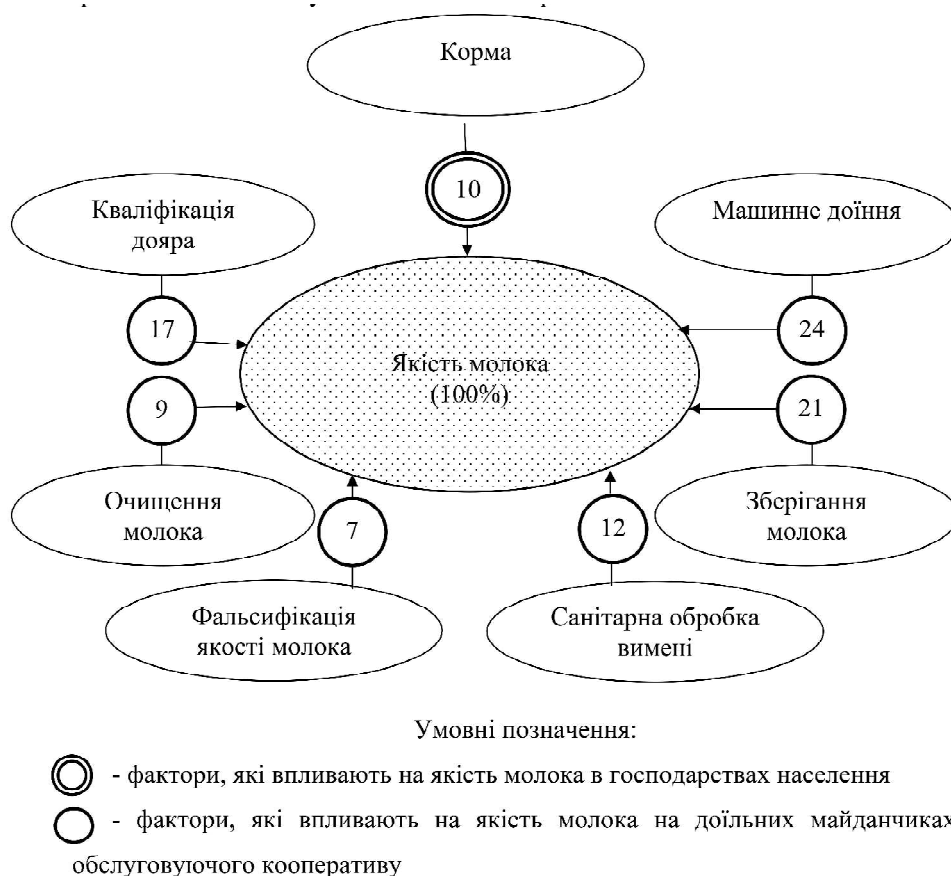

Рис. 1. Структурні елементи факторів результативного впливу на якість видоєного молока у господарствах населення

Джерело: за результатами вибіркового обстеження господарств населення.

дованих молочних ферм знаходиться у межах 7—10 років. Водночас залучити до будівництва ферм внутрішніх інвесторів практично не можливо, оскільки західні інвестори не хочуть вкладати довгі інвестиції в молочну галузь через нестабільну економічну і політичну ситуацію в Україні.

Наукою доведено, що молоко, яке знаходиться у вимені корови, практично завжди є стерильним. Наразі якість молока залежить від дотримання ланцюжка вимог, що виникають перед людиною-оператором, технологією і технічним забезпеченням під час процесу отримання молока від корів, його транспортування до місця первинної обробки (очищення від механічних домішок, охолодження і зберігання), а також доставки до молокопереробних підприємств для здійснення первинної обробки і переробки у молочні продукти.

На середніх і великих молочних фермах цей шлях молоко проходить при встановлених санітарно-ветеринарних вимогах і зводить до мінімуму механічну забрудненість, бактеріальне обсіменіння і кислотність молока. Водночас за результатами анкетного опитування праців-

ників 1563 індивідуальних селянських господарств у різних областях країни встановлено, що існує ціла низка факторів, які суттєво впливають на якість молока (рис. 1).

Отримані нами результати вибіркового дослідження показали, що найбільший вплив на якість молока і молочних продуктів мають наступні фактори: машинне доїння (24%), зберігання видоєного молока (21%), кваліфікація дояра (17%), санітарна обробка вимені (12%), корми (10%), очищення молока (9%), фальсифікація якості молока (7%).

Нажаль здійснювати вплив на зменшення величини вищезазначених факторів на якість молока і, відповідно, на закупівельну ціну, практично не можливо че-

рез наявність великої кількості селянських господарств в яких спостерігається низька культура доїння корів, слабе технічне оснащення цього процесу, а в окремих випадках відсутність доїльних апаратів.

Зауважимо, що створення і функціонування молочарських кооперативів, які децентралізовано приймають молоко від видоєних корів у індивідуальних селянських господарствах, не вирішує проблему підвищення якості молока, оскільки воно поступає до кооперативу вже низької якості і практично його не можливо довести до необхідних технологічних стандартів.

На нашу думку, настав час для вирішення проблеми підвищення якості молока від корів, які утримуються в індивідуальних селянських господарствах, шляхом створення і розвитку обслуговуючих молочних кооперативів у межах населених пунктів. Вони забезпечать здійснення машинного доїння, первинну обробку молока, його зберігання і доставку від приватних індивідуальних господарств на молокопереробні підприємства.

Вважаємо, що обслуговуючий молочний кооператив, що виконує такого роду функції, заслуговує на існування, оскільки формує високоякісну сировинну базу молока для населення і молочної переробної галузі. Вирішення окресленої проблеми повністю залежить від зацікавленості селян у розвитку кооперації, модернізації виробничих процесів, державної підтримки і регулювання розвитку мережі обслуговуючих молочних кооперативів, які у змозі значно підвищити рівень конкурентоспроможності особистих селянських і малих фермерських господарств, розширити сферу зайнятості працівників та підвищити їхні доходи.

На етапі створення кооперативу, коли ще невідомі розміри заготівлі молока, пай кожного потенційного члена кооперативу визначається залежно від кількості корів, яку утримує сільськогосподарський товаровиробник. Тому для визначення обсягів заготівлі й продажу молока кооператив проводить індивідуальне опитування всіх членів кооперативу, через яке з'ясовує кількість молока, що буде реалізована кожним членом протягом місяця чи року [10].

Фінансування діяльності таких кооперативів може здійснюватися як за рахунок власників корів, так і підприємців, що будуть зацікавлені у партнерській співпраці. За результатами розрахунків залучені кошти окупляться протягом 1—2 років. Основним джерелом прибутку виступатиме збільшена закупівельна ціна на молоко підвищеної якості. Якість молока гарантується високою кваліфікацією операторів, яких попередньо необхідно навчити дотримуватися усіх вимог до машинного доїння корів, реалізації продукції, використання сучасних доїльних установок, обладнання для первинної обробки молока та його зберігання.

Дослідження показали, що із усіх видів продукції тваринництва найбільш вибагливим до дотримання санітарно-ветеринарних вимог є молоко, оскільки найменші порушення у процесі доїння, первинної обробки і зберігання призводять до дуже швидкого зниження його якості. Тому доцільно доїти корів не в розрізнених домогосподарствах, а централізовано у створеному товаровиробниками (на принципах самоорганізації) молока селянському обслуговуючому ко-

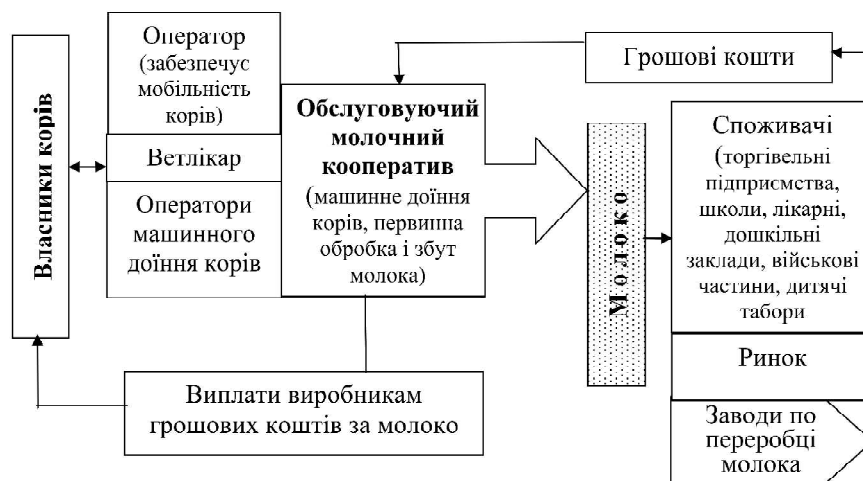

Рис. 2. Схема формування економічних взаємовідносин при функціонуванні обслуговуючого молочного кооперативу

Джерело: авторська розробка.

оперативі, який забезпечить здійснення машинного доїння, первинну обробку молока, його зберігання і доставку від приватних індивідуальних господарств на молокопереробні підприємства.

Розглянемо організацію процесу доставки корів до місця доїння, сам процес доїння, первинної обробки і зберігання молока, що дає можливість отримувати високоякісну молочну сировину за умов суворого дотримання технології машинного доїння корів у молочних кооперативах (рис. 2).

У створенні умов для безперервного функціонування обслуговуючого молочного кооперативу важливу роль відіграє оператор, який забезпечує мобільність корів. У його обов'язки входить доставка (підгін) корів від господарств приватного сектору до місця доїння (кооперативу) і повернення їх приватним господарям або ж на пасовище після доїння. Такого роду операція здійснюється циклічно, тобто в залежності від кратності доїння протягом доби у строго визначені проміжки часу.

Велике значення слід надати функціям, які виконує у обслуговуючому кооперативі оператор машинного доїння. В залежності від типу доїльної установки він виконує регламентовані технологічні операції, що забезпечують отримання від корів молока високої якості. У результаті усе це сприяє його реалізації переробним підприємствам за більш високою ціною.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Виявлена (за результатами вибіркового дослідження) важливість підвищення обсягів і якості молока (на 24% залежить від організо-

ваного процесу доїння корів, 21% — зберігання продукції, 17% — кваліфікації дояра, 12% — санітарної обробки вимені і ін.) та конкурентоспроможності продукції тваринництва. А тому доцільним є створення у кожному регіоні країни сільськогосподарських обслуговуючих молочних кооперативів для обслуговування дійних корів з метою підвищення ефективності (покращення якості і закупівельної ціни на молоко) використання молочного стада господарств населення. У роботі сільськогосподарських обслуговуючих молочних кооперативів передбачається створення умов для дотримання правил машинного доїння, що гарантує високу якість отриманого молока.

Література:

1. Гуторов О.І., Рижик І.О. Формування системи та розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів молочного напрямку. *Економіка і організація управління*. 2014. Вип. 1—2. С. 93—98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eiou_2014_1-2_15
2. Сільське господарство України 2020: статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2021. 221 с.
3. Яловега Л.В. Формування маркетингового потенціалу молокопереробних підприємств: автореф. на здоб. наук. ступеня к.е.н. / Л.В. Яловега. Київ, 2015. 20 с.
4. Жураковська Л.А. Сільськогосподарська кооперація як чинник стимулювання структурних зрушень у сільськогосподарському виробництві в Україні. Національний інститут стратегічних досліджень. 2020. С. 1—6. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-10/silskogospodarska-kooperatsiya.pdf>
5. Лега О.В., Яловега Л.В., Прийдак Т.Б. Створення і функціонування обслуговуючих кооперативів у молочній галузі: облік та нормативно-правове забезпечення. *Інноваційна економіка*. 2017. № 1—2. С. 160—169.
6. Андрющенко А.М. Підвищення економічної ефективності діяльності сільськогосподарських виробничих кооперативів. *Економіка АПК*. 2006. № 8. С. 60.
7. Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив: практичний посібник. Кол. авт. у співавторстві: Ю.П. Воскобійник, Ю.С. Воскобійник, В.В. Гончаренко, М.П. Гриценко. *Аграрна освіта*, 2009. 129 с.
8. Програма розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів України на 2013—2020 роки. URL: <http://coop-union.org.ua>.
9. Гоцуєнко Є., Гоцуєнко Н. *Продовольча безпека... з відстрочкою*. Зеркало недели, 2013.

Випуск № 38. URL: <http://gazeta.dt.ua/business/prodovolcha-bezpeka-z-vidstrochkoju-.html>

10. Теслюк С.Р. Організація молочарських кооперативів як чинник ефективного господарювання. *Економіка АПК*. 2009. № 7. С. 143—146.

References:

1. Hutorov, O.I. and Ryzhyk, I.O. (2014). "Formation of the system and development of agricultural service cooperatives in the dairy direction", *Ekonomika i orhanizatsiya upravlinnya*, vol. 1—2, pp. 93—98.
 2. State Statistics Committee of Ukraine (2021), *Sil'ske hospodarstvo Ukrainy 2020. Statystychnyi zbirnyk [Agriculture of Ukraine 2020. Statistical yearbook]*, Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
 3. Yaloveha, L.V. (2015), "Formation of marketing potential of the dairy processing enterprises", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Kyiv, Ukraine.
 4. Zhurakovska, L. A. (2020) "Agricultural cooperation as a factor in stimulating structural changes in agricultural production in Ukraine", *Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen*, available at: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-10/silskogospodarska-kooperatsiya.pdf> (accessed 10 March 2022).
 5. Leha, O. V., Yaloveha, L. V. and Pryydak, T. B. (2017), "Establishment and operation of service cooperatives in the dairy industry: accounting and regulatory support", *Innovatsiyna ekonomika*, vol. 1—2, pp. 160—169.
 6. Andryushchenko, A. M. (2006), "Improving the economic efficiency of agricultural production cooperatives", *Ekonomika APK*, no. 8, pp. 60.
 7. Voskobiynik, Yu. P., Voskobiynik, Yu. S., Honcharenko, V. V. and Hrytsenko M. P. (2009), *Sil's'kohospodars'kyi obsluhovuyuchy kooperatyv [Agricultural Service Cooperative]*, Ahrarna osvita, Kyiv, Ukraine.
 8. The Agricultural Service Cooperatives Union of Ukraine (2012), "Program of development of agricultural service cooperatives of Ukraine for 2013—2020", Available at: <http://coop-union.org.ua> (accessed 09 March 2022).
 9. Hotsuyenko, Ye. and Hotsuyenko, N. (2013), "Food security... with delay", *Zerkalo nedely*, vol. 38, available at: <http://gazeta.dt.ua/business/prodovolcha-bezpeka-z-vidstrochkoju-.html> (accessed 07 March 2022).
 10. Teslyuk, S. R. (2009), "Organization of dairy cooperatives as a factor of efficient management", *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 143—146.
- Стаття надійшла до редакції 13.05.2022 р.*

УДК 631.6

Л. І. Дідковська,
к. е. н., старший науковий співробітник,
ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"
ORCID ID: 0000-0002-8696-6150

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.9—10.44

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА РОЗВИТКУ ЗРОШУВАНОВОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА

L. Didkovska,
PhD in Economics, Senior Researcher, State Organization "Institute of Economics
and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine"

LEGAL BASES AND PUBLIC SUPPORT OF IRRIGATION DEVELOPMENT

Досліджено сучасний стан нормативно-правового забезпечення формування та реалізації політики розвитку зрошувального землеробства в Україні, зокрема проаналізовано нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, Міністерства аграрної політики та продовольства України та Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. Встановлено, що протягом останніх років розпочато процеси іригаційного реформування, що зосереджені на модернізації інфраструктурних об'єктів зрошення та підвищенні ефективності гідромеліоративної галузі. Зокрема важливим кроком є розробка та ухвалення у 2019 р. "Стратегії зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року" та у 2020 р. — Плану заходів з реалізації зазначеної Стратегії, що стали базовими документами. Вагомим внеском у законодавче забезпечення впровадження механізмів децентралізації управління зрошенням є ухвалення закону України "Про організації водокористувачів та стимулювання гідротехнічної меліорації земель". Крім того, висвітлено рівень держпідтримки галузі.

Обґрунтовано необхідність удосконалення нормативно-правового забезпечення розвитку зрошення та розробки методичного забезпечення реалізації положень закону про ОБК.

The article examines the current state of regulatory and legal support for the formation and implementation of irrigation policy in Ukraine, in particular, analyzes the regulations of the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine and the Ministry of Environment and Natural Resources of Ukraine. It has been established that irrigation reform processes have been launched in recent years, focusing on the modernization of irrigation infrastructure and improving the efficiency of the reclamation industry. In particular, an important step is the development and adoption in 2019 of the "Irrigation and Drainage Strategy in Ukraine until 2030" and in 2020 the Action Plan for the implementation of this Strategy, which became the basic documents. An important contribution to the legislative support for the implementation of mechanisms for decentralization of irrigation management is the adoption of the Law of Ukraine "On the organization of water users and the promotion of hydraulic reclamation of land."

The paper also reveals the features of this law, in particular: voluntary membership in organizations; the same cost of water for members and other water users; the current permit for special water use is a pass to the membership of water user organizations, while its absence is a reason for deprivation of membership. Sources of financing of water user organizations are also revealed: contributions of members of organizations, fees for services and other sources of financing not prohibited by law. The article highlights the division of functions between ministries for the implementation of irrigation reform and the main stages of its implementation. In addition, the level of state support for irrigation development is highlighted and the main documents providing for this assistance are summarized.

We argued the necessity of further improvement of normative-legal maintenance of development of irrigated agriculture and development of methodical maintenance of realization of provisions of the law of Ukraine "About the organization of water users and stimulation of hydraulic reclamation of lands".

Ключові слова: державна підтримка, іригаційна реформа, законодавство, зрошення, меліорація, розвиток.

Key words: public support, irrigation reform, legislation, irrigation, reclamation, development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Зважаючи на значну іригаційну складову повноцінної системи продовольчої безпеки країни, впродовж останніх років на національному рівні було розпочато відродження гідромеліоративної галузі. Так, у 2019 р. схвалено Стратегію зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року; у 2020 р. затверджено План заходів із реалізації зазначеної Стратегії та ухвалено Постанову КМУ "Про нормативи екологічно безпечного зрошення, осушення, управління поливами та водовідведенням"¹; у 2021 р. Міністерство аграрної політики та продовольства України ініціювало реалізацію пілотного проекту із відновлення меліоративних систем на Півдні України. Тому наразі актуалізуються питання дослідження нормативно-правового забезпечення формування й реалізації іригаційної реформи та фінансової державної підтримки розвитку зрошення.

Питання розвитку зрошувального землеробства розкриті в працях сучасних вітчизняних та зарубіжних науковців. Так, теоретичні основи відродження гідромеліоративної галузі в умовах змін клімату висвітлюються у дослідженнях Яцюка М.В. Разом Ромащенко М.І., Яцюк М.В., Жовтоног О.І., Дехтяр О.О., Сайдак Р.В. та Матяш Т.В. [1, с. 3—14] значну увагу приділяли науковим засадам відновлення зрошення, на основі яких було розроблено "Стратегію зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року". Праці Нечипоренка О.М. зосереджені на питаннях державної фінансової підтримки відновлення систем зрошення. Водночас автор доводить доцільність удосконалення законодавства щодо посилення відповідальності за

відсутність та неналежне ведення Книги історії полів [2]. Принципи ресурсоощадного водокористування під час поливів розкриті у працях М.Н. Amer, Abd El-Hafez, Abdel Ghani [3]. Враховуючи значні наукові досягнення у дослідженні зазначених аспектів, є ще багато питань, які потребують комплексного їх висвітлення.

МЕТА СТАТТІ

Метою даного дослідження є аналіз та узагальнення нормативно-правових засад розвитку зрошення.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ОБГОВОРЕННЯ

У 2020 р. на потреби зрошення близько 550 тис. га було використано 1452 млн м³ водних ресурсів, що становило п'яту частину загальної кількості використаної свіжої води в Україні. Протягом останніх 30 років поливний об'єм зменшився увосьмеро, тоді як майже 19 млн га ріллі потребувало додаткового зволоження. За умов зниження водності вітчизняних річок внаслідок кліматичних змін, а також катастрофічно низької забезпеченості місцевими водними ресурсами більшості регіонів України, маємо неприпустимо високі втрати води при транспортуванні, які у 2020 р. становили 1190 млн м³ або 16,4% від загальної кількості використаної води. Більше того, фільтраційні втрати води в зрошувальних каналах, спричинені низьким технічним рівнем і зношеністю гідротехнічних споруд, сягали 40—50% [2].

До основних нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері зрошувального землеробства, слід віднести: Земельний кодекс України, Водний кодекс України, Закон Украї-

¹ Згідно зазначених нормативів заборонено полив водою нижче II класу, з рН кислотністю зрошувальної води понад 8,8, при ступені засолення ґрунтів понад 30%, наявності регулярних підтоплень тощо. Також сформовано нормативи екологічно безпечного поливу в умовах краплинного зрошення.

ни "Про трубопровідний транспорт", Закон України "Про меліорацію земель", Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища", Закон України "Про управління об'єктами державної власності", Закон України "Про оцінку впливу на довкілля", Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження інтегрованих підходів в управлінні водними ресурсами за басейновим принципом", Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні"; Постанова КМУ від 24.05.2021 р. № 539 "Деякі питання розподілу окремих повноважень центральних органів виконавчої влади у сфері меліорації земель"; Загальнодержавна цільова програма розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року (дію якої пролонговано до 2024 р.); Розпорядження КМУ від 14.08.2019 р. № 688-р "Про схвалення Стратегії зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року", Постанова КМУ від 02.09.2020 р. № 776 "Про нормативи екологічно безпечного зрошення, осушення, управління поливами та водовідведенням" тощо.

Крім того, провідними науковцями НААН України було розроблено теоретичні основи Водної стратегії України на період до 2025 р. Відповідно до положень якої до основних стратегічних завдань вдосконалення системи управління у сфері використання та охорони водних ресурсів в Україні належать: впровадження новітніх способів зрошення та застосування на меліоративних системах водо- та енергозберігаючих екологічно безпечних режимів поливу; перехід на інтегроване управління водними ресурсами за басейновим принципом; розроблення басейнових і територіальних планів інтегрованого управління водними ресурсами; підвищення статусу та посилення ролі басейнових рад; формування єдиної інформаційно-аналітичної системи управління водогосподарським комплексом з одночасним забезпеченням роботи центрів ситуаційного управління в басейнах тощо. Водночас основними принципами контролю та управління у водокористуванні є: екосистемність, справедливість, обережність, доступність та цінність води. Зазначені принципи враховуються при формуванні планів інтегрованого управління річковими басейнами, метою яких

є встановлення сталого водозабезпечення населення і галузей економіки.

Діяльність Держводагентства спрямована на подолання наявних водно-екологічних загроз в країні та зосереджена на таких напрямках: перехід до інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим принципом, здійснення державного моніторингу вод й забезпечення екологічно безпечного водокористування. Згідно із звітом Держводагентства протягом 2021 р. підготовлено Плани управління басейнів Дніпра, Дністра та Дону; здійснено економічний аналіз водокористування для восьми басейнів річок; забезпечено відкриття сучасної лабораторії моніторингу вод Північного регіону; отримано міжнародну акредитацію для лабораторії; проведено роботи з інвентаризації водних об'єктів та водогосподарсько-меліоративного комплексу тощо. Попереду запланована робота щодо підготовки проєктів ПУРБ для 6 басейнів, отримання міжнародної акредитації для нових лабораторій моніторингу водних ресурсів [4]. Отже, перераховані заходи спрямовані на забезпечення сталого розвитку водоресурсного потенціалу, досягнення "доброго" стану водних об'єктів та переходу до ефективного управління водними ресурсами за басейновим принципом.

У 2021 р. Постановою КМУ від 24.05.2021 р. № 539 "Деякі питання розподілу окремих повноважень центральних органів виконавчої влади у сфері меліорації земель" передбачено запровадження реформи, пов'язаної з організацією належного забезпечення водними ресурсами сільгосптоваровиробництва. Цим документом обмежуються функції Держводагентства у сфері гідротехнічної меліорації земель. Тобто нівелюються повноваження Держводагентства в управлінні, внесенні пропозицій щодо розвитку меліорації земель та експлуатації державних водогосподарських об'єктів комплексного призначення, міжгосподарських зрошувальних та осушувальних систем; виконанні державних цільових програм, забезпеченні галузей економіки, затвердженні правил та режимів, контролю та попередженні аварій на меліоративних системах та каналах, проведенні галузевих експертиз, забезпеченні експлуатації, розробленні напрямків розвитку та передачі їх до Міндовкілля. Крім того, функції паспортизації, інвентаризації та вивчення меліоративних систем також не здійснюватимуться Держводагентством. Повноваження щодо формування та виконання політики розвитку зрошувального землеробства передано Мінагро-

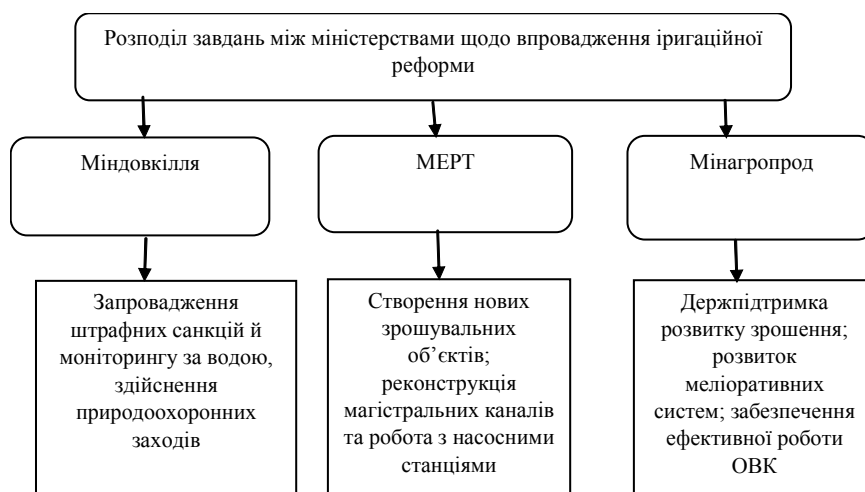

Рис. 1. Розподіл завдань між міністерствами щодо впровадження іригаційної реформи

Джерело: сформовано автором на основі даних [7].

політики. Тоді як, Державне агентство з питань меліорації та рибного господарства України опікуватиметься питаннями реалізації держполітики у сфері меліорації земель та експлуатації державних водогосподарських об'єктів [5]. Це агентство було створено у 2021 р. у складі Мінагрополітики задля забезпечення належного фінансування пілотних проєктів з відновлення зрошення в Одеській, Миколаївській, Херсонській² та Запорізькій областях.

Проте, у процесі розділення функцій щодо керування водними ресурсами й інженерною інфраструктурою меліорації виникли певні труднощі: функції розвитку зрошення передано Мінагрополітики та підпорядкованому йому Державному агентству з меліорації та рибного господарства, тоді як водогосподарсько-зрошувальна інфраструктура й фінанси залишилися в Міндовкіллі та Держводагентстві [6]. Завершення процесу передачі сприятиме розширенню можливостей відповідних структур. Розподіл завдань між міністерствами задля реалізації реформи у гідромеліоративній галузі зображено на рис. 1.

У серпні 2019 р. КМУ прийняв розпорядження № 688-р, яким затверджено Стратегію зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року. У цій Стратегії, що є базисом іригаційної реформи, узагальнено основні проблеми гідромеліоративної галузі: низький рівень використання наявного потенціалу зрошення та осушення; недосконалість законодавства у сфері зрошення та управління водними ресурсами; наявність недоліків в управлінні водними

ресурсами та меліорацією земель; відсутність ефективного використання внутрішньогосподарських меліоративних систем. Згідно зазначеної Стратегії протягом 2025—2030 рр. передбачалося здійснення комплексу заходів з проведення інституційної реформи управління водними ресурсами та меліорацією земель та формування організацій водокористувачів.

Згідно дорожньої карти іригаційної реформи [8], в Україні заплановані зміни на трьох рівнях. На верхньому рівні — створення оператора НАК "Вода Україна", будівництво заводу з виробництва сучасного іригаційного обладнання для поливу та локальне спрямування державної підтримки на виробництво вітчизняного обладнання. На середньому рівні очікуються такі трансформації: внаслідок прийняття законопроекту про ОVK відбудеться створення об'єднань водокористувачів на Півдні України. Такі заходи сприятимуть модернізації, ремонту та/або будівництву нових зрошувальних систем коштом ОVK. Крім того, передбачено залучення інвестиційних коштів для реконструкції насосних станцій та міжгосподарських меліоративних систем. На нижньому рівні передбачено залучення інвестицій для ремонту та/або будівництва зрошувальної інфраструктури на полях та забезпечення державної підтримки сільгосптоваровиробникам на відновлення іригаційної інфраструктури.

Нещодавно було ухвалено ВР Закон України від 17.02.2022 р. № 5202-д "Про організації водокористувачів та стимулювання гідротехнічної меліорації земель України". Нижче виокремлено основні особливості зазначеного закону:

² Херсонщина являлася лідером за поливною площею: у 2021 р. тут зрошувалося 320 тис. га або 58% від загальної площі поливу. Були плани щодо збільшення цих площ майже вдвічі - до 600 тис. га до 2030 р.

— Добровільний вступ до ОВК та однакова вартість води як для членів, так і для інших водокористувачів. Чинний дозвіл на спецводокористування є перепусткою у членство ОВК;

— Магістральні канали залишаються у державній власності, тоді як експлуатація міжгосподарською інфраструктурою переходить до ОВК;

— Меліоративні системи нижнього рівня передаються ОВК з метою їх розвитку та модернізації коштом водокористувачів;

— Стимулюючим фактором щодо вступу до ОВК є можливість водокористувачів членів організацій брати участь у формуванні тарифів на воду;

— Джерела фінансування організацій: внески членів ОВК, плата за послуги ОВК, інші не заборонені законом джерела фінансування;

— ОВК не отримує дозвіл на спецводокористування, оскільки не є суб'єктом водокористування, а лише транспортує воду для власних потреб водокористувачів, які зобов'язані отримати зазначені дозволи. ОВК має контролювати дотримання водокористувачами лімітів на забір води (згідно дозволу на спецводокористування). Для цих цілей передбачено створення ревізійної комісії ОВК [7];

— З переліку водних об'єктів вилучаються зрошувальні канали, що сприятиме будівництву та модернізації меліоративного фонду;

— Закон має екологічну складову.

Наступним кроком після прийняття закону про ОВК необхідно здійснити розроблення та прийняття Закону України "Про управління водогосподарсько-меліоративною інфраструктурою", що заплановано у Стратегії зрошення та дренажу до 2030 р. В зазначеному законі регулюватимуться питання визначення функцій ЦОВВ, МОВВ та органів місцевого самоврядування щодо меліорації. Також передбачається визначення основних передумов створення оператора меліоративної інфраструктури [9], що забезпечуватиме її експлуатацію, будівництво та відновлення й вирішуватиме питання тарифів та послуг з подачі води, залучення інвестицій тощо.

Слід зазначити, що протягом останніх років дещо розширився перелік програм державної підтримки іригаційних заходів в Україні. Нижче перераховано основні документи, в яких передбачені заходи держпідтримки гідромеліорації [9]:

Згідно Постанови КМУ від 11.10.2021 р. № 1070 "Державна підтримка сільгосптоваровиробникам, які використовують меліоровані землі" передбачено бюджетну підтримку до

25% вартості витрат задля введення у експлуатацію внутрішньогосподарських зрошувальних систем. На цей напрям у держбюджеті спланували 50 млн грн. Згідно даних Мінагрополітики у 2021 р. таку підтримку у розмірі близько 17 млн грн отримали Миколаївська, Херсонська, Дніпропетровська та Черкаська області, що дозволило збільшити меліоративний фонд на 4939 га. Для отримання зазначеної держпідтримки сільгосптоваровиробники мають зібрати та подати до Мінагрополітики низку документів: заявку на отримання бюджетних коштів з підтвердженням прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта; довідку з банку про відкриття поточного рахунку; відомості з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно щодо прав власності/користування землею; акти приймання-передачі основних засобів та приймання-здачі відремонтованих об'єктів; копію паспорта проєкту та копію кошторисної частини проєктної документації тощо [10].

Також Постанова КМУ від 01.03.2017 р. № 130 "Про часткову компенсацію вартості сільгосптехніки та комплектуючих вітчизняного виробництва" передбачено компенсацію 25% вартості вітчизняної сільгосптехніки. Такий підхід стимулює аграріїв робити свій вибір на користь вітчизняних виробників зрошувальної техніки. Програма компенсації вартості вітчизняної техніки має непогані результати: у 2019—2020 рр. сільгосптоваровиробниками закуплено на 16 млн грн зрошувальної техніки і компенсовано державою 3,4 млн грн. В цілому в рамках зазначеної програми протягом чотирьох місяців 2020—2021 рр. майже 2 тис. сільгосптоваровиробників придбали 2,8 тис. одиниць сільгосптехніки і обладнання вітчизняного виробництва, витративши на це 909,2 млн грн, з яких отримали часткову компенсацію на суму 189,4 млн грн [11].

Крім того, Постановою КМУ від 15.07.2005 № 587 р. "Фінансова підтримка розвитку садівництва, виноградарства та хмелярства" гарантується повернення 50% вартості витрат встановлення систем краплинного зрошення у перелічених напрямках. Для отримання зазначеної компенсації крім стандартного набору документів необхідно підготувати фотодокази садіння (ремонт) насаджень та встановлення систем краплинного зрошення.

Порядок КМУ від 16.02.22 використання коштів передбачених в державному бюджеті для реконструкції, модернізації та відновлення меліоративних систем (загальнодержавних та міжгосподарських, що перебувають у державній власності) [9].

Вперше в Україні було запроваджено таку державну підтримку розвитку гідромеліоративної галузі. Проте, з початком дії воєнного стану впровадження масштабних проєктів з відродження зрошення зупинено, а програма з реконструкції, модернізації та відновлення меліоративних систем зазнала скорочення видатків. Так, Постановою від 04.03.22 р. № 199 "Питання надання у 2022 році застрахованим особам одноразової матеріальної допомоги у зв'язку із втратою частини заробітної плати (доходу), робота (економічна діяльність) яких тимчасово зупинена внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні" передбачено скорочення видатків державного бюджету з метою їх спрямування до резервного фонду держбюджету. Йдеться про скорочення видатків на реконструкцію, модернізацію та відновлення меліоративних систем на 1 млрд грн.

Крім того, одним із негативних проявів війни є проблеми з експортом сільгосппродукції. Розв'язання логістичних проблем із вивезенням агропродукції, спричинених військовими діями, потребує поряд з пошуком альтернативних способів її перевезення ще й забезпечення переорієнтації та диверсифікації виробництва, а також поглиблення переробки сільськогосподарської продукції з більшою доданою вартістю, що сприятиме створенню додаткової вартості в середині країни.

ВИСНОВКИ

1. Відновлення зрошувального землеробства є потужним інструментом розвитку аграрного сектора, формування продовольчої безпеки та нарощування експортного потенціалу країни. Протягом останніх років в Україні розпочато іригаційну реформу: розширено перелік нормативно-правових актів щодо відродження меліоративної галузі та збільшено держпідтримку зрошення. Проте, на час дії воєнного стану зупинено впровадження зрошувальних проєктів та скорочено видатки держбюджету на реконструкцію, модернізацію та відновлення меліоративних систем. У повоєнний період важливим буде забезпечення збереження вже сформованих програм державної підтримки розвитку зрошувального землеробства та впровадження масштабних проєктів з відродження зрошення.

2. Слід забезпечити реалізацію механізмів децентралізації управління зрошенням, які розкриті у ЗУ "Про організації водокористувачів та стимулювання гідротехнічної меліорації земель". Залучення водокористувачів до інвестування у відродження зрошувального землеробства може бути реалізованим лише за умови

отримання ними статусу повноправних учасників процесу управління зрошувальними системами. Передача внутрішньогосподарських мереж ОВК в довготривале користування сприятиме відновленню та модернізації інженерної інфраструктури зрошувальних систем, оптимізації водоспоживання та ефективному використанню зрошувальних мереж. Це дозволить суттєво збільшити площі, на яких застосовують полив, не допустити деградацію ґрунтів і підвищити ефективність використання меліоративних систем.

3. Створення оператора меліоративної інфраструктури потребує законодавчого унормування. Організація такого суб'єкта господарювання сприятиме залученню інвестицій під державні гарантії для реконструкції та модернізації міжгосподарських зрошувальних мереж й оновлення насосних станцій. Отож необхідно здійснити розробку та прийняття закону України "Про управління водогосподарсько-меліоративною інфраструктурою".

Література:

1. Ромащенко М.І., Яцюк М.В., Жовтоног О.І., Дехтяр О.О., Сайдак Р.В., Матяш Т.В. Наукові засади відновлення та розвитку зрошення в Україні в сучасних умовах // Меліорація і водне господарство. 2017. № 2. С. 3—14.
2. Нечипоренко О.М. Зрошувальне землеробство — шлях до збереження чорнозему. URL: <https://chornomorka.com/archive/22264-22265/a-15177.html>
3. Amer M.H., Abd El-Hafez, Abdel Ghani. Water Saving in irrigated agriculture in Egypt. URL: www.ocid.org
4. Про результати діяльності Держводагентства за 2021 рік. Публічний звіт. URL: <https://www.davr.gov.ua/news/pro-rezultati-diyalnosti-derzhvodagentstva-za-2021-rik-publichniy-zvit>
5. Хто в Україні відповідатиме за меліорацію земель. URL: <http://epl.org.ua/announces/hto-v-ukrayini-vidpovidatyme-za-melioratsiyu-zemel/>
6. Деркач О. Зрушення у зрошенні. URL: <https://agrotimes.ua/article/zrushennya-uzroshenni-strategiya-zroshennya-ta-drenazhu-v-ukrayini/>
7. Зрошення, меліорація та іригація: план проведення водної реформи в Україні. URL: <https://agropolit.com/blog/500-zroshennya-melioratsiya-ta-irigatsiya-plan-provedennya-vodnoyi-reformi-v-ukrayini>
8. Лещенко Р. Сталий розвиток сільського господарства через оновлення меліоративної інфраструктури // Формула сталого розвитку:

синергія взаємодії держави, бізнесу та громад: матеріали онлайн-конференції (Київ, 3 лютого 2022 р.), 2022. URL: <https://bit.ly/33z00Sd>

9. Дехтяр О. "Поточні підходи до формування державної підтримки в сфері зрошення в сільському господарстві України"/ Матер. презентації на заході "Німецький досвід щодо інституційної організації та фінансування сільськогосподарської меліорації", що відбувся 22.02.22 р. URL: <https://apd-ukraine.de/>

10. Меліорація. URL: <https://minagro.gov.ua/pidtrimka/melioraciya>

11. Підтримка національного виробника: затверджено новий перелік сільгосптехніки, 25% вартості якої компенсує держава. URL: <https://me.gov.ua>

References:

1. Romashchenko, M.I., Yatsiuk, M.V., Zhovtonoh, O.I., Dekhtiar, O.O., Saidak, R.V. and Matiash, T.V. (2017), "Scientific bases of restoration and development of irrigation in Ukraine in modern conditions", *Melioratsiia i vodne hospodarstvo*, vol. 2, pp. 3—14.

2. Nechyporenko, O.M. (2021), "Irrigated agriculture is a way to preserve chernozem", available at: <https://chornomorka.com/archive/22264-22265/a-15177.html> (Accessed 28 April 2022).

3. M.H. Amer, Abd El-Hafez, Abdel Ghani. (2017), "Water Saving in irrigated agriculture in Egypt", available at: www.ocid.org (Accessed 28 April 2022).

4. The official site of State Agency of Water Resources of Ukraine (2022), "On the results of the State Water Agency for 2021. Public report.", available at: <https://www.davr.gov.ua/news/pro-rezultati-diyalnosti-derzhvodagentstva-za-2021-rik-publichnyj-zvit> (Accessed 28 April 2022).

5. Ecology right man (2021), "Who in Ukraine will be responsible for land reclamation", available at: <http://epl.org.ua/announces/hto-v-ukrayini-vidpovidatyme-za-melioratsiyu-zemel/> (Accessed 28 April 2022).

6. Derkach, O. (2022), "Shifts and Irrigation", available at: <https://agrotimes.ua/article/zrushennya-u-zroshenni-strategiya-zroshennya-ta-drenazhu-v-ukrayini/> (Accessed 28 April 2022).

7. Agropolit (2022), "Irrigation, reclamation and irrigation: a plan for water reform in Ukraine", available at: <https://agropolit.com/blog/500-zroshennya-melioratsiya-ta-irigatsiya--plan-provedennya-vodnoyi-reformi-v-ukrayini> (Accessed 28 April 2022).

8. Leshchenko, R. (2022), "Sustainable development of agriculture through renewal of reclamation infrastructure", *Materials on-line-conferentsii. Formula staloho rozvytku: synerhiia*

vzaiemodii derzhavy, biznesu ta hromad [Proceedings of the online conference. The formula of sustainable development: synergy of interaction between the state, business and communities], DLG, Kyiv, Ukraine, 3 February, available at: <https://bit.ly/33z00Sd> (Accessed 28 April 2022).

9. Dekhtiar, O.O. (2022), "Current approaches to the formation of state support in the field of irrigation in agriculture of Ukraine", *Materialy prezentatsii na zakhodi. Nimetskyi dosvid shchodo instytutitsiinoi orhanizatsii ta finansuvannia silskohospodarskoi melioratsii* [Presentation materials at the event. German experience in institutional organization and financing of agricultural reclamation], APD Ukraine, Kyiv, Ukraine, 22 February, available at: <https://apd-ukraine.de/> (Accessed 28 April 2022).

10. The official site of Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2021), "Reclamation", available at: <https://minagro.gov.ua/pidtrimka/melioraciya> (Accessed 28 April 2022).

11. The official site of Ministry of Economy of Ukraine (2021), "Support of the national producer: the new list of agricultural machinery which 25% of cost of which is compensated by the state is approved", available at: <https://me.gov.ua> (Accessed 28 April 2022).

Стаття надійшла до редакції 29.04.2022 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

УДК 332.2:332.3

Л. А. Гунько,
к. е. н., доцент, доцент кафедри землевпорядного проектування,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID ID: 0000-0002-9454-744X

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.9—10.51

ФОРМУВАННЯ СТАЛОГО (ЗБАЛАНСОВАНОГО) ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ — БАЗОВА ОСНОВА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ЗЕМЛЕВПОРЯДКУВАННЯ В УКРАЇНІ

L. Hunko,
PhD in Economics, Associate Professor, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

FORMATION OF SUSTAINABLE (BALANCED) LAND USE — BASIS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF LAND PLANNING IN UKRAINE

З'ясовано, що виникнення проблеми обмеженості земельних та інших природних ресурсів і, насамперед, земельних ресурсів, їх ціннісні характеристики безпосередньо пов'язані з виробничою діяльністю, їх цільовою орієнтацією та мотивацією. Саме економічний інтерес, спрямований на поточне споживання матеріальних та нематеріальних благ та послуг, а також їх накопичення без урахування стану та обмеженості найважливіших та незамінних земельних ресурсів життєдіяльності людини, призвели до виникнення екологічних потреб. Враховуючи, що термін "стале (збалансоване) землекористування" трактується більш широко: "... це така система організації використання та охорони землі і інших природних ресурсів й біорізноманіття та відповідних їй земельних відносин, що відповідають відносинам суспільного розвитку, при якій досягається оптимальне співвідношення між соціальними, екологічними та економічними факторами розвитку землекористування, нормалізацією якісного стану земельних та інших природних ресурсів (нейтральною деградацією), задоволенням матеріальних і духовних потреб нинішнього та майбутніх поколінь", то саме землевпорядкування направлено на збалансування екологічних, соціальних, економічних та інституціональних факторів впливу на формування сталого землекористування. Обґрунтовано, що модель сталого (збалансованого) землекористування для України — це не лише земля, ефективне землекористування, а й відповідна структура земельного устрою та інституціональне середовище системи землевпорядкування. Модель сталого (збалансованого) землекористування — це надзвичайно широке поняття і його слід розглядати як соціально-економічну та екологічну систему, яка охоплює сільськогосподарське, природоохоронне, рекреаційне та інше землекористування, його екологізацію, капіталізацію, соціалізацію, територіально-просторовий розвиток. Відповідно, економіка землевпорядкування є результатом моделювання сталого (збалансованого) землекористування. Відповідно, з позиції економічної науки екологічна сфера, як базова сталого землекористування — це не навколишнє природне середовище системи землекористування, а природоохоронна і ресурсозберігаюча праця, пов'язана з її відтворенням. Відтворення живої природи земельних та інших природних ресурсів, їх охорона — одна з фаз землі — та природокористування. Дві інші: експлуатація земельних та інших природних ресурсів та переробка природної речовини — відносяться до сфери реальної економіки. Система сталого (збалансованого) землекористування охоплює дві взаємопов'язані підсистеми: суспільне виробництво (виявлення, видобуток та переробка природної речовини) та власне екологічну сферу (цілеспрямоване продукування екосистем). Екологоорієнтована виробнича діяльність людини забезпечує природний розвиток екосистеми "землекористування". Отже, сутність сталого землекористування виражається через зміст такої категорії, як відтворення земельних природних благ. Обґрунтовано загальні та індивідуальні (галузеві) принципи формування сталого землекористування. Зокрема, виділено: принцип примату природи який передбачає, що землекористування, природа і суспільство розвиваються під впливом єдиних об'єктивних законів навколишнього світу; принцип нормативного землекористування, який передбачає нормативність соціально-економічного розвитку сталого землекористування в цілому; принцип соціалізації землекористування, який означає її перетворення на загальне благо. Разом з тим, соціалізація, як важлива умова досягнення сталості землекористування, має двоїтий характер. З одного боку, ефект, що надається землекористуванням, не є результатом чистієї діяльності і з точки зору соціальної справедливості не може бути об'єктом абсолютної приватної власності. З іншого боку, деякі земельні блага носять соціальний характер і одночасно задовольняють потреби багатьох людей; принцип екологізації землекористування, який передбачає стале відтворення земельних та інших природних ресурсів шляхом удосконалення технології, організації використання та охорони земель, підвищення ефективності землекористування в екологічній сфері. У системі сталого землекористування можна виділити дві найважливіші індивідуальні закономірності: максимізація суспільної (загальної) корисності земельних та інших природних ресурсів, стале відтворення земельних та інших природних ресурсів. Оскільки загальні принципи присутні у кожній із індивідуальних закономірностей, вони відображають не лише економічні, а й екологічні інтереси землекористування. Суспільну корисність землекористування необхідно розглядати з точки зору ефективності відтворення земельних та інших природних благ при задоволенні суспільних потреб. До індивідуальних принципів віднесено науковість, оптимальність, регіональність та просторову територіальність, комплексність, платність.

Серед них виділимо принцип оптимальності, який передбачає забезпечення найефективнішого землекористування, вибір найкращого (або близького до нього) варіанта відтворення земельних та інших природних благ, оптимального вирішення господарських завдань з урахуванням соціальних та інтересів екології і принцип регіональності та просторової територіальності, який заснований на тому, що землекористування завжди здійснюється на певній території з урахуванням її природних та економічних умов, перспектив розвитку конкретних регіонів і територій територіальних громад.

It was found that the emergence of the problem of limited land and other natural resources and, above all, land resources, their value characteristics are directly related to production activities, their target orientation and motivation. It is the economic interest in the current consumption of tangible and intangible goods and services, as well as their accumulation without regard to the state and limitations of the most important and indispensable land resources of human life, led to environmental needs. Given that the term "sustainable (balanced) land use" is interpreted more broadly: "it is a system of organization of use and protection of land and other natural resources and biodiversity and related land relations, environmental and economic factors of land use development, normalization of land and other natural resources (neutral degradation), meeting the material and spiritual needs of present and future generations", the land planning is aimed at balancing environmental, social, economic and institutional factors influencing the formation of sustainable land use. It is substantiated that the model of sustainable (balanced) land use for Ukraine is not only land, efficient land use, but also the appropriate structure of land planning and the institutional environment of the land planning system. The model of sustainable (balanced) land use is an extremely broad concept and should be considered as a socio-economic and ecological system, which includes agricultural, environmental, recreational and other land use, its greening, capitalization, socialization, spatial development. Accordingly, the economics of land planning is the result of modeling sustainable (balanced) land use. Accordingly, from the standpoint of economics, the ecological sphere as the basis of sustainable land use is not the natural environment of the land use system, but environmental and resource-saving work associated with its reproduction. Reproduction of wildlife of land and other natural resources, their protection — one of the phases of land and nature management. The other two: the exploitation of land and other natural resources and the processing of natural matter — belong to the real economy. The system of sustainable (balanced) land use includes two interconnected subsystems: social production (discovery, extraction and processing of natural matter) and the actual environmental sphere (targeted production of ecosystems). Ecologically oriented human productive activity ensures the natural development of the ecosystem "land use". Thus, the essence of sustainable land use is expressed through the content of such a category as the reproduction of natural land resources. The general and individual (branch) principles of formation of sustainable land use are substantiated. In particular, the following are highlighted: the principle of the primacy of nature, which assumes that land use, nature and society develop under the influence of common objective laws of the world; the principle of normative land use, which provides for the normative socio-economic development of sustainable land use in general; the principle of socialization of land use, which means its transformation into a common good. However, socialization, as an important condition for achieving sustainability of land use, has a dual nature. On the one hand, the effect of land use is not the result of one's activities and, from the point of view of social justice, cannot be the object of absolute private property. On the other hand, some land goods are social in nature and at the same time meet the needs of many people; the principle of greening of land use, which provides for the sustainable reproduction of land and other natural resources by improving technology, organization of land use and protection, improving the efficiency of land use in the environmental sphere. In the system of sustainable land use there are two most important individual patterns: maximizing the social (general) usefulness of land and other natural resources, sustainable reproduction of land and other natural resources. Since the general principles are present in each of the individual laws, they reflect not only economic but also environmental interests of land use. The public utility of land use must be considered in terms of the effectiveness of the reproduction of land and other natural resources in meeting public needs. Individual principles include scientific, optimal, regional and spatial territoriality, complexity, payment. Among them we highlight the principle of optimality, which involves ensuring the most efficient land use, choosing the best (or close to it) option for the reproduction of land and other natural resources, the optimal solution of economic.

Ключові слова: економіка землевпорядкування, стале (збалансоване) землекористування, індикатори змін землекористування.

Key words: economics of land planning, sustainable (balanced) land use, indicators of land use change.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Систему сталого (збалансованого) землекористування визначає ідеологія, загальні положення та методологія сталого розвитку. СENS відмінностей між традиційним і сталим землекористуванням лежить у відносинах, що змінюються, між природою і людиною, коли навколишня природа усвідомлюється вищою цінністю. Принципова відмінність сталого (збалансованого) землекористування від традиційного полягає в тому, що його економічні земельні інтереси обумовлені не тільки експлуатаційною цінністю земельних та інших природних ресурсів, але і необхідністю задоволення екологічних потреб, у тому числі потреби в якісному природному середовищі. Їх задоволення пов'я-

зане зі збереженням природних умов існування людини на основі цілеспрямованої зміни економічних потреб.

Виникнення проблеми обмеженості земельних та інших природних ресурсів і, насамперед, земельних ресурсів, їх ціннісні характеристики безпосередньо пов'язані з виробничою діяльністю, їх цільовою орієнтацією та мотивацією. Саме економічний інтерес, спрямований на поточне споживання матеріальних та нематеріальних благ та послуг, а також їх накопичення без урахування стану та обмеженості найважливіших та незамінних земельних ресурсів життєдіяльності людини, призвели до виникнення екологічних потреб [1]. Зміна якості та напрями економічного зростання у

бік задоволення екологічних потреб — головна передумова вирішення екологічних проблем та затвердження основ сталого землекористування.

Перехід до сталого землекористування передбачає формування нових відтворювальних відносин, орієнтованих на задоволення еколого-ресурсних потреб суспільства. В результаті закономірно виникає необхідність побудови відповідної підсистеми національної економіки — сталого (збалансованого) землекористування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Комплексу питань щодо теоретичного обґрунтування розвитку системи землекористування у контексті сталого розвитку присвячені праці А.М. Третяка та В.М. Третяк; методичні розробки щодо визначення ефективності використання земель та їх оцінки здійснюються М.М. Федоровим; вивченням зарубіжного досвіду трансформації земельних відносин займаються такі дослідники, як Т.О. Зінчук, М.В. Зось-Кіор, О.В. Кірейцева. Зокрема, питання екологізації та сталого землекористування досліджується в працях за загальною редакцією А.М. Третяка "Управління земельними ресурсами та землекористуванням: базові засади теорії, інституціалізації, практики", "Територіально-просторове планування: базові засади теорії, методології, практики" та "Земельні ресурси та їх використання" [1—3]. Вивчення вагомих праць вітчизняних та зарубіжних дослідників доводить актуальність пошуку нової парадигми сталого землекористування, що зумовлюється розвитком землевпорядкування та актуалізується загостренням екологічних проблем.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження напрямів формування сталого (збалансованого) землекористування як базової основи розвитку економіки землевпорядкування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Термін "стале (збалансоване) землекористування" трактується більш широко: "... це така система організації використання та охорони землі і інших природних ресурсів й біорізноманіття та відповідних їй земельних відносин, що відповідають відносинам суспільного розвитку, при якій досягається оптимальне співвідношення між соціальними, екологічними та економічними факторами розвитку землекористуван-

ня, нормалізацією якісного стану земельних та інших природних ресурсів (нейтральною деградацією), задоволенням матеріальних і духовних потреб нинішнього та майбутніх поколінь" [4].

Крім широкого тлумачення сталого (збалансованого) землекористування існує більш вузьке розуміння даного терміна. Зокрема, у статті 1 закону України "Про землеустрій" в редакції 2003 р. [5] стале землекористування — "це форма та відповідні до неї методи використання земель, що забезпечують оптимальні параметри екологічних і соціально економічних функцій територій" (а більш конкретно, в нашому розумінні, функцій землі). Разом з тим змінами до цієї статті у 2015 р. було визначено, що стале землекористування — "це використання земель, що визначається тривалим користуванням земельною ділянкою без зміни її цільового призначення, погіршення її якісних характеристик та забезпечує оптимальні параметри екологічних і соціально-економічних функцій територій". Отже, поняття "стале землекористування" було звужено від територіального розуміння до земельної ділянки.

Практика вирішення екологічних проблем землекористування свідчить про те, що екологічна сфера — це не вся сфера земле- та природокористування, а лише та її частина, в якій забезпечується збереження якості навколишнього природного середовища та стійке продукування екосистем, а також економія невідновлюваних ресурсів.

З позиції економічної науки екологічна сфера — це не навколишнє природне середовище, а природоохоронна і ресурсозберігаюча праця, пов'язана з її відтворенням. Відтворення живої природи, її охорона — одна з фаз земле- та природокористування. Дві інші: експлуатація земельних та інших природних ресурсів та переробка природної речовини — відносяться до сфери реальної економіки. Система сталого (збалансованого) землекористування охоплює дві взаємопов'язані підсистеми: суспільне виробництво (виявлення, видобуток та переробка природної речовини) та власне екологічну сферу (цілеспрямоване продукування екосистем). Екологоорієнтована виробнича діяльність людини забезпечує природний розвиток екосистеми "землекористування". Отже, сутність сталого землекористування виражається через зміст такої категорії, як відтворення земельних природних благ [6]. У визначеній А.М. Третяком термінології землекористування розглядається "як процес використання людиною (суспільством) інтегрального потенціалу території, який включає всі ресур-

си на відповідній ділянці геопростору, є складовою частиною суспільно територіального комплексу регіонального рівня і веде до ускладнення його структури, що знаходить своє проявлення у процесі регулювання земельних відносин" [4]. Відповідно, стале землекористування необхідно розглядати як відтворення та раціональне використання земельних та інших природних ресурсів. У науковому розумінні відтворення земельних та інших природних благ — це триєдиний процес, що включає відновлення (охорону) екологічних систем, експлуатацію земельних та інших природних ресурсів, переробку природної сировини. Дві останні стадії об'єднуються одним поняттям — "використання земельних та інших природних ресурсів". Процес економії природної сировини та використання відходів у сфері суспільного виробництва рівносильний збереженню еколого-ресурсного потенціалу. Таким чином, межі власне екологічної сфери розширюються, трансформуючи процес використання земельного та іншого природного ресурсу на їх відтворення. Звідси, поняття "стале землекористування" включає і поняття "відтворення земельних та інших природних благ" (рис. 1).

У разі порушення екологічної рівноваги період відтворення земельних та інших природних благ охоплює сторіччя та тисячоліття, виходячи за рамки економічної доцільності. З погляду природознавства біосфера та екологічна сфера — ідентичні поняття. Проте з посиленням взаємозалежності суспільного виробництва та навколишнього середовища, з розвитком "зеленої" економіки, екологічну сферу будемо розглядати за науковим терміном як економічну категорію.

Мета екологоорієнтованого землекористування це — формування та розвиток еколого-економічних систем різного типу та масштабу. Під екологічно-економічною системою нами розуміється інтеграція економіки та природи, що є взаємопов'язаним і взаємообумовленим функціонуванням суспільного виробництва та природних процесів у природі. Найважливіша ознака еколого-економічної системи — регіональність та територіальна просторовість. В одному випадку просторові межі такої системи може визначати територія територіально-господарської системи (хоча наслідки взаємодії можуть виходити за її межі), а в іншому — розміри природно-екологічних систем (на-

Стале землекористування	
Екологічна сфера (у вузькому значенні слова)	Екологічна сфера реального сектору економіки
Облік, відновлення та підвищення продуктивності біогеоценозів. Охорона водного басейну. Охорона заповідників, заказників і т.п.	Вивчення та оцінка потенціалу земельних та інших природних ресурсів, видобуток та переробка природної сировини. Використання відходів
Відтворення земельних та інших природних благ	

Рис. 1. Логічно-змістовна схема системи сутності сталого землекористування

приклад, національний природний парк "Подільські Товтри"). З позиції ціннісних відносин стійкого природокористування провідна роль у процесах трансформації економічних систем в екологічно-економічні відводиться екологічному імперативу. Екологічний імператив виступає як обов'язковий методологічний прийом при вирішенні теоретичних і прикладних завдань сталого землекористування. У контексті сталого землекористування екологічний імператив — це політика переваги (або рівності) екологічних цілей у співвідношенні з іншими цілями соціально-економічного розвитку суспільства. Екологічний імператив як необхідна лінія поведінки суспільства (людини) реалізується за допомогою принципів сталого розвитку, викладених у Декларації Ріо [7] та іменованих імперативами Ріо: у центрі уваги сталого розвитку має бути людина, яка має право на здорове та плідне життя в гармонії з природою; право на розвиток слід здійснювати так, щоб забезпечити рівність можливостей розвитку та збереження довкілля як для нинішнього, так і для майбутніх поколінь; для досягнення цілей сталого розвитку охорона навколишнього середовища (в тому числі земельних ресурсів, авт. доп.) має стати невід'ємною частиною загального соціально-економічного процесу і не може розглядатися у відриві від нього; соціально-економічний розвиток має бути спрямований на покращення якості життя людей у допустимих межах господарської ємності екосистем; на відміну від практики охорони (земельних ресурсів, авт. доп.) природи, що склалася, акцент повинен бути перенесений на здійснення заходів з екологізації господарської діяльності, в першу чергу, на усунення причин негативних техногенних впливів, а не їх наслідків; важливою умовою переходу суспільства до сталого розвитку є викорінення бідності та запобігання більшим відмінностям у рівні життя людей; екологізація свідомості та світогляду людини, переорієнтація системи виховання та освіти на принципи сталого розвитку повинні сприяти висуванню інтелекту-

ально-духовних цінностей на пріоритетне місце по відношенню до матеріально-речовинних.

У викладених принципах виражена соціо-природна сутність екологічного імперативу, нерозривний та органічний взаємозв'язок соціальних, екологічних та економічних цілей сталого розвитку суспільства і відповідно сталого землекористування зокрема.

У системі сталого землекористування можна виділити два різновиди закономірностей. До першого — відноситься загальна закономірність, що виражає найістотніші і стійкі зв'язки обмінного процесу між суспільством і природою, до другого — специфічні закономірності, обмежені соціально-економічними рамками виробничих відносин конкретного періоду розвитку. Загальна закономірність сталого землекористування виражає матеріальну та соціальну сторони відтворення земельних та інших природних благ. Зміст речовинної сторони визначає закон збереження та перетворення енергії, який характеризується як основний закон руху. Рух — найбільш загальний і корінний вираз стійкості в природі. Ця властивість проявляється у постійному самовідтворенні та самовідновленні природи. Функцію самовідтворення і самооновлення виконує жива речовина планети, якій серед компонентів біосфери належить основна роль. Хоч би яку продуктивну силу мала людина (завдяки розвитку науки і техніки), вона завжди залишається частиною живої речовини навколишньої природи, невід'ємним компонентом біосфери. У кожному разі взаємодія нашого суспільства та природи визначається станом живої речовини. Постійне продукування живої речовини в біосфері — необхідна умова обмінного процесу між суспільством і природою. Отже, екологічна (речова) сторона загальної закономірності землекористування — це постійне продукування живої речовини в необхідній кількості і пропорціях як в окремих природних системах, так і в біосфері в цілому. Дана умова за сучасних масштабів світової індустрії здійснима лише за відповідної екологізації громадського виробництва, запровадження природоохоронної техніки та технології; іншими словами — при неухильному розвитку ресурсозберігаючого природоохоронної праці. Цим самим природні процеси, що визначають природну складову землекористування, диктують свої умови його розвитку, ігнорування яких може призвести до непоправних наслідків. Йдеться про залежність розвитку від екологічного стану землекористування а відповідно виникла проблема землевпорядного нормування елементів землекористування.

Екосистема "землекористування" є, з одного боку, життєвий простір, а з іншого — речово-енергетичний фундамент розвитку суспільного виробництва. Стан землекористування характеризує спосіб життя суспільства. Якість землекористування — своєрідний показник взаємодії з природою різних соціальних систем цивілізації. Результативність впливу суспільства на екосистему "землекористування" — найважливіша характеристика соціально-економічного розвитку. Зміст тієї чи іншої соціальної системи визначає її інтереси. Інтереси є не що інше, як рушійні сили, що спонукають людей до діяльності. З інтересами пов'язана інша категорія — потреба. Екологоресурсна потреба — явище історичне, а не природне. І якщо експлуатація земельних та інших природних ресурсів почалася з моменту зародження суспільства, то необхідність у їх охороні та відновленні виникла в ході розвитку виробництва, посилення його впливу на природу, у процесі духовного та морального становлення людини. У зв'язку з тим, що той самий об'єкт землекористування (лісова або водна екосистема) може задовольняти весь комплекс еколого-ресурсних потреб, а також через їхню суспільну природу, соціальна сторона відтворення земельних та інших природних благ повинна бути визначальною у взаємодії суспільства і природи. Сутність загальної закономірності сталого землекористування визначає постійне задоволення еколого-ресурсних та матеріальних потреб, засноване на екологоорієнтованій структуризації економіки та збереженні екологічної рівноваги. У міру розвитку людського суспільства змінюються його еколого-ресурсні потреби, але непорушним залишається одне становище: функцію життєдіяльності суперсистеми "суспільство-землекористування-природа" у всіх фазах землекористування виконує жива природа.

Загальні принципи сталого землекористування — це інструмент реалізації загальної закономірності в екологоземельній політиці, в тому числі і методами землевпорядкування [2]. Загальна закономірність землекористування визначає чотири основні принципи.

Принцип природи примату. І землекористування, і природа, і суспільство розвиваються під впливом єдиних об'єктивних законів навколишнього світу. Але при цьому їм властива і суттєва специфіка розвитку, яку в одному випадку виражають закони природи, а в іншому — закони суспільства. Разом з тим суспільство завжди має враховувати природну основу свого розвитку — природу. Поза природою людське

життя та трудова діяльність немислимі. Люди на одночасно постає як соціальна істота та частина природи, тому вона є істотою біосоціальною. Біосоціальним утворенням є також суперсистема "суспільство-землекористування-природа", яка у своєму розвитку одночасно підпорядковується і законам суспільства, і законам природи. Однак тут слід зазначити таке. У суперсистемі "суспільство-землекористування-природа" складові її елементи виступають як системи, які стикаються, але не входять одна в іншу. Головним змістом інтегральної системи виступає взаємодія. В основі її існування та розвитку лежить єдність трьох підсистем. Немає єдності — означає немає системи. Єдність суспільства, землекористування і природи обумовлено законами природи. Щоб не порушити зв'язок із землекористуванням та природою, суспільство має враховувати дану єдність, будувати своє ставлення до неї на основі об'єктивних законів розвитку природи. Інакше висловлюючись, найважливішим принципом взаємодії нашого суспільства та природи виступає принцип примату природи, який вимагає, щоб вплив суспільства на землекористування та природу йшло з урахуванням її законів. Порушення ж даного принципу веде до підризу природної основи розвитку суспільства, а отже, і самого суспільства. В інтегральній системі, таким чином, закони природи грають роль сполучної, цементуючої ланки.

Принцип нормативного землекористування. У широкому сенсі даний принцип передбачає нормативність соціально-економічного розвитку в цілому. Виконання цієї вимоги залежить насамперед від самої людини, рівня її культури, екологічної свідомості. Почуття від відповідальності, розвиток відповідних норм поведінки визначають можливість переходу до екологоорієнтованого розвитку. У прикладному аспекті система нормативного землекористування покликана забезпечити його сталість і повинна включати як натуральні, так і вартісні нормативи. Прикладом перших можуть служити гранично допустимі ліміти впливу на землекористування і навколишнє середовище, що не перевищують асиміляційного потенціалу території, та розмір яких повинен забезпечити ефективність землекористування. Але головний норматив землекористування — це екологоорієнтована лінія поведінки людини, зумовлена її самосвідомістю і пов'язана з проблемою обмеженості земельних та інших ресурсів природи й простору життєдіяльності. Екологічна етика людини — основна норма землекористування.

Принцип соціалізації землекористування. Соціалізація (від лат. *socialis*-суспільний) землекористування означає її перетворення на загальне благо. У загальнолюдському аспекті цей принцип говорить про необхідність широкої та всебічної гармонізації взаємовідносин між суспільством і землекористуванням. Сама система землекористування зумовлює гуманізацію відносин суспільства до своїх ресурсів. Процес соціалізації землекористування означає, що користуватися земельними та іншими природними ресурсами можна тільки на благо суспільства і на користь всього народу, дотримуючись при цьому необхідних правил і норм. Соціалізація — важлива умова досягнення сталості землекористування — має двоїтий характер. З одного боку, ефект, що надається землекористуванням, не є результатом чийось діяльності і з точки зору соціальної справедливості не може бути об'єктом абсолютної приватної власності. З іншого боку, деякі земельні блага носять соціальний характер і одночасно задовольняють потреби багатьох людей. Ця обставина передбачає відшкодування землекористувачам додаткових витрат на відтворення земельних та інших природних ресурсів за рахунок всього суспільства. Реалізація принципу соціалізації на практиці потребує побудови відповідної економіко-правової основи, що забезпечує баланс між індивідуальними та колективними (суспільними) земельними інтересами.

Принцип екологізації землекористування. Екологізація землекористування — це стале відтворення земельних та інших природних ресурсів шляхом удосконалення технології, організації використання та охорони земель, підвищення ефективності землекористування в екологічній сфері. Можна виділити основні напрями екологізації землекористування: збереження та відновлення екологічних систем; запровадження прогресивних технологій організації використання та охорони земель і інших природних ресурсів; раціональне використання земельних та інших природних ресурсів; створення та використання маловідходних та безвідходних виробництв; розширення заповідників, заказників та інших природоохоронних територій; екологічно прийнятні розміщення та територіальна організація виробництва; скорочення та ліквідація забруднення земельних ресурсів та навколишнього природного середовища.

У розвинених країнах світу дія принципу екологізації землекористування інтерпретується як принцип "нульового рівня" використання земельних та інших природних ресурсів [1].

Закономірності та принципи землекористування конкретної соціальної системи називаються індивідуальними. У системі сталого землекористування можна виділити дві найважливіші індивідуальні закономірності: максимізація суспільної (загальної) корисності земельних та інших природних ресурсів, стає відтворення земельних та інших природних ресурсів. Оскільки загальні принципи присутні у кожній із індивідуальних закономірностей, вони відображають не лише економічні, а й екологічні інтереси землекористування.

Суспільну корисність землекористування необхідно розглядати з точки зору ефективності відтворення земельно-природних благ при задоволенні суспільних потреб. Зміст суспільної корисності земельних та інших природних ресурсів, що виражається максимально можливою мірою задоволення еколого-ресурсних потреб суспільства за максимально можливої еколого-економічної ефективності землекористування, може бути представлений у вигляді формули:

$$СКз = Eфз / Eнз \quad (1),$$

де $СКз$ — суспільна корисність землекористування, частки одиниці;

$Eфз$ — фактична ефективність землекористування при сучасному рівні задоволення еколого-ресурсних потреб;

$Eнз$ — нормативна ефективність землекористування при максимальному (оптимальному) рівні задоволення еколого-ресурсних потреб, яка визначається в процесі землевпорядкування.

З категорією "суспільна корисність землекористування" пов'язане поняття "ефективне землекористування" ($Зе$), яке виражає зміст раціонального і сталого землекористування і визначається співвідношенням (правилом) обов'язкової переваги нормативного (гранично можливого) розміру споживання земельних та інших природних ресурсів ($Зн$) і фактичного розміру його споживання ($Зф$):

$$Зе = Зф / Зн \quad (2).$$

Логіка побудови даної формули виходить з екологічного імперативу і враховує такі його "вимоги" (правила) [8]: 1) обсяги вилучення відновлюваних земельних та інших природних ресурсів не повинні перевищувати обсягів їх відтворення; 2) використання невідновлюваних природних ресурсів має відповідати включенню до господарської практики їх поновлюваних замінників; 3) виробництво відходів не повинно перевищувати асиміляційної здатності навколишнього середовища до їх поглинання.

Стає відтворення земельно-природних

благ включає збільшення масштабів безпосереднього землевідновлення (лісопосадки, рекультивация земель тощо), ефективно та комплексне використання природної сировини, захист земельних та інших природних ресурсів і біорізноманіття. Такий шлях землекористування можливий тільки на основі науково-технічного прогресу та екологоорієнтованої структуризації національної, регіональної та територіально-просторової економіки землекористування. У свою чергу економіка землекористування обумовлює необхідність розвитку наукових засад економіки землевпорядкування.

У виробничо-економічній практиці закономірності сталого землекористування реалізуються за допомогою таких індивідуальних принципів, як науковість, оптимальність, регіональність та просторова територіальність, комплексність, платність. Принцип науковості передбачає, що землекористування має ґрунтуватися на глибокому пізнанні об'єктивних законів розвитку природи та суспільства, новітніх досягнень науки та техніки. Принцип оптимальності передбачає забезпечення найефективнішого землекористування, вибір найкращого (або близького до нього) варіанта відтворення земельних та інших природних благ, оптимального вирішення господарських завдань з урахуванням соціальних та інтересів екології. Принцип регіональності та просторової територіальності заснований на тому, що землекористування завжди здійснюється на певній території з урахуванням її природних та економічних умов, перспектив розвитку конкретних регіонів та територій територіальних громад. Галузеве землекористування має враховувати екологічні інтереси категорій земель та типів землекористування. Принцип комплексності вимагає раціонального використання та глибокої переробки вихідної природної сировини. Формування територіально-виробничих комплексів та розвиток підприємств має ґрунтуватися на безвідходному або маловідходному виробництві. Принцип платності передбачає відшкодувальне використання земельних та інших природних ресурсів, їх економію, вирівнювання умов господарювання, стимулювання високоефективного землекористування. Важливо підкреслити, що індивідуальні принципи в обов'язковому порядку розглядаються в контексті загальних принципів землекористування: приматі природи, нормативного землекористування, соціалізації землекористування, екологізації землекористування.

Отже, сталий (збалансований) розвиток землекористування це один із значимих пріо-

Концептуальні пріоритети формування моделі сталого (збалансованого) землекористування	Цілі сталого розвитку ООН до 2030 року, адаптивно співвідносні із пріоритетами сталого розвитку в контексті сумісності	
	Прямо співвідносяться	Опосередковано співвідносяться
	Ціль 1. Подолання бідності у всіх формах і усюди	Ціль 3 Забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх
	Ціль 2. Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, сталий розвиток сільського господарства	Ціль 8 Сприяння всеохоплюючому та сталому економічному зростанню
	Ціль 6. Забезпечення раціонального використання водних ресурсів	Ціль 9 Створення стійкої інфраструктури, сприяння індустріалізації та інноваціям
	Ціль 11. Забезпечення безпеки й екологічної стійкості міст і населених пунктів	
	Ціль 12. Перехід до раціональних моделей споживання і виробництва	
	Ціль 13 Вжиття невідкладних заходів з боротьби зі зміною клімату	
	Ціль 15 Захист та відновлення екосистем суші; зупинка процесу втрати біорізноманіття	Ціль 16 Сприяння побудові миротворчого й відкритого суспільства; широка участь інституцій

Рис. 2. Цілі сталого розвитку ООН до 2030 року і пріоритети формування моделі сталого (збалансованого) землекористування

Джерело: сформовано за результатами аналізу [4; 9—16].

ритетів державної, в тому числі і земельної, політики. Разом з цим, сучасна динаміка територіально-просторового розвитку землекористування, особливо сільських територій, характеризується біполярністю результатів: з одного боку — інтенсивне низькоземлемістке, екологічно нестабільне сільськогосподарське землекористування, а з іншого — поглиблення процесів деградації земельних та інших природних ресурсів і біорізноманіття. Чинник сталого (збалансованого) землекористування дуже важливий і його потрібно розглядати як один із головних пріоритетів реалізації Цілей сталого розвитку для України [9]. Зазначене зумовлено національними особливостями структурної будови економіки сільськогосподарського та природоохоронного землекористування, згідно з якою землекористування сільських територій відіграє вкрай важливе значення. Концептуально пріоритети формування моделі сталого (збалансованого) землекористування пропонуємо адаптивно співставити з Цілями сталого розвитку ООН (рис. 2).

Сформована модель сталого (збалансованого) землекористування має відповідати Цілям сталого розвитку ООН, які розроблені з урахуванням глобальних задач, що стоять перед сучасним світом. Модель сталого (збалансованого) землекористування — це надзвичайно широке поняття і його слід розглядати як соціально-економічну та екологічну систему, яка охоплює сільськогосподарське, природоохоронне, рекреаційне та інше землекористування, його екологізацію, капіталізацію, соціалізацію, територіально-просторовий розвиток. Її неправильно було б зводити виключно до позиції В.М. Жука: "розвиток землекорис-

тування сільських територій — ринок землі" [12]. Така вузька концептуальна конструкція визначення суті розвитку землекористування сільських територій є дисфункціональною, адже земля сама собою не головне — її потрібно не тільки комусь обробляти, але і екологізувати та капіталізувати за відповідними правилами та нормами в процесі землевпорядкування. Для формування якісного людського та земельного капіталів необхідно створити сприятливі екологіч-

ні та соціально-економічні умови для життя і праці на селі. У цьому аспекті, наприклад, формування сталого (збалансованого) землекористування як одного із забезпечуючих чинників необхідно системно підтримувати. Вважаємо, що модель сталого (збалансованого) землекористування — це не лише земля, ефективне землекористування, а й відповідна структура земельного устрою та інституціональне середовище системи землевпорядкування.

Аналіз наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених дає можливість виділити декілька підходів щодо оцінки сталого розвитку: галузевий підхід — при розрахунку якого основним критерієм оцінки визначається сільськогосподарський напрям розвитку [17, с. 34]; ресурсний підхід — головною особливістю при визначенні індикаторів сталого розвитку є оцінка природного потенціалу сільського господарства, матеріально-технічного, людського та фінансового потенціалів [18]; інфраструктурний підхід — оцінка сталого розвитку сільських територій здійснюється через аналіз якісних показників соціальної інфраструктури сільської місцевості [19]; соціо-економіко-екологічний підхід — аналіз сталого розвитку сільських територій здійснюється за трьома основними напрямками: економічним, соціальним та екологічним [20, с. 125]; інтегральний підхід — охоплює 4 групи: економічну, екологічну, соціальну та інституційну [4] та інші.

Сталий (збалансований) розвиток землекористування сільських територій є стратегічним завданням земельної політики, а також основним пріоритетом кліматичної, продовольчої та екологічної безпеки України. Відповідно, оцінка рівня сталого (збалансованого) розвитку

землекористування сільських територій повинна здійснюватись з використанням інтегральних індикаторів, які відображають як економічні, так і екологічні, соціальні та інституційні показники розвитку, що є ключовими при дослідженні економіки землевпорядкування. При оцінюванні рівня сталого (збалансованого) розвитку землекористування сільських територій виникає проблема у наявності великої кількості показників, які характеризують соціально-економічний та екологічний стан землекористування сільських територій, що викликає необ'єктивність результатів оцінювання. Для побудови інтегрального індикатора необхідно проводити ретельне дослідження впливу кожного з показників на підсумковий результат формування сталого (збалансованого) землекористування, що дозволить виявити найважливіші та відхилити незначущі. Розрахункові показники обираються на основі статистичних даних (табл. 1).

Завдяки цьому виникає можливість узагальнення інформації та прийняття відповідних рішень для удосконалення умов формування сталого (збалансованого) землекористування і впровадження основних засад концепції сталого розвитку методами територіально-просторового планування землекористування, землеустрою та землевпорядкування.

Інтегральний індикатор сталого (збалансованого) землекористування сільських територій розраховується для визначення стратегічних напрямів розвитку землекористування сільської місцевості. Даний індикатор необхідно обчислювати поетапно, через наявність значної кількості кількісних і якісних показників. Розрахунок інтегрального індикатора сталого (збалансованого) землекористування сільських територій із використанням групових — економічного, соціального, екологічного, інституційного. Інтегральний індикатор розраховуємо за формулою:

$$I_{i.ст.з.} = Z I_{екон.} + I_{соц.} + I_{екол.} + I_{інст.}/n \quad (3).$$

де $I_{i.ст.з.}$ — інтегральний індикатор сталого (збалансованого) землекористування;

$I_{екон.}$, $I_{соц.}$, $I_{екол.}$, $I_{інст.}$ — індикатори сталого (збалансованого) землекористування (економічний, соціальний, екологічний, інституційний);

n — кількість групових індикаторів.

На результативність інтегрального показника сталого (збалансованого) землекористування сільських територій значною мірою впливають не лише складові відповідних роз-

Таблиця 1. Показники оцінки рівня сталого (збалансованого) землекористування сільських територій

Складові сталого розвитку	Показник
Економічна	рівень валової продукції сільського господарства на одиницю площі;
	рівень доходності на одиницю площі;
	рівень землемісткості (галузевий та/або інтегральний);
	рівень вартості землекористування (нормативна та/або ринкова);
Соціальна	рівень співвідношення доходів та загальних витрат домогосподарств;
	рівень валової доданої вартості на одиницю площі
	рівень безробіття селян;
Екологічна	рівень антропогенної навантаженості землекористування;
	рівень екологічної стабільності землекористування;
	рівень екологічної небезпеки землекористування;
Інституційна	виконання відповідних функцій органами виконавчої влади та місцевого самоврядування ;
	рівень виконання цілей програм розвитку;
	наявність стратегії сталого розвитку;
	наявність стратегії та програми сталого (збалансованого) розвитку землекористування

Джерело: узагальнено на основі джерел: [20; 21].

рахункових індикаторів, але й якісна тіснота зв'язку між основними напрямками сталого розвитку.

ВИСНОВКИ

Обґрунтовано, що модель сталого (збалансованого) землекористування для України — це не лише земля, ефективно землекористування, а й відповідна структура земельного устрою та інституціональне середовище системи землевпорядкування. Модель сталого (збалансованого) землекористування — це надзвичайно широке поняття і його слід розглядати як соціально-економічну та екологічну систему, яка охоплює сільськогосподарське, природоохоронне, рекреаційне та інше землекористування, його екологізацію, капіталізацію, соціалізацію, територіально-просторовий розвиток. Відповідно, економіка землевпорядкування є результатом моделювання сталого (збалансованого) землекористування. Відповідно, з позиції економічної науки екологічна сфера, як базова сталого землекористування — це не навколишнє природне середовище системи землекористування, а природоохоронна і ресурсозберігаюча праця, пов'язана з її відтворенням. Відтворення живої природи земельних та інших природних ресурсів, їх охорона — одна з фаз земле- та природокористування. Дві інші: експлуатація земельних та інших природних ресурсів та переробка природної речовини —

відносяться до сфери реальної економіки. Система сталого (збалансованого) землекористування охоплює дві взаємопов'язані підсистеми: суспільне виробництво (виявлення, видобуток та переробка природної речовини) та власне екологічну сферу (цілеспрямоване продукування екосистем). Екологоорієнтована виробнича діяльність людини забезпечує природний розвиток екосистеми "землекористування". Отже, сутність сталого землекористування виражається через зміст такої категорії, як відтворення земельних природних благ.

Література:

1. Третяк А.М., Третяк В.М., Прядка Т.М., Трофименко П.І., Трофименко Н.В. Земельні ресурси та їх використання: навч. посіб. / за ред. А.М. Третяка. Біла Церква: ТОВ "Білоцерківдрук", 2022. 304 с.
2. Управління земельними ресурсами та землекористуванням: базові засади теорії, інституціалізації, практики: монографія / А.М. Третяк та ін. Біла Церква: ТОВ "Білоцерківдрук", 2021. 227 с.
3. Третяк А.М., Третяк В.М., Прядка Т.М., Третяк Н.А. Територіально-просторове планування: базові засади теорії, методології, практики: монографія / за заг. наук. ред. А.М. Третяка. Біла Церква: ТОВ "Білоцерківдрук", 2021. 142 с.
4. Третяк А.М., Третяк В.М., Трофименко П.І., Прядка Т.М., Трофименко Н.В. Стале (збалансоване) землекористування: понятійний базис та методологія інституціалізації. Агросвіт. 2021. № 24. С. 11—22.
5. Про землеустрій: Закон України від 22 травня 2003 року № 858-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 36. Ст. 282.
6. Третяк А.М. Земельний капітал: теоретико-методологічні основи формування та функціонування: монографія. Львів: СПОЛОМ, 2011. 520 с.
7. Рио-де-Жанейрская декларация по окружающей среде и развитию. Принята Конференцией ООН по окружающей среде и развитию, Рио-де-Жанейро, 3—14 июня 1992 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_-455#Text
8. Costanza R. What is ecological economics? Ecological Economics. 1989. Vol. 1, No 1, P. 1—7.
9. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019&-29825>
10. Медоуз Д., Рандерс Й., Медоуз Д. Межі зростання. 30 років потому. Київ: Пабулум, 2018. 464 с.
11. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2030 року / Лупенко Ю.О. та ін. Київ: ННЦ "ІАЕ", 2020. 60 с.
12. Жук В.М. Обіг земель сільськогосподарського призначення за селозберігаючою моделлю аграрного устрою України: наукова доповідь. Київ: Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки", 2017. 128 с.
13. Науково-практичні рекомендації з обґрунтування методичних підходів щодо ефективної реструктуризації аграрної галузі в умовах сталого розвитку сільських територій / Сава А.П. та ін. Тернопіль: ТДСГДС ІКСГП НААН, 2015. 80 с.
14. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. акад. НАН України, д.т.н., проф., заслуженого діяча науки і техніки України Б.Є. Патона. Вид. 2-ге, переробл. і доповн. Київ: Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України", 2016. 72.
15. Доктрина збалансованого розвитку. Вид. друге / за ред. Жилінської О. Львів: Кальварія, 2017. 164 с.
16. Мединська Н.В. Економічний механізм природокористування в умовах децентралізації: сутнісна характеристика, типи, ієрархія. Економіка та держава. 2022. № 2. С. 97—102.
17. Поленкова М.В. Господарський комплекс сільських територій: інтегральний аспект. Молодий вчений. 2013. № 2 (02). С. 32—39.
18. Терещенко В.К., Ланченко Є.О. Методологічні засади комплексної оцінки регіонального розвитку продуктивних сил сільських територій Суспільно-географічні проблеми розвитку продуктивних сил України: збірник тез V міжнар. наук. конф. м. Київ, 21—23 жовтня 2010 р. Київ, 2010. С. 8—9.
19. Белехова Г.В., Калашников К.Н., Шаров В.В. Об оценке социальной инфраструктуры сельских территорий. Проблемы развития территории. 2013. № 1 (63). С. 72—84.
20. Лісовий А.В. Методичні підходи до оцінювання сільських територій України. Економіка АПК. 2007. № 8. С. 123—130.
21. Третяк В., Третяк А., Малашевська О. Оцінка ефективності землеустрою та землевпорядкування. Економіка природокористування і сталий розвиток. 2019. № 5 (24). С. 91—95.

References:

1. Tretiak, A. Tretiak, V. Pryadka, T. Trofimenko, P. and Trofimenko, N. (2022), *Zemel'ni resursy ta ikh vykorystannia* [Land resources and their use], Belotserkivdruk LL, Bila Tserkva, Ukraine.
2. Tretiak, A. Tretiak, V. Kuriltsiv, R. Priadka, T. and Tretiak, N. (2021), *Upravlinnia zemel'nymy resursamy ta zemlekorystuvanniam: bazovi zasady teorii, instytutsiolizatsii, praktyky* [Management of land resources and land use: basic principles of theory, institutionalization, practice], Belotserkivdruk LL, Bila Tserkva, Ukraine.
3. Tretiak, A. Tretiak, V. Priadka, T. and Tretiak, N. (2021), *Terytorial'no-prostorove planuvannia: bazovi zasady teorii, metodolohii, praktyky* [Territorial-spatial planning: basic principles of theory, methodology, practice], Belotserkivdruk LL, Bila Tserkva, Ukraine.
4. Tretiak, A., Tretiak, V., Trofymenko, P., Priadka, T. and Trofimenko, N. (2021), "Sustainable (balanced) land use: conceptual basis and institutionalization methodology", *Agrosvit*, vol. 24, pp. 11—22.
5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), *Law of Ukraine "On Land Management"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text> (Accessed 05 May 2022).
6. Tretiak, A. (2011), *Zemel'nyj kapital: teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia ta funktsionuvannia* [Land capital: theoretical and methodological foundations of formation and operation], SPOLOM, Lviv, Ukraine.
7. United Nations Conference on Environment and Development (1992), "Rio Declaration on Environment and Development", Rio de Janeiro, June 3-14, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_455#Text (Accessed 05 May 2022).
8. Costanza, R. (1989), "What is ecological economics?", *Ecological Economics*, Vol. 1, No 1, pp. 1—7.
9. President of Ukraine (2019), Decree "On the Goals of Sustainable Development of Ukraine for the period up to 2030", available at: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019&-29825> (Accessed 27.01.2022).
10. Meadows, D. Randers, J. and Meadows, D. (2018), *Mezhi zrostannia. 30 rokiv potomu* [Growth limits. 30 years later], Kyiv, Ukraine.
11. Lupenko, Y.O. Malik, M.J. Bulavka, O.G. and others (2020), *Stratehichni napriamy staloho rozvytku sil's'kykh terytorij na period do 2030 roku* [Strategic directions of sustainable development of rural areas for the period up to 2030] SC "IAE", Kyiv, Ukraine.
12. Zhuk, V. (2017), *Obih zemel' sil's'ko-hospodars'koho pryznachennia za selozberihaiuchoiu modelliu ahrarnoho ustroiu Ukrainy* [Circulation of agricultural lands according to the village-preserving model of the agrarian system of Ukraine: scientific report], National Research Center "Institute of Agrarian Economics", Kyiv, Ukraine.
13. Sava, A.P. Saenko, M.G. Oliynyk, O.R. and others (2015), *Naukovo-praktychni rekomendatsii z obgruntuvannia metodychnykh pidkhodiv schodo efektyvnoi restrukturyzatsii ahrarnoi haluzi v umovakh staloho rozvytku sil's'kykh terytorij* [Scientific and practical recommendations for substantiating methodological approaches to effective restructuring of the agricultural sector in terms of sustainable development of rural areas], Ternopil, Ukraine.
14. Paton, B.E. (2016), *Natsional'na paradyhma staloho rozvytku Ukrainy* [National paradigm of sustainable development of Ukraine], 2nd ed, reworked. and add, State Institution "Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv, Ukraine.
15. Zhylyns'ka, O. (2017), *Doktryna zbalansovanoho rozvytku* [The doctrine of balanced development], 2nd ed, Calvary, Lviv, Ukraine.
16. Medynska, N. (2022), "Economic mechanism of nature management in the context of decentralization: essential characteristics, types, hierarchy", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 2, pp. 97—102.
17. Polenkova, M.V. (2013), "Economic complex of rural areas: integral aspect", *Molodyj vchenyj*, vol. 2 (02), pp. 32—39.
18. Tereshchenko, V.K. and Lanchenko, E.A. (2010), "Methodological principles of comprehensive assessment of regional development of productive forces of rural areas", <http://elibrary.nubip.edu.ua/6132/1/docx> (Accessed 05 May 2022).
19. Belekova, G.V. Kalashnikov, K.N. and Sharov, V.V. (2013), "Problems of territorial development" [Online], vol. 1 (63), available at: <http://cyberleninka.ru/article/n/ob-otsenke-sotsialnoy-infrastruktury-selskih-territoriy> (Accessed 05 May 2022).
20. Lisovy, A.V. (2007), "Methodical approaches to the assessment of rural areas of Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 8, pp. 123—130.
21. Tretiak, A. Tretiak, V. and Malashevskaya, O. (2019), "Estimation of efficiency of land management and land management", *Ekonomika pryrodokorystuvannia i stalij rozvytok*, vol. 5 (24), pp. 91—95.

Стаття надійшла до редакції 09.05.2022 р.

УДК 331.101.262:711.437

Л. М. Пронько,

к. е. н., доцент, доцент адміністративного менеджменту та державного управління,

Вінницький національний аграрний університет

ORCID ID: 0000-0001-5633-901X

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.9—10.62

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ВІДТВОРЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

L. Pronko,

PhD in Economics, Associate Professor, Vinnytsia National Agrarian University

ECONOMIC ASPECTS OF HUMAN CAPITAL REPRODUCTION IN RURAL AREAS

Стаття присвячена оцінці економічних аспектів відтворення людського капіталу сільських територій. Встановлено, що на сучасному етапі формування сталого розвитку сільських територій пріоритетним завданням є підвищення рівня людського капіталу. Незважаючи на динамічні процеси в аграрному секторі економіки України, розвиток сільських територій відбувається нерівномірно, частина їх втрачає освоєність, прискорюються процеси старіння сільського населення, збільшується відтік молоді. Залучення та утримання людського капіталу в сільських територіях дозволить вирішити пріоритетні завдання щодо прискорення модернізації сільського господарства, раціональний підхід до використання якого забезпечить сталий розвиток сільських територій.

Вважаємо, що на структуру й динаміку сільського населення впливають і демографічні процеси, що сформувались у попередні роки. Так, після 2010 р. у працездатний вік почало входити покоління, яке народилося у період низької народжуваності — середини 90-х років минулого століття. Як наслідок, розпочався процес не лише скорочення чисельності працездатного населення, але і якісного його погіршення — старіння економічно активної частини.

Доведено, що відтік і деградація сільського населення призвели до його дефіциту, що позначається на відсутності якісних людських ресурсів, здатних забезпечити перехід до інформаційного типу економічного зростання в сільському господарстві. Господарства корпоративного сектору аграрної економіки з високим рівнем організації виробництва, що застосовують новітні агротехнології та техніку, відчувають нині дефіцит кваліфікованих кадрів, з одного боку, а з іншого — автоматизація та роботизація технологічних процесів скорочує пропозицію місць зайнятості.

Ключові демографічні загрози й обмеження пов'язані зі скороченням числа осіб працездатного віку, депопуляцією сільського населення, демографічним старінням села, яке підвищує навантаження на соціальні статті державного і регіональних бюджетів. В умовах скорочення чисельності осіб працездатного віку підвищується значимість якісних характеристик трудових ресурсів села. Отже, необхідні інвестиції в людський капітал, здоров'я, освіту, якість життя сільського населення. Стратегічним пріоритетом соціально-економічного розвитку сучасного села є поліпшення здоров'я і скорочення смертності сільського населення.

The article is devoted to the assessment of economic aspects of human capital reproduction in rural areas. It is established that at the present stage of formation of sustainable development of rural areas the priority is to increase the level of human capital. Despite the dynamic processes in the agricultural sector of Ukraine's economy, the development of rural areas is uneven, some of them are losing development, the aging of the rural population is accelerating, the outflow of youth is increasing. Attracting and retaining human capital in rural areas will solve the priority tasks of accelerating the modernization of agriculture, a rational approach to the use of which will ensure sustainable development of rural areas.

We believe that the structure and dynamics of the rural population are influenced by demographic processes that have developed in previous years. Thus, after 2010, the working age began to include the generation born in the period of low birth rate — the mid-90s of last century. As a result, the process of not only reducing the working population, but also its qualitative deterioration — the aging of the economically active part.

It is proved that the outflow and degradation of the rural population has led to its deficit, which affects the lack of quality human resources that can ensure the transition to the information type of economic growth in agriculture. Farms in the corporate sector of the agricultural economy with a high level of production organization, using the latest agricultural technologies and equipment, are currently experiencing a shortage of qualified personnel, on the one hand, and on the other — automation and robotization of technological processes reduces employment.

Key demographic threats and constraints are related to the reduction of the working age, depopulation of the rural population, demographic aging of the village, which increases the burden on social items of state and regional budgets. In the conditions of reduction of the number of persons of working age the importance of qualitative characteristics of labor resources of the village increases. Therefore, investments in human capital, health, education, and the quality of life of the rural population are needed. Improving the health and mortality of the rural population is a strategic priority of the socio-economic development of the modern village.

Ключові слова: людський капітал, сільські території, зайнятість, трудові ресурси, сільське населення.

Key words: human capital, rural areas, employment, labor resources, rural population.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сучасному етапі формування сталого розвитку сільських територій пріоритетним завданням є підвищення рівня людського капіталу. Незважаючи на динамічні процеси в аграрному секторі економіки України, розвиток сільських територій відбувається нерівномірно, частина їх втрачає освоєність, прискорюються процеси старіння сільського населення, збільшується відтік молоді. Залучення та утримання людського капіталу в сільських територіях дозволить вирішити пріоритетні завдання щодо прискорення модернізації сільського господарства, раціональний підхід до використання якого забезпечить сталий розвиток сільських територій.

Територіальним та галузевим проблемам формування, використання та розвитку людського капіталу відводиться особливе місце в ринковій економіці нашої країни. З одного боку, виокремилася коло завдань, пов'язаних із формуванням людського капіталу, що забезпечує сталий економічний розвиток сільських територій, підвищення якості якого дозволяє вирішувати численні соціально-економічні проблеми та прискорює інноваційний розвиток сільськогосподарського виробництва. З іншого, боку постає необхідність пошуку нових можливостей розвитку окремих його елементів з урахуванням територіально-галузевих особливостей, вирішення завдання щодо забезпечення комфортних соціально-побутових умов, збалансування інтересів роботодавців, органів державної, регіональної влади, місцевого самоврядування та окремих носіїв людського капіталу в межах адміністративно-територіальних утворень, якими в умовах проведення децентралізації територіально-адміністративного устрою є об'єднані територіальні громади (ОТГ).

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематиці відтворення людського капіталу сільських територій присвячені наукові праці вчених-економістів: Т. Білорус, Д. Богині, О. Бородіної, Н. Гавкалової, І. Гончаренко, Т. Житник, В. Дієсперова, М. Ігнатенка, М. Кропивка, М. Маліка, Л. Михайлової, Т. Олійник, Л. Потьомкіна, В. Юрчишина, К. Якуби та багатьох інших. Однак, окремі питання, пов'язані із розвитком сільських територій як елементу системи відтворення та використання людського капіталу, потребують подальшого поглиблення у теоретичному та методичному аспектах, а в практичному — існує необхідність в обґрунтуванні напрямів, які забезпечують розширене відтворення людського капіталу сільських територій, та стратегічних орієнтирів його подальшого розвитку. Вирішення поставлених завдань визначає актуальність обраної теми дослідження, його своєчасність, а також затребуваність результатів не лише в теоретичному, але й контексті практики.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є розробка науково-обґрунтованих практичних рекомендації щодо відтворення людського капіталу сільських територій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Протягом останніх кількох років зберігається тенденція до зменшення чисельності сільського населення України, яка загрожує демографічною кризою. Так, на протязі досліджуваного періоду зафіксовано поступове зниження чисельності сільського населення на 19%. Основними причинами такого явища є погіршення демографічної ситуації в сільській

місцевості, низький рівень заробітної плати в суб'єктах підприємницької діяльності, здебільшого зайнятих у сфері аграрного виробництва, відсутність робочих місць у сільських населених пунктах, нерозвиненість соціальної інфраструктури.

Результати дослідження свідчать, що для процесу відтворення людського капіталу характерна непропорційність темпів зниження чисельності сільського населення чоловічої та жіночої статі. Так, протягом 2002—2020 рр. чисельність чоловіків знизилася на 17 %, а жінок — 20 %. При цьому в структурі сільського населення домінують жінки, що в певним чином ставить під сумнів проблему природного відтворення сільського населення.

Як свідчать результати дослідження науковців, у сільського населення віком до 44 років, що характеризується репродуктивними можливостями на 1000 чоловіків пропадає 988 жінок. Проте у структурі сільських жителів віком до 50 років на 1000 чоловіків припадає 1027 жінок. Із збільшенням віку жителів сільських населених пунктів подібне співвідношення буде зростати. Ця обставина пояснюється рівнем смертності чоловіків порівняно із жінками, що спричинено, насамперед професійними та соціальними захворюваннями.

Вважаємо, що на структуру й динаміку сільського населення впливають і демографічні процеси, що сформувались у попередні роки. Так, після 2010 р. у працездатний вік почало входити покоління, яке народилося у період низької народжуваності — середини 90-х років минулого століття. Як наслідок, розпочався процес не лише скорочення чисельності працездатного населення, але і якісного його погіршення — старіння економічно активної частини.

Дослідження науковців свідчать, що протягом тривалого часу в сільській місцевості спостерігаються негативні соціально-економічні та демографічні процеси, що спричинили погіршення якості людського капіталу, що проявляється у двох його формах — відтік і деградація. Відтік людського капіталу розглядається як прискорене його скорочення, зумовлене зміною сфери застосування праці кваліфікованих працівників через неможливість задоволення життєво необхідних потреб у сільському господарстві та можливістю задоволення їх у новій сфері діяльності. Своєю чергою, деградація людського капіталу виявляється у поступовому зниженні його якості внаслідок погіршення здоров'я населення, зниження рівня освіче-

ності, трудової моралі, етики й загальної культури.

Очевидно, що найбільш кваліфікована частина сільського населення має можливість працевлаштуватися в інших сферах економічної діяльності, а також організувати власну справу. Інша частина сільського населення, як не прикро, є джерелом формування та посилення негативних процесів у сільській місцевості внаслідок відсутності роботи. По-перше, це процес маргіналізації. Колишні сільські трудівники стають так званими різноробами, шукають випадкових заробітків у містах і великих сільських населених пунктах, відчуваючи на собі всі труднощі життя поза постійним місцем проживання. Життя між селом і містом, як нестійке суспільно-економічне становище, характерними ознаками цієї групи людського капіталу сільських територій.

По-друге, процес люмпенізації. Колишні працівники сільськогосподарських підприємств стають безробітними, люмпенами-селянами, загострюючи при цьому і без того напружену соціальну ситуацію в сільській місцевості, найбільше в депресивних регіонах країни.

Події історичного розвитку країн світу переконують, що маргіналізація і люмпенізація населення небезпечні для суспільства, адже спричиняють зростання злочинності і є першопричиною соціальних потрясінь, що в кінцевому результаті призводить до зміни соціально-економічного ладу держави.

Однією із найважливіших причин відтоку сільського населення розглядається неперспективність праці в селі. Дані анкетних обстежень автора жителів Вінницької, Хмельницької, Кіровоградської, Київської областей (698 респонденти) свідчать, що для більшості опитаних (87 %) селянство асоціюється із бідністю, низьким рівнем культури, соціального благоустрою і т. ін. При розгляді проблеми відтоку людського капіталу з села слід враховувати, що не кожний сільський житель може долучитися до процесу урбанізації. Для цього, насамперед, необхідні фінансові ресурси, здатність адаптуватися до нових умов життя, до конкурентної боротьби на ринку праці. Тому найчастіше село залишають найбільш кваліфіковані кадри. Із великою ймовірністю подібне погіршення якості людського капіталу в подальшому спричинить негативні синергетичний і мультиплікативний ефекти.

Погіршення якості людського капіталу сільських територій відбувається через низький рівень закріплення випускників середніх спеціальних і вищих навчальних закладів у сіль-

Таблиця 1. Віковий склад сільського населення із реєстрацією місця проживання на території сільських населених пунктів по групах населених пунктів за чисельністю жителів на 1 січня 2019 р., %

Показники	Усі населені пункти	У тому числі з чисельністю жителів						
		-49	50-99	100-199	200-299	300-499	500-999	1000-
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
у т. ч. віком, років								
0-2	2,8	1,9	2,3	2,5	2,7	2,6	2,7	2,9
3-5	3,5	2,2	2,8	3,1	3,2	3,2	3,4	3,6
6	1,2	0,8	1,0	1,1	1,1	1,2	1,2	1,3
7-9	3,1	1,9	2,5	2,8	2,9	2,9	3,0	3,3
10-14	4,8	3,0	4,0	4,5	4,6	4,7	4,8	5,0
15-17	3,4	2,3	3,0	3,4	3,4	3,5	3,4	3,5
18-19	2,8	2,0	2,6	2,8	2,9	2,9	2,7	2,9
20-34	20,6	15,0	17,5	18,9	19,7	19,9	20,5	21,3
35-54	26,6	23,2	24,6	25,4	26,0	26,3	26,8	26,6
55-59	8,4	9,6	8,7	8,4	8,1	8,3	8,1	8,6
Понад 60-	22,8	38,1	31,0	27,1	25,4	24,5	23,4	21,0

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

ських населених пунктах. За результатами досліджень науковців, в останні роки на селі залишаються працювати не більше 20 % їхніх випускників. Це призводить до старіння сільського населення, що негативно позначається на ефективності виробничо-господарської діяльності суб'єктів господарювання, які функціонують у сільській місцевості.

Анкетні обстеження випускників жителів — Вінницької, Хмельницької, Кіровоградської, Київської областей (698 респонденти, дозволялася багатоваріантність відповідей) свідчать, що основними спонуканнями до непроживання в сільських населених пунктах є: низька заробітна плата — для 84 % опитаних; алкоголізм — 55 %; безробіття — 36 %; тяжка фізична праця — 23 %; відсутність можливостей для отримання якісних освітніх послуг для дітей — 21 %; незадовільні житлові умови — 23 %; нестача об'єктів соціальної інфраструктури — 24 %.

Відтік і деградація сільського населення призвели до його дефіциту, що позначається на відсутності якісних людських ресурсів, здатних забезпечити перехід до інформаційного типу економічного зростання в сільському господарстві. Господарства корпоративного сектору аграрної економіки з високим рівнем організації виробництва, що застосовують новітні агротехнології та техніку, відчувають нині дефіцит кваліфікованих кадрів, з одного боку, а з іншого — автоматизація та роботизація технологічних процесів скорочує пропозицію місць зайнятості. Отже, за таких умов сформувалася тенденція до зниження рівня народжуваності, а також збільшення міграції чоловічого працездатного населення із сільськогосподарської галузі в більш ефективні і високооп-

лачувані галузі економіки, ніж сільське господарство. З метою створення сприятливих соціально-економічних умов життєдіяльності сільського населення та активізації процесу формування людського капіталу доцільно збільшити інвестиційні вкладення в його розвиток у сільській місцевості.

Очевидно, що наявність робочих місць та об'єктів соціальної інфраструктури впливає на розселення сільського населення і, відповідно, на відтворення людського капіталу. Встановлено, що більше половини сільського населення сконцентровано в поселеннях з чисельністю понад 1000 осіб. Цю обставину можна пояснити наявністю робочих місць, об'єктів соціальної інфраструктури, що є суттєвими чинниками впливу на соціально-економічні умови проживання населення.

Лише 0,5 % сільського населення зосереджено в сільських населених пунктах із чисельністю населення до 49 осіб. Більшість із них — пенсіонери, які тривалий час приживають в цих поселеннях. Слід зазначити, що такі поселення характеризуються так званим "родинним" розселенням. Тобто відбувається концентрація сільських домогосподарств, пов'язаних тісними неформальними, родинними зв'язками, що забезпечує певну стійкість в умовах прояву деструктивних явищ у суспільно-політичному житті країни.

За результатами дослідження можна зробити висновок, що процес підвищення рівня модернізації складових матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств зумовлює зниження рівня трудоемкості виробничих процесів та призводить до скорочення робочих місць у галузі. Крім того, зростання

Таблиця 2. Групування сільського населення за віковою ознакою

Вік	2010 р.		2014 р.		2020 р.		2020 р. в % до	
	тис. осіб	у % до всього	тис. осіб	у % до всього	тис. осіб	у % до всього	2010 р.	2014 р.
Усього	14412161	100	13325345	100	12965672	100	90,0	97,3
у т. ч. у віці, років								
0–4	814849	5,7	806347	6,1	681462	5,3	83,6	84,5
5–9	684586	4,8	734295	5,5	797401	6,2	116,5	108,6
10–14	805010	5,6	656230	4,9	701875	5,4	87,2	107,0
15–19	907630	6,3	720961	5,4	626433	4,8	69,0	86,9
20–24	1093126	7,6	912268	6,8	752016	5,8	68,8	82,4
25–29	974404	6,8	1043612	7,8	956028	7,4	98,1	91,6
30–34	945245	6,6	867160	6,5	1005135	7,8	106,3	115,9
35–39	970014	6,7	877040	6,6	842140	6,5	86,8	96,0
40–44	959567	6,7	909548	6,8	868681	6,7	90,5	95,5
45–49	1008248	7,0	884635	6,6	885606	6,8	87,8	100,1
50–54	1022340	7,1	952777	7,2	867195	6,7	84,8	91,0
55–59	859106	6,0	883540	6,6	928887	7,2	108,1	105,1
60–64	727982	5,1	739310	5,5	805182	6,2	110,6	108,9
65–69	602093	4,2	551053	4,1	664848	5,1	110,4	120,7
70–74	865712	6,0	564103	4,2	433208	3,3	50,0	76,8
75–79	504214	3,5	622862	4,7	480915	3,7	95,4	77,2
80 і старше	668035	4,6	599604	4,5	668660	5,2	100,1	111,5

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

рівня технічного забезпечення суб'єктів господарювання призводить до скорочення робочих місць на певних територіях, що є одним із чинників, що стимулюють міграційні процеси сільського населення і спричиняють подальше зменшення кількості невеликих сільських поселень.

Важливою характеристикою процесу відтворення людського капіталу сільських територій постає аналіз вікової та статеві структури сільського населення. Встановлено, що вікова структура населення країни складається протягом століть під дією народжуваності, смертності та міграції. До теперішнього часу в Україні склалася статево-вікова структура, в якій чітко простежується вплив наслідків Другої світової війни, наслідків Чорнобильської техногенної аварії, коливань економічного зростання країни, вплив заходів демографічної політики, змін у смертності й народжуваності населення, міграційних потоків тощо.

Статево-вікова структура населення великою мірою визначає динаміку основних демографічних процесів. Очевидно, що за однакової інтенсивності народжуваності кількість народжених буде вище там, де населення молодше. За однакової інтенсивності смертності кількість померлих буде вище там, де населення старіше. Встановлено, що в сільських населених пунктах із чисельністю жителів до 49 осіб високий рівень концентрації сільських жителів віком понад 60 років, які характеризуються

низькою міграційною мобільністю та економічною активністю (табл. 1).

За даними табл. 1, у середньому по країні структура населення в сільських поселеннях є такою: найбільшу частку — 26,6% займають жителі віком від 35 до 54 років; 20,6% — від 20 до 35 років, яка має найвищий потенціал до відтворення; 22,8% — віком понад 60 років. Отже, частка працездатного сільського населення становить 47,2%, що доводить раніше зроблений висновок про старіння сільського населення. Зазначимо, що діти шкільного віку в сільських поселеннях становить 12,6%, а дошкільного — 7,5%. Очевидно, що така структура не досконала, оскільки не дає змоги забезпечити навіть простого відтворення населення.

Встановлено, що у сільських поселеннях із чисельністю до 49 осіб населення проживає незначна частина осіб працездатного віку порівняно з іншими населеними пунктами. Ця обставина свідчить про безперспективність подальшого розвитку поселень із чисельністю жителів до 49 осіб.

Нині чітко простежується така тенденція: із зростанням чисельності жителів сільських населених пунктів знижується частка осіб віком понад 55 років і старше. При цьому збільшення кількості сільських жителів віком 18—54 роки є свідченням того, що в сільських поселеннях з чисельністю понад 500 осіб створено сприятливі умови для життя населення.

Важливим напрямом комплексного вивчення стану відтворення сільського населення є аналіз вікової структури сільського населення в часі, що дасть можливість зробити висновок про перспективи подальшого розвитку сільських територій. Розраховано, що упродовж 2010—2018 рр. зменшувалася чисельність сільських жителів вікової категорії 35—54 років, які, на нашу думку, характеризуються найвищим потенціалом до працевзятості та є найбільш цінними для суб'єктів підприємницької діяльності з позицій професійної підготовки, життєвого та виробничого досвіду (табл. 2). Зазначимо, що більшість сільських жителів цієї групи мігрували в міста та за кордон через відсутність можливості знайти роботу за місцем проживання.

Наведені розрахунки в табл. 2. свідчать про суттєве зменшення чисельності сільського населення вікових груп 20—24 і 25—29 років, що є свідченням міграції сільської молоді, внаслідок відсутності, насамперед, вільних робочих місць і соціальної необлаштованості більшості сільських населених пунктів, що унеможливорює створення сприятливих умов для життя, а також порушення природного процесу відтворення.

В умовах загального зниження чисельності сільського населення протягом досліджуваного періоду збільшувалася чисельність сільських жителів віком 55—59 років і понад 80 років, що є свідченням процесу його старіння. Ця обставина в найближчій перспективі негативно позначиться на вирішенні проблеми відтворення людського капіталу в сільській місцевості та подолання дефіциту робочої сили в сільсько-господарських підприємствах.

Таким чином, протягом 2010—2020 рр. спостерігається зниження чисельності населення працездатного віку і підвищення чисельності населення передпенсійного та пенсійного віку, що разом із зниженням чисельності населення молодше працездатного віку може свідчити про виникнення дисбалансу пропозиції робочої сили в найближчій перспективі, а, отже, призведе до нестачі працівників на певних часових проміжках для суб'єктів господарювання, розташованих у сільських населених пунктах. Звідси, якість життя сільських жителів не стимулює закріплення на підприємствах кваліфікованих фахівців, із творчими і підприємницькими здібностями.

Оцінюючи результати аналізу вікової структури сільського населення в статистиці та динаміці, можемо констатувати про незворотність процесу депопуляції сільських територій. Демографічний дефіцит виступає обме-

женням соціально-економічного розвитку більшості сільських територій України. Ключові демографічні загрози й обмеження пов'язані зі скороченням числа осіб працездатного віку, депопуляцією сільського населення, демографічним старінням села, яке підвищує навантаження на соціальні статті державного і регіональних бюджетів. В умовах скорочення чисельності осіб працездатного віку підвищується значимість якісних характеристик трудових ресурсів села. Отже, необхідні інвестиції в людський капітал, здоров'я, освіту, якість життя сільського населення. Стратегічним пріоритетом соціально-економічного розвитку сучасного села є поліпшення здоров'я і скорочення смертності сільського населення.

ВИСНОВКИ

Вважаємо, що стратегічні пріоритети відтворення людського капіталу повинні визначатися на основі потенціалу розвитку сільських територій, цілей розвитку, інвестиційних можливостей суб'єктів сільського розвитку й дієвості механізму поєднання їхніх економічних та соціальних інтересів, якості людського капіталу територіальних утворень та інших чинників. Основним документом, регламентуючим перспективні напрями розвитку людського капіталу сільської місцевості, повинна стати стратегія розвитку сільської території, одним із завдань якої є визначення напрямів сприяння підвищенню економічної та соціальної ефективності використання людського капіталу й підвищення його якості.

Створення умов для розширеного відтворення людського капіталу сільських територій доцільно формувати на основі взаємодії таких елементів: активізація підприємницького ресурсу; підвищення якості трудового потенціалу сільського населення; розвиток соціальної інфраструктури, а також виробничої та ринкової для малого бізнесу. Існує необхідність у розробці інструментів і заходів активізації відтворення людського капіталу на основі урахування показників досягнутого рівня його формування та використання, а також прогнозування їх зміни у регіональному аспекті та на рівні окремої сільської території, реалізувати які можливо із застосуванням розробленого методичного підходу.

Література:

1. Варченко О.М., Свиноус І.В., Понедільчук Т.В. Розвиток підприємництва на базі особистих селянських господарств як засіб покращення якісної складової людського капіталу

сільських територій. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2021. Вип. 16. Т. 2. С. 114—125

2. Проценко Н.М. Людський капітал сільських територій в контексті інноваційного розвитку сільського господарства. Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки. 2013. № 11. С. 193—200.

3. Литвинов А. І. Людський капітал в системі відтворення сільськогосподарських підприємств. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 8 (2). С. 5—8.

4. Малік М.Й., Мамчур В.А. Самозайнятість та розвиток несільськогосподарського підприємництва на селі. Економіка АПК. 2019. № 4. С. 39.

5. Коденська М.Ю. Людський капітал в системі соціально-економічних відносин: монографія; Уман. нац. ун-т садівництва. Умань: Соцінський М.М. [вид.], 2017. 171 с.

6. Саблук Г.І. Оцінка стану демографічної ситуації на сільських територіях. Економіка АПК. 2015. № 3. С. 75—78.

7. Самборська О.Ю. Людський капітал як фактор економічного зростання. Економіка АПК. 2019. № 6. С. 64—72.

8. Шеленко Д.І., Баланюк І.Ф., Баланюк В.С. Соціальний капітал у розвитку соціального підприємництва. Економіка АПК. 2021. № 11. С. 44—53.

9. Мацибора Т.В. Інвестиції в людський капітал як умова розвитку інноваційної економіки. Економіка АПК. 2016. № 12. С. 69.

References:

1. Varchenko, O.M. Svytnous, I.V. and Ponedil'chuk, T.V. (2021), "Development of entrepreneurship on the basis of personal farms as a means of improving the quality of human capital in rural areas", Aktual'ni problemy rozvytku ekonomiky rehionu, vol. 16, no. 2, pp. 114—125.

2. Protsenko, N.M. (2013), "Human capital of rural areas in the context of innovative agricultural development", Visnyk KhNAU. Serii: Ekonomichni nauky, vol. 11, pp. 193—200.

3. Lytvynov, A.I. (2016), "Human capital in the system of reproduction of agricultural enterprises", Naukovy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo, vol. 8 (2), pp. 5—8.

4. Malik, M.J. and Mamchur, V.A. (2019), "Self-employment and development of non-agricultural entrepreneurship in rural areas", Ekonomika APK, vol. 4, pp. 39.

5. Kodens'ka, M.Yu. (2017), Liuds'kyj kapital v systemi sotsial'no-ekonomichnykh vidnosyn [Human capital in the system of socio-economic relations], Uman. nats. un-t sadivnytstva, Uman', Ukraine.

6. Sabluk, H.I. (2015), "Assessment of the demographic situation in rural areas", Ekonomika APK, vol. 3, pp. 75—78.

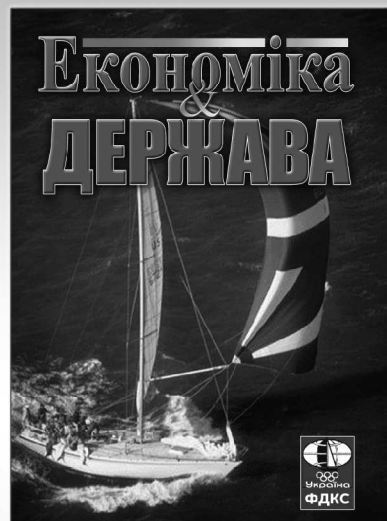
7. Sambors'ka, O.Yu. (2019), "Human capital as a factor of economic growth", Ekonomika APK, vol. 6, pp. 64—72.

8. Shelenko, D.I. Balaniuk, I.F. and Balaniuk, V.S. (2021), "Social capital in the development of social entrepreneurship", Ekonomika APK, vol. 11, pp. 44—53.

9. Matsybora, T.V. (2016), "Investment in human capital as a condition for the development of innovative economy", Ekonomika APK, vol. 12, pp. 69.

Стаття надійшла до редакції 09.05.2022 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

**наукове фахове видання України
З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ
(Категорія «Б»)**

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 № 1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: **economy_2008@ukr.net**

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 657.153.8

Т. О. Мулик,
к. е. н., доцент, доцент кафедри аналізу та аудиту,
Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця
ORCID ID: 0000-0003-1109-2265

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.9—10.69

АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНOSTІ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВА

T. Mulyk,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Analysis and Audit, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia

ANALYTICAL PROVISION OF RECEIVABLES IN THE ENTERPRISE MANAGEMENT SYSTEM

Досліджено роль та значення дебіторської заборгованості в діяльності підприємства та визначено необхідність управління нею. Охарактеризовано проблеми, які мають місце в системі управління дебіторською заборгованістю. Розкрито завдання, мету та джерела аналізу дебіторської заборгованості а також представлено організаційно-економічну модель аналізу дебіторської заборгованості підприємства, де визначено також об'єкти та суб'єкти аналізу, систему економічних показників аналізу поточної дебіторської заборгованості та узагальнення і реалізація результатів аналізу поточної дебіторської заборгованості. Розглянуто методику та організацію аналізу дебіторської заборгованості на прикладі конкретного підприємства — ТОВ "Курланд", яке займається виробництвом сільськогосподарської продукції. Зокрема, охарактеризовано склад дебіторської заборгованості в динаміці ТОВ "Курланд", її обсяги за видами та рух, структуру розрахунків із замовниками, показники ліквідності підприємства, оборотності заборгованості тощо. Зазначено, що показники оборотності дебіторської заборгованості корисно порівнювати з оборотністю кредиторської заборгованості. За результатами аналізу запропоновано заходи, які будуть сприяти поліпшенню ефективності управлінських рішень в сфері управління дебіторською заборгованістю. Серед них: побудова ефективних систем контролю за рухом і своєчасним погашенням заборгованості підприємства, посилення контролю за нею; аналіз складу, структури та динаміки змін дебіторської заборгованості підприємства; моніторинг діяльності потенційних дебіторів щодо розроблення рейтингу їх кредитоспроможності; запровадження схем погашення дебіторської заборгованості; розрахунок терміну та обсягу комерційного кредиту, що надається покупцям та обґрунтування оптимального терміну надання відстрочки оплати рахунків; зміцнення платіжної дисципліни на підприємстві; використання новітніх форм рефінансування дебіторської заборгованості; здійснення заходів щодо запобігання формування безнадійної та простроченої заборгованості; розроблення та вжиття плану заходів з реструктуризації дебіторської заборгованості та координації у цій сфері. В статті також представлено заходи, що сприятимуть раціоналізації інформаційного забезпечення для управління дебіторською заборгованістю. Наслідками впровадження в практику підприємств даних заходів мають стати: забезпечення безперервної роботи суб'єктів господарювання; прискорення обігу оборотних засобів; максимізація прибутку господарюючого суб'єкту; поліпшення його конкурентоспроможності, підвищення рівня економічної безпеки тощо.

The role and significance of receivables in the activities of the enterprise are studied and the need for its management is determined. The problems that take place in the system of receivables management are described. The tasks, purpose and sources of receivables analysis are revealed, as well as the organizational and economic model of receivables analysis of the enterprise, which also defines the objects and subjects of analysis, the system of economic indicators of current receivables analysis and generalization and implementation of current receivables analysis. The method and organization of the analysis of receivables on the example of a specific enterprise — LLC "Courland", which is engaged in the production of agricultural products. In particular, the composition of receivables in the dynamics of LLC "Courland", its volume by type and movement, the structure of settlements with customers, the liquidity of the enterprise, the turnover of debt and

more. It is noted that the turnover of receivables is useful to compare with the turnover of accounts payable. Based on the results of the analysis, measures are proposed that will help improve the effectiveness of management decisions in the field of receivables management. Among them: construction of effective systems of control over the movement and timely repayment of debt of the enterprise, strengthening control over it; analysis of the composition, structure and dynamics of changes in receivables of the enterprise; monitoring the activities of potential debtors to develop a rating of their creditworthiness; introduction of receivables repayment schemes; calculation of the term and amount of commercial credit provided to buyers and justification of the optimal term for deferral of payment of bills; strengthening payment discipline at the enterprise; use of the latest forms of refinancing receivables; implementation of measures to prevent the formation of bad and overdue debts; development and implementation of a plan of measures for the restructuring of receivables and coordination in this area. The article also presents measures that will help streamline information support for receivables management. The consequences of the implementation of these measures in the practice of enterprises should be: ensuring the continuous operation of economic entities; accelerating the circulation of working capital; maximizing the profit of the business entity; improving its competitiveness, increasing the level of economic security, etc.

Ключові слова: аналітичне забезпечення, аналіз дебіторської заборгованості, управління дебіторською заборгованістю, дебіторська заборгованість, методичний інструментарій аналізу дебіторської заборгованості.

Key words: analytical support, analysis of receivables, management of receivables, receivables, methodological tools for the analysis of receivables.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

В сучасних умовах господарювання підвищуються відповідальність та незалежність підприємств, пов'язані із розробленням та прийняттям управлінських рішень щодо належної роботи з різними дебіторами. Зрозуміло, що стан розрахункової дисципліни характеризується наявністю дебіторської заборгованості та має суттєвий вплив на фінансовий стан, на платоспроможність та фінансову стійкість. Недотримання договірної та розрахункової дисципліни, несвоєчасне пред'явлення претензій щодо боргів, що виникають, призводять до значного зростання невинуватеної дебіторської заборгованості, а отже, до нестабільності фінансового стану господарюючого підприємства.

Інформаційною основою для проведення аналітичної оцінки дебіторської заборгованості, а також для належного та ефективного управління нею, слугують дані, перш за все, бухгалтерського обліку. Саме на основі цих даних розраховуються склад та структура дебіторської заборгованості підприємства, система показників використання заборгованості, її оборотності, тощо. Таким чином особлива увага серед управлінського персоналу має належати питанням ефективного управління дебіторської заборгованості.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретико-методологічні аспекти аналітичного забезпечення системи управління заборгованістю підприємства присвячені праці вітчизняних учених, зокрема таких, як І.О. Бланк, М.Д. Білик, Ф.Ф. Бутинець, А.Д. Бутко, С.Ф. Голов, А.В. Кручак, О.Б. Волович, В.М. Костюченко, Г.О. Кравченко, Є.П. Гнатенко, Р.О. Костирко, С.А. Кузнецова, В.В. Волошина, Є.В. Мних, А.В. Нападовська, Ю.І. Осадчий, М.П. Хохлов, А.П. Шаповалова, В.О. Шевчук, О.А. Шевчук, В.К. Савчук, Т.О. Г.В. Митрофанов, Г.В. Савицька, В.В. Сопко, Т.О. Мулик, О.Ф. Томчук та інші.

Так, Кручак А. В. [1; 2] дослідила сутність дебіторської заборгованості, проаналізувала її динаміку, склад та структуру, причини, строки існування і давності створення дебіторської заборгованості. Розглянула різні думки науковців-фахівців щодо методики здійснення аналізу дебіторської заборгованості, узагальнила систему показників для "якісного" аналізу дебіторської заборгованості підприємства, обґрунтувала шляхи вирішення проблем щодо повернення боргів підприємству.

Міщук Є.В. [3] розкрила значення дебіторської заборгованості для фінансового стану підприємства.

Бондарчук Н.В. [4] ураховуючи основні етапи проведення комплексного аналізу дебіторської заборгованості, розробила організаційно-економічну модель аналізу дебіторської заборгованості для підприємства, в якій визначено склад і структуру дебіторської заборгованості, аналіз відхилень та тенденцій у змінах у статтях дебіторської заборгованості за встановлений період. Нею окреслено основні принципи, на яких функціонує запропонована модель управління дебіторською заборгованістю: повноти; достовірності; оперативності; етапності; динамічності; безперервності; збалансованості.

Томчук О.Ф. [5; 6] розглянула проблеми зростання непогашених сум дебіторської заборгованості на підприємствах. Дослідила методику проведення аналізу дебіторської заборгованості на підприємстві. Представила думки вчених-науковців щодо проблем стану висвітлення методологічного інструментарію аналізу дебіторської заборгованості в науковій літературі. Сформувала основні етапи здійснення управління дебіторською заборгованістю, а також напрями формування політики управління нею з метою підвищення фінансової стійкості підприємства. За результатами виконаного дослідження запропонувала систему заходів, спрямованих на забезпечення прискорення оборотності дебіторської заборгованості вітчизняних господарюючих суб'єктів, тобто на підвищення рівня ефективності управління нею.

Ямненко Г.Є. [7] висвітлила проблеми організації інформаційного забезпечення дебіторської заборгованості. Вказала на необхідність побудови та дослідження інформаційної бази проведення моніторингу клієнтів, розкрито особливості інформаційно-аналітичного забезпечення під час прийняття управлінських рішень, наведено інформаційні джерела, що забезпечують проведення аналізу дебіторської заборгованості клієнтів. Надала рекомендації щодо оптимізації організаційних аспектів обліку та аудиту дебіторської заборгованості на підприємствах.

Грицай О., Станасюк Н. [8] зазначили проблеми обліку товарної дебіторської заборгованості у зв'язку з продовженням терміну її непогашення. Ними також запропоновано форми аналітичних таблиць для вивчення стану, динаміки та структури дебіторської заборгованості, сформовано план-графік та загальний алгоритм управління дебіторською заборгованістю.

Поряд із цим, деякі питання носять спірний характер, а ряд важливих аспектів їх організації вимагають вдосконалення, що й зумовлює

потребу в більш детальному та глибокому їх дослідженні.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження організаційно-методичних аспектів аналітичного забезпечення дебіторської заборгованості підприємства, як важливої складової системи управління його заборгованістю.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В нинішніх умовах господарювання особливої ваги набуває аналіз фінансового стану господарюючого суб'єкту. Основним джерелом інформації щодо фінансового стану підприємства виступає його фінансова звітність. Разом з тим, дебіторська заборгованість є компонентом оборотних активів та впливає на показники фінансової стійкості. Вона є заборгованістю перед підприємством зі сторони дебіторів, тобто її клієнтів, яким поставлено чи надано товари, роботи або послуги, які ще не оплачені.

Тому управління дебіторською заборгованістю має досить важливе значення в системі менеджменту будь-якого підприємства.

Практика свідчить, що діяльність з управління дебіторською заборгованістю на українських підприємствах організована не дуже ефективно. Науковці зазначають, що найбільш гострими є такі проблеми:

- відсутність або періодичне управління дебіторською заборгованістю;
- відсутність принципів і системи кредитних умов для покупців;
- відсутність підрозділу чи працівників із моніторингу дебіторської заборгованості;
- відсутність інформаційної системи документообігу, системи контролю й обміну інформацією про рівень дебіторської заборгованості між менеджерами та підрозділами;
- відсутність системи планування і нормування дебіторської заборгованості;
- відсутність форм документів, які б спрощували облік, аналіз та інкасацію дебіторської заборгованості тощо.
- відсутність інформаційної системи документообігу, системи контролю й обміну інформацією про рівень дебіторської заборгованості між менеджерами та підрозділами;
- відсутність системи планування і нормування дебіторської заборгованості;
- відсутність форм документів, які б спрощували облік, аналіз та інкасацію дебіторської заборгованості тощо.
- відсутність інформаційної системи документообігу, системи контролю й обміну інфор-

мацією про рівень дебіторської заборгованості між менеджерами та підрозділами;

— відсутність системи планування і нормування дебіторської заборгованості;

— відсутність форм документів, які б спрощували облік, аналіз та інкасацію дебіторської заборгованості тощо [7].

Для того, щоб ефективно управляти заборгованістю господарюючого суб'єкту слід систематично здійснювати її аналітичну оцінку та контроль за змінами, що відбуваються у сфері заборгованості [9].

Передусім менеджмент підприємства цікавитиме інформація щодо:

— величини, динаміки, складу і структури його заборгованості;

— якості заборгованості; причин, які зумовили виникнення та існування (непогашення) заборгованості;

— частоти виникнення та погашення заборгованості;

— впливу заборгованості на фінансовий стан підприємства;

— доцільності вкладання коштів у заборгованість підприємства тощо [6]

Необхідно зазначити, що в економічній та фінансовій літературі можна зустріти різні підходи до управління дебіторською та кредиторською заборгованостями на рівні підприємств [3].

Серед елементів управління важливе значення відводиться аналізу. Саме завдяки його прийомам та методам можна оцінювати інформацію стосовно дебіторської заборгованості підприємства [10].

Завдання аналізу полягають також у тому, щоб виявити розміри і динаміку невинуватеної заборгованості, причини її виникнення або зростання.

В попередніх наших дослідженнях, ми відзначали, що основними завданнями аналізу заборгованості є:

— визначення складу та структури кредиторської та дебіторської заборгованості за термінами погашення, за видами заборгованості;

— визначення складу та структури прострошеної заборгованості, її частки в загальному обсязі заборгованості; виявлення обсягів та структури заборгованості за векселями, за претензіями, за виданими та отриманими авансами, за страхуванням майна і персоналу, при розрахунках з іншими суб'єктами господарювання, за банківськими кредитами тощо;

— виявлення неправильного перерахування або отримання авансів і платежів за безтоварними рахунками;

— контроль за дотриманням касової та платіжно-розрахункової дисципліни;

— оцінка якості заборгованості, ефективності її використання;

— оцінка співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості;

— розробка пропозицій щодо ефективного управління заборгованістю підприємства та її мінімізації [9].

Базовими інформаційними джерелами для проведення аналізу дебіторської заборгованості підприємства виступає "Баланс", "Звіт про фінансові результати" та "Примітки до фінансової звітності", де зазначається сума заборгованості, її види та терміни погашення.

Зовнішній аналіз стану розрахунку з дебіторами базується на даних фінансової звітності, а саме форм № 1 і № 5. Для внутрішнього аналізу використовують дані аналітичного обліку рахунків, призначених для узагальнення інформації про розрахунки з дебіторами.

Аналіз стану дебіторської заборгованості починають із загального оцінювання динаміки її обсягу загалом і за статтями. У фінансовій звітності дебіторська заборгованість знаходить своє відображення у бухгалтерському балансі (форма № 1) дебетове сальдо по розрахунках з покупцями та замовниками включають в склад наступних статей:

— "Довгострокова дебіторська заборгованість" (рядок 1040);

— "Векселі одержані" (рядок 1120);

— "Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги" (рядок 1125);

— "Дебіторська заборгованість за розрахунками" (рядки 1130—1145);

— "Інша поточна дебіторська заборгованість" (рядок 1155).

Крім цього, інформація про заборгованість покупців відображається і в примітках до фінансової звітності (форма № 5). У розділі IX "Дебіторська заборгованість" відповідної форми зазначається сума дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги в класифікації за строками погашення, а також інша поточна дебіторська заборгованість. Також, необхідно вказувати суми визнаної безнадійної заборгованості та наявність резерву сумнівних боргів.

Загалом, організаційно-економічна модель аналізу дебіторської заборгованості підприємства досить вичерпно представлена Бондарчук Н.В. та Тімашовою А.М. [4].

Від теоретичних та методичних аспектів перейдемо до практичних та розглянемо організацію аналізу дебіторської заборгованості на прикладі конкретного підприємства — ТОВ "Курланд", яке займається виробництвом сільськогосподарської продукції.

Таблиця 1. Організаційно-економічна модель аналізу дебіторської заборгованості підприємства

Мета аналізу	Визначення повноти, своєчасності та правильності здійснення підприємством операцій із дебіторами, якість дебіторської заборгованості за узагальнюючими і частковими показниками, виявлення чинників, а також установлення причин їх зміни			
Завдання аналізу	Оцінювання величини, структури та динаміки поточної дебіторської заборгованості за її видами. Дослідження структури поточної дебіторської заборгованості за часом виникнення. Дослідження наявності існуючої сумнівної заборгованості			
Об'єкт аналізу	Фінансовий стан підприємства			
	Ліквідність та платоспроможність	Фінансова стійкість	Рентабельність	Ефективність діяльності
Суб'єкт аналізу	Бухгалтерська, фінансова, економічна служби підприємства	Керівники функціональних та структурних підрозділів	Власники підприємства	Зовнішні користувачі інформації
Інформаційне забезпечення	Зовнішня інформація		Внутрішня інформація	
	Нормативно-довідкова		Облікова, звітна, поза облікова	
Система економічних показників аналізу поточної дебіторської заборгованості	Абсолютні вартісні показники		Відносні показники	
	Наявна поточна дебіторська заборгованість		Структура поточної дебіторської заборгованості, динаміка поточної дебіторської заборгованості	
Узагальнення і реалізація результатів аналізу поточної дебіторської заборгованості	Узагальнення результатів: систематизація інформації та оформлення результатів аналізу; оцінка поточної дебіторської заборгованості		Реалізація результатів аналізу: посилення контролю над дебіторською заборгованістю через створення спеціальних підрозділів, розроблення ефективних схем проведення розрахунків зі споживачами; запровадження схем погашення дебіторської заборгованості; зміцнення платіжної дисципліни на підприємстві, запобігання утворенню дебіторської заборгованості в майбутньому; розроблення та вжиття плану заходів із реструктуризації дебіторської заборгованості та координації у цій сфері	

Джерело: [4].

У Балансі (Звіті про фінансовий стан) підприємства ТОВ "Курланд" на 1 січня 2022 року дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги склала 22681 тис. грн, дебіторська заборгованість за виданими авансами — 1151 тис. грн, з бюджетом — 9271 тис. грн, інша поточна дебіторська заборгованість — 215096 тис. грн.

Як ми уже відзначали, що згідно з П(С)БО 10 "Дебіторська заборгованість" [11] в обов'язковому порядку повинна подаватись інформація у Примітках до фінансової звітності. Однак, підприємство ТОВ "Курланд" не робить такої деталізації дебіторської заборгованості, з чим не можна погодитись. Відтак, звернемо увагу на те, що на даному підприємстві станом

на 1 січня 2022 року, виходячи із зазначених сум в балансі дебіторська заборгованість в цілому становила 248199 тис. грн, що значно більше, порівняно з попереднім періодом, у якому дебіторська заборгованість складала майже у 1,5 рази менше або 168292 тис. грн, що показує проблеми в управлінні дебіторською заборгованістю та контролем за стабілізацією фінансової стабільності ТОВ "Курланд".

Необхідно звернути увагу на наступне, ТОВ "Курланд" не класифікує в фінансовій звітності дебіторську заборгованість, термін якої перевищує 1 рік чи один операційний цикл як довгострокову, хоча згідно з аналітичного обліку видно, що підприємство має дебіторів, які заборгували кошти більше одного року. Таке нехтування методологічними правилами може мати суперечливі результати, оскільки сільське господарство вимагає великих фінансових та інших витрат, необхідний чіткий контроль за процесом виробництва продукції та її реалізації. Зростання дебіторської заборгованості господарюючого суб'єкта, зменшує показники платоспроможності, ліквідності та ділової активності підприємства, а також впливає на оборотність його коштів.

Зобразимо графічно динаміку росту дебіторської заборгованості підприємства в ТОВ "Курланд" за 2019—2021рр. на рис. 1.

Рис. 1. Дебіторська заборгованість ТОВ "Курланд" за 2019—2020 рр.

Джерело: побудовано на основі фінансової звітності підприємства

Таблиця 2. Склад та рух дебіторської заборгованості ТОВ "Курланд" за 2019–2021 рр.

Види дебіторської заборгованості	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Відхилення 2021 р. / 2019 р. (+,-)
Дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги	10047	10 740	22 681	12 634
Дебіторська заборгованість за розрахунками: за виданими авансами	7155	225	1 151	-6 004
з бюджетом	1406	10 643	9 271	7865
у тому числі з податку на прибуток	-	-	-	-
Дебіторська заборгованість за розрахунками з нарахованих доходів	-	-	-	-
Дебіторська заборгованість за розрахунками із внутрішніх розрахунків	-	-	-	-
Інша поточна дебіторська заборгованість	152927	146 684	215 096	62 169
Всього	171535	168292	248199	76 664

Джерело: побудовано на основі фінансової звітності підприємства.

Як бачимо з рис. 1, дебіторська заборгованість підприємства мала значний темп зростання 1,5 (абсолютне відхилення +76664 тис. грн).

Для аналізу складу та руху дебіторської заборгованості використаємо дані ТОВ "Курланд" за останні 3 роки у табл. 2.

Аналіз руху дебіторської заборгованості по складу дав змогу встановити, що її збільшення виникло переважно при розрахунках іншої поточної заборгованості, яка зросла в динаміці на 62169 тис. грн. Сума неоплачених покупцями і замовниками рахунків збільшилась на 12634 тис. грн, або в 2.3 рази та становила на кінець періоду 22681 тис. грн. Виявлена тенденція призводить до зниження фінансової стабільності і до залежності підприємства від фінансового стану замовників.

Після оцінювання складу дебіторської заборгованості переходять до аналізу якісного стану дебіторської заборгованості. Такий аналіз дає змогу виявити й охарактеризувати динаміку абсолютного і відносного розміру не виправданої заборгованості.

Аграрне підприємство ТОВ "Курланд" в основному проводить безготівкові розрахунки за допомогою платіжних доручень, а грошові чеки використовуються для отримання через кредитну установу готівкових грошей для виплати заробітної плати, підзвітних сум тощо (див. рис. 2).

Як бачимо з рис. 2, ТОВ "Курланд" використовує розрахунки готівкою (3,4 %) лише в окремих випадках, з більшістю замовників і покупців підприємством укладені договори, відповідно до яких розрахунок за виконані роботи надходять на розрахунковий рахунок підприємства (96,6%).

Зазначимо, що дане підприємство не використовує в своїй практиці розрахунків через оформлення векселів, акредитивів тощо. Най-

частіше воно приймає чеки або ж платіжні доручення. Налагоджений аналітичний облік дозволить мати інформацію, необхідну для прийняття важливих управлінських рішень. Адже своєчасно аналізуючи стан розрахунків замовниками будівельного контракту і вживаючи певні заходи, можна не тільки уникнути зниження реалізації продукції, навпаки збільшити реальні прибутки підприємства.

На підприємстві "Курланд" облік ведеться в розрізі кожно-

го замовника та покупця на основі відповідної машинограми, яка складена за допомогою програми 1-С: Бухгалтерія. Автоматизована форма ведення обліку дозволяє володіти даними як синтетичного так і аналітичного обліку в одному документі, бачити обороти за місяць, та заборгованість на кінець місяця, яка виникла через несплату по виставлених рахунках.

Виявлена тенденція зростання сумнівної заборгованості може мати безпосередній вплив на зниження ліквідності та платоспроможності досліджуваного підприємства, можливе погіршення фінансового стану підприємства.

Аналіз ліквідності балансу полягає у порівнянні статей активу, що згруповані за ознакою ліквідності та розташовані у порядку її спадання, зі статтями пасиву, що згруповані за ознакою строковості і розміщені в порядку збільшення термінів погашення зобов'язання [12].

Результати розрахунку даних коефіцієнтів відображено на рис. 3.

Отже, аналіз впливу дебіторської заборгованості на фінансовий стан ТОВ "Курланд" по-

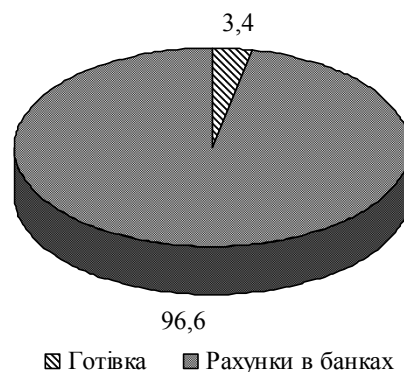

Рис. 2. Структура розрахунків із замовниками станом на 1 січня 2022 р., %

Джерело: побудовано на основі фінансової звітності підприємства.

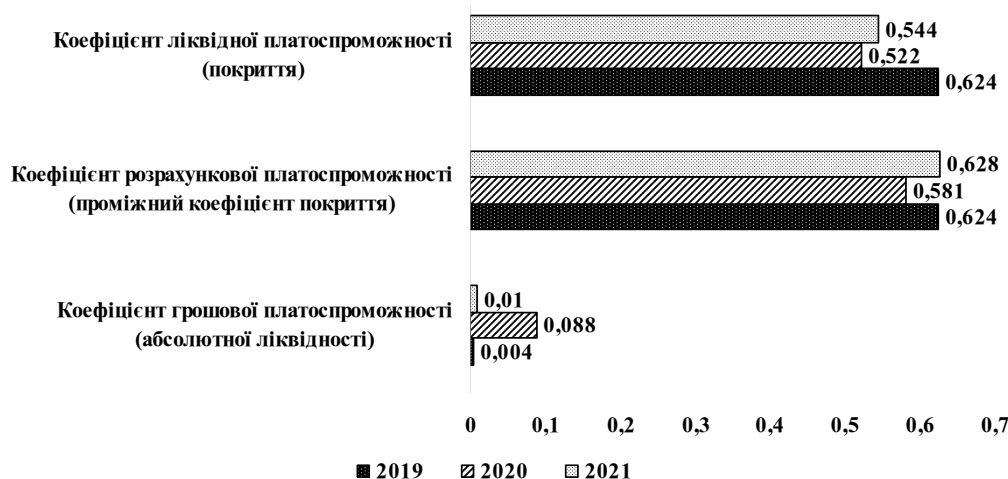

Рис. 3. Аналіз ліквідності ТОВ "Курланд" за 2019—2021 рр.

Джерело: побудовано на основі фінансової звітності підприємства.

казав, що підприємство не є платоспроможним, загальна ліквідність має недостатнє значення, а саме 0,544 на кінець 2020 року і значно нижче нормативного значення (1-2). Коефіцієнт поточної ліквідності, як і коефіцієнт загальної ліквідності, на кінець року має позитивну динаміку, і несуттєво зростає. Зміна коефіцієнта до кінця року нам показує, що сума оборотних активів зменшилась на більшу величину, ніж сума поточних зобов'язань. Це негативне явище для пошуку резервів поповнення оборотних коштів підприємства, які згідно коефіцієнта абсолютної ліквідності є в недостатній кількості для погашення поточних зобов'язань, і має негативну динаміку.

Наступним етапом проведемо аналіз ділової активності, він дозволяє проаналізувати ефективність основної діяльності підприємства, що характеризується швидкістю обертання фінансових ресурсів ТОВ "Курланд".

Згідно з даними бухгалтерського обліку щодо дебіторської заборгованості станом на 01.01.2022 р. у підприємства можна зробити деякі висновки щодо ділової активності підприємства на основі розрахунку такого показника як коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості.

Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості = Виручка / Середньорічна сума дебіторської заборгованості (1)

$K_{одз} (2021 \text{ р.}) = 327233 / (248199 + 168292) : 2 = 327233 / 208245,5 = 1,57$

$K_{одз} (2020 \text{ р.}) = 362366 / (168292 + 171535) : 2 = 362366 / 169913,5 = 2,13$

Як бачимо з розрахунків, коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості є досить низьким, і на кінець звітного періоду спостерігається деяке зниження оборотності (-0,56).

Цей показник дає можливість визначити, скільки разів протягом року обсяги надходжень від реалізації вміщали в собі середній залишок боргових прав (дебіторів). Як правило, чим вище цей показник, тим краще, тому що підприємство швидше одержує оплату по рахунках.

Якщо в 2021 р. дебіторська заборгованість підприємства зробила 1,57 обороти, то в 2020 р. — тільки 2,13 оборотів, а це означає, що трохи більше одного разу обернулись кошти, вкладені в розрахунки. Для вирішення проблеми необхідно відкоригувати поточну політику управління дебіторською заборгованістю і працювати тільки на умовах передоплати з замовниками та клієнтами, які не платять вчасно за надані послуги та придбану продукцію.

Використовуючи цей коефіцієнт, можна розрахувати більш наглядний показник — період інкасації, тобто час, протягом якого дебіторська заборгованість перейде в кошти. Для цього необхідно розділити тривалість аналізованого періоду на коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості.

Період інкасації:

$2021 \text{ р.} — 365 / 1,57 = 232 \text{ (дні)},$

$2020 \text{ р.} — 365 / 2,13 = 171 \text{ (дні)}.$

Отже, повернення заборгованості за наданні послуги та продукцію займають приблизно 0,5 роки або розтягується на весь період виробництва. Негативним явищем є наявність у структурі дебіторської заборгованості іншої поточної дебіторської заборгованості, яка за своїм економічним змістом відповідає визначенню довгострокової.

Важко сформулювати однозначний висновок про вплив дебіторської заборгованості на фінансовий стан підприємства. З одного боку,

дебітори відволікають фінансові ресурси компанії, що може привести до збільшення фінансових витрат у зв'язку з необхідністю додаткового залучення кредитних коштів. Однак з іншого боку, збільшення так званого кредитування клієнтів за рахунком розстрочки платежів дозволяє підвищити рівень збуту продукції, адже в є можливість отримати послуги і оплатити їх пізніше є важливою в сучасних економічних умовах.

Показники оборотності дебіторської заборгованості корисно порівнювати з оборотністю кредиторської заборгованості.

Даний коефіцієнт показує, чи достатньо на підприємстві грошових коштів, які будуть отримані від його дебіторів, для погашення найбільш строкових зобов'язань [3].

Якщо на підприємстві співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості рівне 1, то це вважається нормальним станом розрахунків. За таких умов господарювання — коштів, які будуть отримані підприємством від дебіторів, повністю вистачить для покриття найбільш строкових зобов'язань підприємства перед кредиторами [13].

У ході економічної діагностики доцільно зіставити фактичні строки погашення дебіторської заборгованості із тривалістю наданого покупцям періоду відстрочки платежу, що дозволить оцінити ефективність контролю за станом розрахунків з дебіторами й зробити висновки про рівень їхньої кредитоспроможності [14].

При аналізі кредиторської заборгованості ТОВ "Курланд" не має додаткових фінансових витрат, пов'язаних із залучення позичених коштів для погашення зобов'язань чи поповнення оборотних грошових коштів, підприємство є прибутковим і платоспроможним, то в цьому випадку низька оборотність дебіторської заборгованості буде мати незначний негативний вплив на діяльність підприємства. В інших випадках збільшення оборотності дебіторської заборгованості буде мати негативний ефект для підприємства.

У процесі своєї виробничо — господарської діяльності підприємства часто стикаються

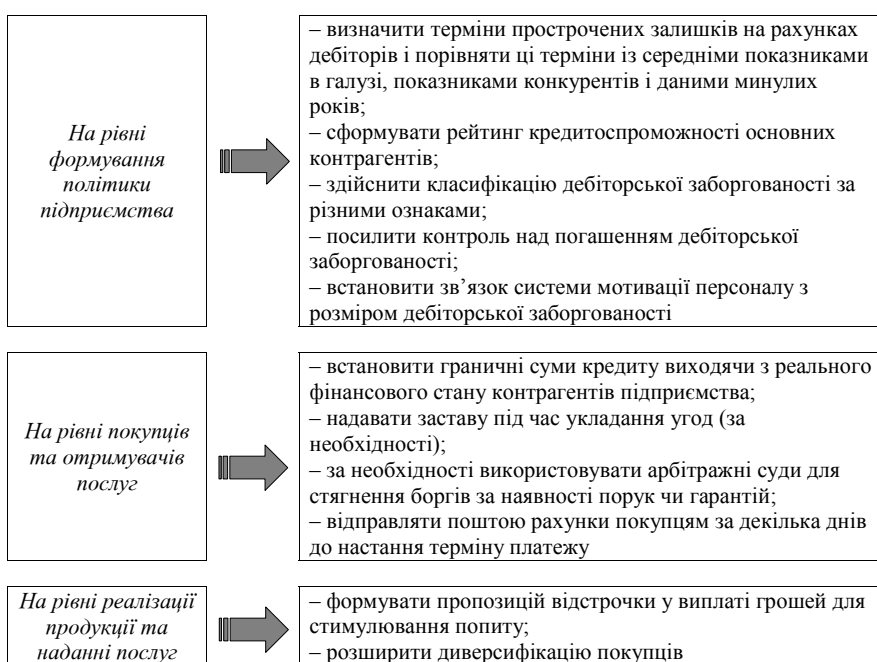

Рис. 4. Заходи підприємства щодо поліпшення управління його дебіторською заборгованістю

Джерело: побудовано автором на основі [4].

з проблемою коли кредиторська заборгованість значно перевищує дебіторську. Деякі економісти теоретики вважають, що це свідчить про раціональне використання коштів, оскільки підприємство залучає в оборот більше коштів, ніж відволікає з обороту. Проте бухгалтери оцінюють таку ситуацію тільки негативно, оскільки підприємство мусить погашати свої борги незалежно від стану дебіторської заборгованості [13].

За результатами аналізу слід запропонувати заходи, які будуть сприяти поліпшенню ефективності управлінських рішень в сфері управління дебіторською заборгованістю.

Запропоновані заходи можуть стосуватись формування політики підприємства, відносин з покупцями та отримувачами послуг, збуту продукції тощо (рис. 4).

Немаловажна роль в сфері управління дебіторською заборгованістю відводиться вдосконаленню його інформаційного забезпечення.

Можна представити наступні заходи, що сприятимуть раціоналізації інформаційного забезпечення для управління заборгованістю:

— аналіз складу, структури та динаміки змін заборгованості підприємства;

— моніторинг господарської та фінансової діяльності потенційних дебіторів та кредиторів, складання рейтингу їх кредитоспроможності;

— розрахунок терміну та обсягу комерційного кредиту, що надається покупцям та обґрунтування оптимального терміну надання відстрочки оплати рахунків;

— обґрунтування доцільності отримання відстрочки оплати рахунків постачальників та оптимального терміну такої відстрочки;

— використання сучасних форм рефінансування дебіторської заборгованості;

— попередження формування безнадійної та простроченої заборгованості;

— побудова ефективних систем контролю за рухом і своєчасним погашення заборгованості підприємства;

— розроблення плану управління заборгованістю підприємства [9].

Наслідком впровадження в практику підприємств даних заходів мають стати: забезпечення безперервної роботи суб'єктів господарювання; прискорення обігу оборотних засобів; максимізація прибутку господарюючого суб'єкту; поліпшення його конкурентоспроможності, підвищення рівня економічної безпеки тощо [15].

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження можна сформулювати наступні висновки: дебіторська заборгованість відіграє важливе значення в системі розрахунків підприємства і впливає на надходження коштів до суб'єкта господарювання. Вона може мати як позитивний так і негативний характер і впливати на фінансовий стан підприємства. Тому важливо вчасно приймати ефективні управлінські рішення щодо операцій з дебіторською заборгованістю.

В системі управління дебіторською заборгованістю важливою складовою є економічний аналіз. Саме завдяки ньому можна оцінювати ефективність і збалансованість розрахунків з покупцями та іншими дебіторами, обґрунтування надання знижок та товарного кредиту покупцям; можна означити сфери, щодо яких доцільно докласти певних зусиль для повернення боргів; визначається основа для створення резерву сумнівних боргів; тощо.

Опрацювання літературних джерел дає можливість виділити такі напрями в сфері управління дебіторською заборгованістю, в тому числі враховуючи її аналітичне забезпечення: побудова ефективних систем контролю за рухом і своєчасним погашенням заборгованості підприємства, посиленням контролю за нею; аналіз складу, структури та динаміки змін дебі-

торської заборгованості підприємства; моніторинг діяльності потенційних дебіторів щодо розроблення рейтингу їх кредитоспроможності; запровадження схем погашення дебіторської заборгованості; розрахунок терміну та обсягу комерційного кредиту, що надається покупцям та обґрунтування оптимального терміну надання відстрочки оплати рахунків; зміцнення платіжної дисципліни на підприємстві; використання новітніх форм рефінансування дебіторської заборгованості; здійснення заходів щодо запобігання формування безнадійної та простроченої заборгованості; розроблення та вжиття плану заходів з реструктуризації дебіторської заборгованості та координації у цій сфері.

Література:

1. Кручак А.В. Аналіз стану дебіторської та кредиторської заборгованості суб'єкта господарювання. Економічний аналіз. 2016. Том 25. № 2. С. 93—98.
2. Кручак А.В. Методика аналізу дебіторської заборгованості в системі управління підприємством. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2016. Вип. 22. С. 161—165.
3. Міщук Є.В., Сідорова І.І. Аналіз дебіторської та кредиторської заборгованості: проблемні аспекти. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 2. С. 54—57.
4. Бондарчук Н.В., Тімашова А.М. Модель аналізу дебіторської заборгованості: основні показники. Проблеми системного підходу в економіці. 2019. Вип. 3 (2). С. 170—177.
5. Томчук О.Ф., Сидоренко І.М. Методика проведення аналізу дебіторської заборгованості в системі управління підприємством. Фінанси, облік, банки. 2019. № 1 (24). С. 94—101.
6. Томчук О.Ф. Аналітичне забезпечення управління кредиторською заборгованістю підприємства. Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького. Серія: Економічні науки. 2016. Т. 18, № 2. С. 160—164.
7. Ямненко Г.Є. Інформаційне забезпечення управління дебіторською заборгованістю. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. Вип. 16. С. 530—533.
8. Грицай О., Станасюк Н. Управління дебіторською заборгованістю підприємства в контексті її обліково-аналітичного забезпечення. Економіка і суспільство. 2018. № 15. С. 825—832.

9. Мулик Т.О. Томчук О.Ф., Федоришина Л.І. Аналітичне забезпечення заборгованості підприємства в умовах антикризового управління. Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2019. № 1 (41). С. 146—160.

10. Мулик Т.О., Федоришина Л.І. Організація аналітичної роботи в сільськогосподарських підприємствах: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури. 2020. 236 с.

11. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 "Дебіторська заборгованість": наказ Міністерства фінансів № 237 від 08.10.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99#Text>

12. Мулик Т.О., Материнська О.А., Пльонсак О.Л. Аналіз господарської діяльності: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури. 2017. 288 с.

13. Бутинець Ф.Ф., Олійник О.В., Шигун М.М., Шулепова М.С. Організація бухгалтерського обліку: навч. посібник для студентів вузів. Житомир: ЖІТІ, 2001. 576 с.

14. Показники ділової активності підприємства. URL: <https://fin-admin.com/ua/fnansovij-analz/42-pokazniki-dlovo-aktivnost-pdprimstva.html>

15. Mulyk T., Mulyk Ya. Debts of the enterprise in the conditions of anti-crisis management: analytical and control aspects. Norwegian Journal of development of the International Science. 2020. № 48. P. 3—11.

16. Правдюк Н. А., Мулик Т.О., Мулик Я.І. Управління фінансовою безпекою підприємств: обліково-аналітичний аспект: монографія. Київ: Центр учбової літератури. 2019. 224 с.

References:

1. Kruchak, L. V. (2016), "Analysis of the state of receivables and payables of the entity", *Ekonomichnyi analiz*, vol. 25, pp. 93—98.

2. Kruchak, L. V. (2016), "Methods of analysis of receivables in the enterprise management system", *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Ekonomika i menedzhment*, vol. 22, pp. 161—165.

3. Mishchuk, Ye. V. and Sidorova, I. I. (2018), "Analysis of receivables and payables: problematic aspects", *Investysii: praktyka ta dosvid*, vol. 2, pp. 54—57.

4. Bondarchuk, N. V. and Timashova, A. M. (2019), "Accounts receivable analysis model: main indicators", *Problemy systemnoho pidkhotu v ekonomitsi*, vol. 3 (2), pp. 170—177.

5. Tomchuk, O. F. and Sydorenko, I. M. (2019), "Methods of analysis of receivables in the

enterprise management system", *Finansy, oblik, banky*, vol. 1 (24), pp. 94—101.

6. Tomchuk, O.F. (2016), "Analytical support of accounts payable management of enterprises", *Naukovyi visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu vetrynarnoi medytsyny ta biotekhnolohii imeni S. Z. Gzhytskoho. Seriya: Ekonomichni nauky*, vol. 2, pp. 160—164.

7. Iamnenko, H.Ie. (2017), "Information support of receivables management", *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, vol. 16, pp. 530—533.

8. Hrytsai, O. and Stanasiuk, N. (2018), "Management of receivables of the enterprise in the context of its accounting and analytical support", *Ekonomika i suspilstvo*, vol. 15, pp. 825—832.

9. Mulyk, T.O. Tomchuk, O.F. and Fedoryshyna, L.I. (2019), "Analytical support of the company's debt in the conditions of anti-crisis management", *Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*, vol. 1 (41), pp. 146—160.

10. Mulyk, T.O. and Fedoryshyna, L.I. (2020), *Orhanizatsiia analitychnoi roboty v silskohospodarskykh pidpriemstvakh* [Organization of analytical work in agricultural enterprises], *Tsentr uchbovoi literatury*, Kyiv, Ukraine.

11. Ministry of Finance of Ukraine (1999), "Regulation (standard) of accounting 10 "Accounts receivable", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99#Text> (Accessed 2 May 2022).

12. Mulyk, T. O. Materynska, O. A., and Plonsak, O. L. (2017), *Analiz hospodarskoi diialnosti* [Analysis of economic activity], *Tsentr uchbovoi literatury*, Kyiv, Ukraine.

13. Butynets, F.F. Oliinyk, O.V. and Shyhun, M.M., Shulepova, M.S. (2001), *Orhanizatsiia bukhgalterskoho obliku* [Organization of accounting], *ZhITI, Zhytomyr*, Ukraine.

14. fin-admin (2022), "Indicators of business activity of the enterprise", available at: <https://fin-admin.com/ua/fnansovij-analz/42-pokazniki-dlovo-aktivnost-pdprimstva.html> (Accessed 2 May 2022).

15. Mulyk, T. and Mulyk, Ya. (2020), "Debts of the enterprise in the conditions of anti-crisis management: analytical and control aspects", *Norwegian Journal of development of the International Science*, vol. 48, pp. 3—11.

16. Pravdiuk, N. L. Mulyk, T.O. and Mulyk, Ya.I. (2019), *Upravlinnia finansovoiu bezpekoiu pidpriemstv* [Management of financial security of enterprises: accounting and analytical aspect], *Tsentr uchbovoi literatury*, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2022 р.

УДК 330.341.1:316.422.44:338.432(477)

Б. В. Хахула,
доктор філософії в галузі економіки, доцент кафедри менеджменту,
Білоцерківський національний аграрний університет
0000-0003-4286-2381

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.9—10.79

ІННОВАЦІЇ, ЯК ЧИННИК ПРИСКОРЕННЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

B. Khakhula,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management,
Bila Tserkva National Agrarian University

INNOVATION AS AN ACCELERATING FACTOR OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL PROGRESS IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE

Доведено, що інноваційний процес у сільському господарстві характеризується різноманітністю організаційних форм, які мають принципові відмінності за характером фінансування та економічною основою функціонування. Існують значні відмінності інноваційних формувань і за основною метою функціонування: від розробки техніко-технологічної ідеї до її наукового опрацювання, реалізації (впровадження) та надання інформаційних та консультаційних послуг.

Практичний досвід розвитку інноваційних процесів дозволяє стосовно сільськогосподарського виробництва виділити їх основні етапи: створення інновацій, їх поширення та освоєння товаровиробниками.

Успішний розвиток інноваційних процесів у стадії поширення інновацій значною мірою залежить від інформаційної забезпеченості галузі. Відповідальність за це мають взяти на себе органи управління сільськогосподарським виробництвом та наукові організації — творці інновацій. Вони прямо і безпосередньо зацікавлені в оперативному інформуванні товаровиробників про створені та створювані інновації.

Освоєння інновацій товаровиробниками сільськогосподарського виробництва поступово створює умови для прискорення науково-технічного прогресу у галузі. При цьому у виробництві створюється певний ефект від освоєння інновацій, що виражається у додатковому виході продукції з одиниці площі, скороченні витрат на одиницю продукції та на отримання додаткового доходу. В ідеалі цей сукупний додатковий дохід має перевищувати витрати на створення та освоєння інновацій. При цьому необхідно враховувати, що сукупного додаткового ефекту, який отримується безпосередньо у виробництві від науково-технічного прогресу, недостатньо для фінансування науково-технічної сфери галузі. Тому у всіх країнах науково-технічна сфера фінансується з державного бюджету. І чим більше виділяється коштів на розвиток науки, тим вищі темпи розвитку науково-технічного прогресу. Така закономірність протягом останнього століття стійко проглядається, особливо у державах із досить високим рівнем розвитку науково-технічного потенціалу.

Таким чином, удосконалення системи організації інноваційної діяльності в сільськогосподарському виробництві має носити комплексний характер, охоплювати весь спектр сторін цієї діяльності — від проведення наукових досліджень та розробок, експериментальної перевірки наукових результатів до впровадження у виробництво та оцінки ефективності. Підвищенню обґрунтованості та ефективності вжиття заходів державного впливу у сфері організації інноваційної діяльності в сільськогосподарському виробництві могло б сприяти виділення цієї проблеми в одну з пріоритетних галузей наукових досліджень з аграрних проблем.

The innovation process in agriculture is proved to have a variety of organizational forms with fundamental differences in the nature of funding and the economic basis of operation. There are significant differences in innovation formations and in the main purpose of operation ranging from technical and technological idea to its scientific development, implementation and information and consulting services provision.

Practical experience in the development of innovation processes makes it possible to identify their main stages in relation to agricultural production, i.e. the creation of innovations, their spread and implementation by producers.

The successful development of innovation processes at the stage of spreading innovations largely depends on the information security of the industry. Agricultural production management bodies and scientific organizations developing the innovations are to be charged with the innovations security. They are directly and indirectly interested in promptly informing producers about the created innovations and those under creation.

The application of innovations by agricultural commodity producers gradually creates conditions for accelerating scientific and technological progress in the industry. In addition, the production creates a certain effect from the innovations application, which is presented in the additional output per unit area, reducing costs per unit of output and obtaining additional income. Ideally, this total additional income should exceed the cost of innovations developing and application. It should be borne in mind that the total additional effect, which is obtained directly in the production of scientific and technological progress, is not sufficient to finance the scientific and technical sphere of the industry. However, the scientific and technical sphere in all countries is financed from the state budget. Therefore, the more funds are allocated for the development of science, the higher is the scientific and technological progress development rate. This pattern has been steadily observed over the last century, especially in countries with a fairly high level of scientific and technological potential development.

Thus, the improvement of the system of organization of innovative activities in agricultural production should be comprehensive, covering the full range of aspects of this activity — from research and development, experimental testing of scientific results to its implementation and efficiency evaluation. Increased importance and effectiveness of state influence in the field of innovative activities organization in agricultural production could contribute to highlighting this issue as one of the priority areas of research in agriculture.

Ключові слова: інновація, аграрний сектор, науково-технічний прогрес, сільськогосподарське виробництво, інноваційна діяльність.

Key words: innovation, agricultural sector, scientific and technological progress, agricultural production, innovation activity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Одним із шляхів підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва є інноваційна діяльність. Інноваційну політику аграрного сектору економіки можна визначити, як використання нестандартних методів підвищення ефективності елементів системи ведення сільського господарства. Інноваційна діяльність на основі результатів наукових досліджень веде до створення нового конкурентоспроможного продукту, нової послуги, що в кінці результаті позитивного відобразиться на результатах фінансово-господарської діяльності.

В нинішніх умовах, що викликано, першу чергу війною з Росією в аграрному секторі вітчизняної економіки зберігається несприятлива ситуація, коли низькі інвестиційні можливості сільськогосподарських товаровиробників суттєво обмежують інноваційну діяльність. При цьому необхідно зазначити, що в минулі роки спостерігалася позитивна тенденція до залучення інвестицій в модернізацію матеріально-технічної бази господарств корпоративного сектору аграрної економіки. Капітальні інвестиції в середньому по галузях народного господарства у 2021 році порівняно з 2020 по сільському господарству — на 23,5%, лісовому — на 145,0% і рибному господарству — на 47,4%.

Забезпечення сталого функціонування сільськогосподарського виробництва та перехід до етапу його ефективного розвитку передбачають вихід на новий техніко-технологічний рівень, з використанням більш прогресивних технологій, досягнень науки та передового досвіду. Інновації призводять до збільшення обсягів виробництва, підвищення урожайності сільськогосподарських культур та продуктивності тварин, раціонального використання виробничих ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні проблеми інвестиційно-інноваційного розвитку економіки, розглядалися у роботах А. М. Авідзби, І. В. Белоус, К. Б. Волощук, О. М. Гаркуші, М. В. Гладія, Б. В. Губського, М. І. Долішнього, С. І. Дорогунцова, О. Ю. Єрмакова, Й. С. Завадського, Ф. В. Зінов'єва, О. В. Кравця, Ю. О. Лупенка, І. Г. Матчина, П. Т. Кулика, Л. М. Худолій, І. І. Червена, Д. Ф. Чухна, О. М. Шестопаля, О. О. Школьного, О. М. Шпичака, А. І. Шумейка та інших вчених. Разом з тим, в економічній літературі ще недостатньо досліджені питання підвищення ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств на основі інвестиційно-інноваційного розвитку.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є розробка практичних рекомендацій щодо активізації інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств.

**ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ
ДОСЛІДЖЕННЯ**

В умовах функціонування ринкових відносин в аграрному секторі України, що характеризується сільськогосподарським товаровиробником повної самостійності не лише у виробництві, а й у реалізації отриманої продукції особливо важливо забезпечити такий рівень ефективності, що дозволяє здійснювати розширене відтворення у сільському господарстві. Це абсолютно неможливо без відповідної організації виробництва, яка має ґрунтуватися на інтенсивних та ресурсозберігаючих технологіях, на впровадженні досягнень науки у виробництво.

Негативне ставлення до науки і наукових досягнень з боку більшості працівників матеріальної сфери, що склалося протягом тривалого часу, їх безініціативність, як відомо, були пов'язані, перш за все, з відсутністю прямої зацікавленості як у менеджменту суб'єктів господарювання в сфері агробізнесу, так і рядових працівників у покращенні показників виробничо-фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств. Необхідно зазначити, останніми роками став значно більше проявлятися інтерес товаровиробників до використання інноваційних технологій, що характеризується впровадженням нової техніки, нових прогресивних сортів, високопродуктивних порід сільськогосподарських тварин з метою забезпечення прибуткового ведення виробничо-господарської діяльності та конкурентоспроможності як на внутрішньому так і зовнішньому ринках агропродовольства господарствами корпоративного сектору аграрної економіки. У 2021 році в Україну імпортовано 3029 одиниць зернозбиральних комбайнів із загальною вартістю 283,8 млн дол. США. У 2021 році було вироблено та сертифіковано батьківських форм гібридної кукурудзи на 7,4% більше, ніж 2020 року — 119,2 тис. т, з них: введено гібридів іноземної селекції — 19,9 тис. т, а також вироблено на території держави насіння іноземної селекції — 77,1 тис. т. Вітчизняне насінництво склало 22,2 тис. т, що на рівні 18,6 % від загального результату. Працівники сільського господарства стали більше виявляти інтерес до результатів своєї праці, що позитивно відобразилося на продуктивності праці. Так, виробництво сільськогосподарської продукції в постійних цінах 2016 року на 1 зай-

нятого в цілому по сільському господарстві в 2020 році в порівнянні з 2010 року зросло на 2,25 рази в тому числі: в рослинництві — 2 рази, тваринництві — 3,15 рази. Намітилася закономірна тенденція зростання урожайності та продуктивності тваринництва. Так, в 2021 році було зафіксовано найвищий рівень урожайності кукурудзи на зерно — 7,4 т/га, а багатьох суб'єктах підприємницької діяльності в сфері агробізнесу вищезазначений показник був 10 т/га, Основна першопричина — використання відповідності до технологічних норм високопродуктивних гібридів, мінеральних добрив та засобів захисту рослин. Намітилася тенденція стабілізації економіки сільськогосподарських підприємств, і, що працюють, на прогресивній основі. В 2020 році рентабельності соняшнику стала найвищою за останні роки і майже на 16 % більшим, ніж у 2019 році, коли він склав 23,5 %. Показник рентабельності виробництва овочів також збільшився: з 7,0 % у 2019 році — до 8,3 % в 2020 році.

Загалом рентабельність операційної діяльності агропідприємств у 2020 році склала 18,4 % проти 18,7 % у 2019 році. А це означає, що зростання середніх цін реалізації продукції сільського господарства в 2020 році на 19,2 %, а зерна — майже на 24 %, насіння олійних культур — на 30,4 % не призвело до суттєвого зростання ефективності діяльності агропідприємств.

Але ці успіхи були затьмарені початими реформами, що поставили сільськогосподарських товаровиробників в умови, які далеко не сприяють розвитку науково-технічного прогресу, швидше навпаки — серйозному його згортанню.

В умовах початку ринкових відносин науково-інноваційна сфера аграрного сектору України була змушена поступово перебудовуватися і удосконалюватися, незважаючи на наявність серйозних труднощів. У міру формування загального ринку продовольства, ринку праці та засобів виробництва поступово почав формуватися ринок науково-технічної продукції, який на засадах конкуренції мав забезпечити збалансований попит та пропозицію на цю продукцію. Слід зазначити, що великих успіхів у формуванні та функціонуванні ринку науково-технічної продукції не було досягнуто у зв'язку із втратою інтересу до цієї продукції з боку масового сільськогосподарського товаровиробника. Незатребуваність науково-технічної продукції стала великим негативним явищем як для її виробників, наукових установ, так і її споживачів — виробників сільськогосподарської продукції. При вирішенні завдання підняття інноваційної активності в аграрному секторі важливо усвідомити, що в умовах

дії ринкових законів основними зацікавленими суб'єктами розвитку інноваційного процесу є як виробник, так і споживач наукової продукції. Сільськогосподарський товаровиробник зацікавлений в придбанні та впровадженні в технологічний процес розроблене нововведення, що дозволить удосконалити технологію, збільшити виробництво продукції, знизити її собівартість і відповідно підвищити продуктивність праці зайнятих працівників. Представник науки — розробник нововведення зацікавлений реалізовувати і передавати свою розробку з розрахунком ефект як собі, так сільськогосподарського товаровиробника.

Обстеження сільськогосподарських підприємств України, показує, що традиційно на першому місці серед інновацій знаходяться нові або удосконалені технології виробництва сільськогосподарської продукції. На другому та третій місцях — нові сорти та гібриди сільськогосподарських культур, а також нові кроси птиці, ліній та порід тварин. Потім — глибока переробка продукції та запровадження нової техніки, механізмів та обладнання.

Докладніше проглядається структура інновацій з рослинництва, що освоюються сільськогосподарськими підприємствами. Тут переважають нові сорти та гібриди (81,7 %), у тому числі в явній більшості по зернових культурах (аналіз показує, що нові сорти та гібриди значно продуктивніші, більш стійкі до стресових ситуацій).

Дослідження показали, що абсолютна більшість підприємств, які освоюють технологічні інновації, домагаються суттєвого покращення виробничих та економічних показників.

Високий рівень складності сільськогосподарського виробництва як системи та зазначені особливості інноваційного процесу в ньому визначають своєрідність підходів та методів його реалізації.

Зокрема, О. В. Чаянов у своїх роботах вказав два основних шляхи впливу на стихійну еволюцію сільського господарства: по-перше, на зміни господарських умов за допомогою інструментів економічної політики держави і, по-друге, — вплив на розвиток сільського господарства через вплив на волю і розум самих сільських господарів — товаровиробників шляхом розвитку їх творчих вишукувань та раціоналізації на науковій основі [2].

Зазначені положення як ніколи актуальні й у сучасних умовах під час розгляду сутності інноваційного процесу та її організаційних засад.

Інноваційний процес у сільському господарстві відрізняється різноманітністю організаційних форм, які мають принципові відмінності за характером фінансування та економічною

оснотою функціонування [3]. Значні відмінності інноваційних формувань і за основною метою функціонування: від розробки техніко-технологічної ідеї до її наукового опрацювання, реалізації (впровадження) та надання інформаційних та консультаційних послуг.

Дуже суттєва різниця і за масштабами функціонування зазначених формувань: від міжнародного та загальнодержавного рівня до рівня одного сільськогосподарського підприємства.

Відхід від принципів адміністративного управління економікою відкриває перспективи розвитку та експериментування з організаційними формами, збільшення різноманітності альтернативних варіантів реалізації тієї чи іншої науково-технічної суспільства. У міру того, як економіка стає більш ринковою, розширюються можливості розвитку ефективних організаційних форм інноваційних процесів.

Проведені дослідження та практичний досвід розвитку інноваційних процесів дозволяє стосовно сільськогосподарського виробництва виділити їх основні етапи: створення інновацій, їх поширення та освоєння товаровиробниками.

Найбільш важливим та найтривалішим етапом інноваційного процесу є створення інновацій. На цьому етапі, на самому його початку, відбувається зародження ідеї (формування майбутньої інновації), що практично виражається в глибокому аналізі вивченості проблеми не тільки в умовах країни, а й за кордоном і особливо у найбільш розвинених країнах.

Підетап проведення фундаментальних та прикладних досліджень та розробок, незважаючи на те, що він пов'язаний з певним ризиком отримання незадовільних результатів, є важливим та необхідним у процесі створення науково-технічної продукції та практичної реалізації задуманої ідеї.

Розробка вважається закінченою, коли повністю виконано план проведення дослідження та отримано певний результат. У цьому вона має обов'язково проходити виробничу перевірку. Зокрема, стосовно нових сортів сільськогосподарських культур цією стадією є державне сортовипробування, стосовно нової техніки — апробація її на машинивипробувальних станціях, а до нових технологій або окремих технологічних прийомів — перевірка їх у спеціальних технологічних центрах або дослідно-виробничих господарствах.

Поряд із виробничою перевіркою відбувається стадія оформлення закінчених розробок як об'єктів інтелектуальної власності, з видачею патентів та ліцензій, що збігається з

трансформацією зазначених досягнень у конкретні інновації. При цьому наукова технологія стає інновацією, коли вона рекомендована до масового впровадження у виробництво. І в цьому випадку вона має пройти стадію підготовки до освоєння, від якої часто може залежати ефективність її використання.

Відповідальність за етап створення інновації повністю несе, як правило, наукова установа та про ефективність її функціонування зазвичай судять за кількістю та якістю інновацій та їх освоєнням у виробництві.

На відміну від створення інновацій, етап їх поширення (дифузії) охоплює різні напрямки та конкретні канали проникнення їх в агропромислове виробництво, серед яких важливе місце займають: функціонування органів управління сільського господарства, підготовка та перепідготовка кадрів керівників, фахівців та працівників масових професій, а також розвиток інформаційно-консультаційної діяльності. На жаль, у сучасних умовах цьому етапу не надається належної уваги [4]. Надалі, у міру розвитку та вдосконалення інформаційних технологій мають бути створені умови для того, щоб товаровиробники дізнавалися про інновації не лише з виробничого досвіду передових підприємств, а й безпосередньо від науки ще на стадії їх створення. Так відбувається у всіх розвинених країнах. Більш повна інформація не лише про рекомендовані до освоєння інновації, а й про перспективи їх створення, як показує практика, значно розширює можливості для вибору та дозволяє підвищити інноваційну активність товаровиробників.

Успішний розвиток інноваційних процесів у стадії поширення інновацій значною мірою залежить від інформаційної забезпеченості галузі. Відповідальність за це мають взяти на себе органи управління сільського господарства та наукові організації — творці інновацій. Вони прямо і безпосередньо зацікавлені в оперативному інформуванні товаровиробників про створені та створювані інновації [5].

На заключному етапі освоєння інновацій успіх цього процесу значною мірою, і, насамперед, залежатиме від самих товаровиробників. У цьому плані дуже важливо мати досить чіткий організаційно-економічний механізм освоєння інновацій у виробництві, у якому основне місце має бути відведено довірливим відносинам самих товаровиробників як із творцями інновацій, так і з інноваційними формуваннями, до яких наразі можна віднести інформаційно-консультаційні, дорадчі служби. (ІКС). Між інформаційно-консультаційною службою та безпо-

середньо самими товаровиробниками існує тісний взаємозв'язок, тому що її діяльність здебільшого спрямована на їх обслуговування.

Подальший розвиток регіональних ІКС буде вимагати створення при управліннях агропромислового розвитку національного центру консультування сільськогосподарських товаровиробників, який буде концентрувати всю інформацію, узагальнювати її та передавати департаментам Міністерства аграрної політики та продовольства України та Національній академії аграрних наук України з метою формування банку замовлень інноваційних розробок. Запропонована регіональна ІКС може стати важливим елементом інфраструктури, сприятиме прискоренню використання інноваційних розробок в агросекторі досліджуваної нами області [6].

Необхідною умовою активізації інноваційно-інвестиційного забезпечення сільського господарства є наявність у галузі кваліфікованих кадрів. Очевидно, що ефективність та можливість використання інноваційних розробок у виробництві значною мірою залежать від компетентності та професіоналізму усіх агросектору. Керівники та фахівці, які є провідною ланкою у впровадженні досягнень науки у практику, в нинішніх умовах окрім реалізації організаторських навичків та вмінь повинні постійно вивчати провідний досвід, вміти аналізувати та прогнозувати господарську діяльність [7]. Агровиробництву необхідні якісно нові кадри, які будуть не лише керівниками та технологами, але й підприємцями, які володіють виробничим менеджментом, а також без професійно підготовлених виконавців (насамперед механізаторів).

Отже, з метою сприяння інноваційно-інвестиційній діяльності сільгосп підприємств необхідно розробити комплексну та системну кадрову політику як послідовну діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування з метою раціонального використання й відтворення кадрового потенціалу сільського господарства. Вважаємо, що з цією метою необхідно підвищити якість підготовки фахівців навчальними закладами аграрної освіти, реформувати систему перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів на усіх рівнях професійної освіти, забезпечити коригування навчальних програм на основі зміщення акценту на практичну підготовку для запровадження прогресивних технологій та техніки. Доцільно також оновити технологію теоретичного та практичного навчання кадрів для інженерно-технічної сфери, агро- і біотехнологій, ветеринарного

забезпечення, а також лабораторне обладнання навчальних закладів аграрної освіти. Одним із підходів до розвитку кадрового забезпечення в сільському господарстві слід передбачити створення бази даних кращих випускників навчальних закладів, а також з метою професійної адаптації фахівців сільського господарства доцільно збільшити кількість годин у навчальній програмі для проходження студентами виробничої практики.

Освоєння інновацій сільськогосподарськими товаровиробниками поступово створює умови для прискорення науково-технічного прогресу у галузі. При цьому у виробництві створюється певний ефект від освоєння інновацій, що виражається у додатковому виході продукції з одиниці площі, скороченні витрат на одиницю продукції та на отримання додаткового доходу [8]. В ідеалі цей сукупний додатковий дохід має перевищувати витрати на створення та освоєння інновацій. При цьому необхідно враховувати, що сукупного додаткового ефекту, який отримується безпосередньо у виробництві від науково-технічного прогресу, недостатньо для фінансування науково-технічної сфери галузі. Тому у всіх країнах науково-технічна сфера фінансується з державного бюджету. І чим більше виділяється коштів на розвиток науки, тим вище темпи розвитку науково-технічного прогресу. Така закономірність протягом останнього століття стійко проглядається, особливо у державах із досить високим рівнем розвитку науково-технічного потенціалу.

Виділення етапів інноваційного процесу є умовним і належить до самого процесу, а чи не до його організації. Якщо ж розглянути цей процес з погляду його організації, то, крім етапів, слід виділити організаційні блоки інноваційної діяльності. В організаційному плані в інноваційній діяльності виділяється 4 основні блоки, взаємопов'язані між собою.

Як показує досвід, чітке виконання функції значною мірою визначає результативність інноваційної діяльності у галузі. При цьому основою управління інноваційним процесом є чітке розмежування функцій та повноважень як на загальнодержавному, так і на рівні адміністративно-територіальних формувань, головними з яких є своєчасне виділення коштів на аграрну науку та забезпечення постійного потоку якісних інновацій для їхнього освоєння у виробництві [9]. Від чіткої діяльності керуючого блоку певною мірою залежатиме і ефективна діяльність аграрної науки щодо створення інновацій, а також успішна діяльність інформаційно-консультаційної служби щодо сприяння їхньому освоєнню в агропромисловому виробництві.

Аграрна наука являє собою особливий замкнений організаційний блок інноваційної діяльності, який має на меті постійно проводити фундаментальні та прикладні дослідження, на основі яких створювати інновації, виробляти комплекс знань та рекомендацій щодо їх адаптації до конкретних природних та економічних умов для забезпечення прискорення науково-технічного прогресу в агропромисловому виробництві. Вітчизняна аграрна наука, крім проведення постійних досліджень та створення інновацій, має здійснювати взаємозв'язок з аналогічними дослідженнями в інших країнах і цим підтримувати високий рівень технічних, технологічних, організаційно-економічних та інших знань.

Організаційний блок інформаційно-консультаційної діяльності несе відповідальність за поширення інновацій та сприяння освоєнню їх у виробництві. Центром даного блоку є інформаційно-консультаційна служба, функцією якої поряд з іншими освітніми організаціями є поширення інновацій та інформування товаровиробників про все нове в організації та технології виробництва сільськогосподарської продукції. До функцій даного блоку відносяться також підготовка та перепідготовка кадрів, пропаганда через органи управління сільським господарством систематичного інформування товаровиробників з усіх актуальних питань агропромислового виробництва і в тому числі з інновацій, що створюються. Інформаційно-консультаційна служба використовує всі форми роботи з товаровиробниками, підтримуючи найтісніший зв'язок з науковими та освітніми організаціями з метою сприяння прискоренню науково-технічного прогресу в агропромисловому виробництві.

Безпосереднє освоєння інновацій у виробництві як завершальний етап інноваційного процесу відбувається в рамках організаційних форм самих товаровиробників і значною мірою в організаційному плані залежатиме, насамперед, від них. Інноваційна активність товаровиробників значною мірою визначатиме успіх даного етапу інноваційної діяльності. У цьому організаційному блоці видно не лише мету, а й результати інноваційного процесу, а його ефективність залежатиме від узгодженості дій як інформаційно-консультаційної служби, так і самих товаровиробників, які в даному випадку мають бути зацікавлені в успіху освоєння інновацій у виробництві. Між інформаційно-

консультаційною службою та сільськогосподарськими товаровиробниками існує тісний взаємозв'язок, тому що її діяльність здебільшого спрямована на їх обслуговування.

ВИСНОВКИ

Розглядаючи функціональні особливості організаційних блоків та їх взаємозв'язку, слід підкреслити нерозривність та єдність всього інноваційного процесу в аграрному секторі України та здійснення інноваційної діяльності. Успішне функціонування всіх зазначених блоків під єдиним координуючим початком Міністерства сільського господарства може забезпечити планомірний розвиток інноваційної діяльності у галузі.

Таким чином, удосконалення системи організації інноваційної діяльності в аграрному секторі має носити комплексний характер, охоплювати весь спектр сторін цієї діяльності у галузях сільського господарства — від проведення наукових досліджень та розробок, експериментальної перевірки наукових результатів до впровадження у виробництво та оцінки ефективності. Підвищенню обґрунтованості та ефективності вжиття заходів державного впливу у сфері організації інноваційної діяльності в аграрному бізнесі могло б сприяти виділення цієї проблеми в одну з пріоритетних галузей наукових досліджень з аграрних проблем.

Це дасть певний імпульс для активізації інноваційної діяльності у галузі, що сприятиме прискоренню науково-технічного прогресу та підвищенню ефективності агропромислового виробництва.

Література:

1. Свиноус І.В. Інноваційне забезпечення інтенсивного розвитку свинарства. Інноваційна економіка. 2014. № 3. С. 284—285.
2. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи: монографія / Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. та ін. Київ: ННЦ "ІАЕ", 2014. 516 с.
3. Мельник А.Ю. Інтеграція освіти, науки та виробництва в економіці знань аграрної сфери. Економіка АПК. 2017. № 11. С. 67.
4. Місюк М.В. Інноваційно-інвестиційний підхід до формування та підвищення конкурентоспроможності продукції тваринництва. Економіка АПК. 2016. № 3. С. 74.
5. Залізко В.Д., Мартиненков В.І. Сутність інноваційного розвитку економіки сільських територій. Економіка АПК. 2016. № 4. С. 66.

6. Коломієць Т.В. Формування аграрної інноваційної системи як шлях до накопичення інтелектуального капіталу підприємств агро-сектору. Економіка АПК. 2016. № 11. С. 94.

7. Смолій Л. Інвестиційні аспекти формування інтелектуального капіталу в аграрному виробництві. Галицький екон. вісн. 2014. № 1. С. 62—69.

8. Шпикуляк О.Г., Курило А.І., Лузан О.Ю. Розвиток інститутів інноваційної діяльності у формуванні інтелектуального капіталу: теоретичний аспект. Економіка АПК. 2013. № 7. С. 92.

9. Братчук Л.М. Інноваційна діяльність: теоретико-методологічні підходи до формування об'єкта обліку. Економіка АПК. 2016. № 10. С. 59.

References:

1. Svytnous, I.V. (2014), "Innovative support of intensive development of pig breeding", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 3, pp. 284—285.
 2. Lupenko, Yu.O. Malik, M.J. and Shpykuliak, O.H. (2014), *Innovatsijne zabezpechennia rozvytku sil's'koho hospodarstva Ukrainy: problemy ta perspektyvy* [Innovative support of agricultural development of Ukraine: problems and prospects], NNTs "IAE", Kyiv, Ukraine.
 3. Mel'nyk, L.Yu. (2017), "Integration of education, science and production in the knowledge economy of the agricultural sector", *Ekonomika APK*, vol. 11, pp. 67.
 4. Misiuk, M.V. (2016), "Innovation and investment approach to the formation and increase the competitiveness of livestock products", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 74.
 5. Zalizko, V.D. and Martynenkov, V.I. (2016), "The essence of innovative development of the economy of rural areas", *Ekonomika APK*, vol. 4, pp. 66.
 6. Kolomiets', T.V. (2016), "Formation of the agrarian innovation system as a way to the accumulation of intellectual capital of enterprises in the agricultural sector", *Ekonomika APK*, vol. 11, pp. 94.
 7. Smolij, L. (2014), "Investment aspects of the formation of intellectual capital in agricultural production", *Halyts'kyj ekon. visn.*, vol. 1, pp. 62—69.
 8. Shpykuliak, O.H. Kurylo, L.I. and Luzan, O.Yu. (2013), "Development of institutes of innovative activity in formation of intellectual capital: theoretical aspect", *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 92.
 9. Bratchuk, L.M. (2016), "Innovative activity: theoretical and methodological approaches to the formation of the object of accounting", *Ekonomika APK*, vol. 10, pp. 59.
- Стаття надійшла до редакції 16.05.2022 р.

УДК 338.439:351.778.2:005.551

О. А. Ніконенко,
аспірант, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-4601-8076

DOI: 10.32702/2306-6792.2022.9—10.86

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ПРОДОВОЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

O. Nykonenko,
Postgraduate student, Bila Tserkva National Agrarian University

METHODOLOGICAL SUPPORT FOR THE FORMATION OF FOOD SECURITY IN UKRAINE

Дослідженням встановлено, що для України проблема продовольчої безпеки набуває особливої гостроти, що пов'язано з рядом обставин, які зумовлені як глобальними змінами, так й глибокою і системною економічною кризою, що спричинила масштабний спад виробництва у всіх народногосподарських сферах, у т. ч. і в агропродовольчому комплексі. Як результат значно скоротилися загальні фонди споживання продовольчих товарів, а в окремі роки і запаси деяких продуктів. По-друге, через надзвичайну фінансову напруженість, платіжну кризу, скоротилися реальні доходи більшої частини населення і, як наслідок, обмежилась доступність харчових продуктів для збіднілих верств населення. Скорочення доходів основної маси населення спричинило тенденцію до натуралізації сільського господарства. А останнім часом визріває проблема переорієнтація ресурсів підприємств рослинницької галузі на вирощування технічних культур: ріпаку та сої.

Необхідність забезпечення продовольчої безпеки України вимагає підтримання відповідного рівня продовольчого самозабезпечення, що передбачає використання державної підтримки вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції та вжиття заходів по контролю за імпортом з метою захисту власних виробників від іноземної конкуренції. Надійність забезпечення продовольчої безпеки полягає як у достатньому самозабезпеченні продуктами харчування, так і в наявності коштів для їх імпорту в необхідних обсягах за умов мінімальної потенційної вразливості продовольчого забезпечення населення у разі виникнення ускладнень з імпортом продовольства (зростання цін, ембарго тощо).

Підсумовуючи вищесказане, можна зазначити, що продовольча проблема має три форми прояву: перевищення пропозиції над попитом за умови стабільної платоспроможності (профіцитний продовольчий ринок); перевищення попиту над пропозицією за умови стабільної платоспроможності (дефіцитний ринок); зниження попиту через скорочення платоспроможності, що призводить до зниження пропозиції та зростання вартості виробництва (ринок, що деградує).

Узагальнюючи вищезазначене, продовольча безпека визначається наявністю на продовольчому ринку достатньої кількості якісного продовольства (незалежно від місця виробництва цієї продукції, а звідси і наявності інфраструктури, що забезпечує швидке постачання і зберігання, та факторів макроекономічної нестабільності) та економічної доступності для всіх верств населення в обсягах не менше раціональних норм їх споживання, необхідних для активного та здорового способу життя. Де раціональні норми вимагають формування раціону харчування людини не лише у напрямі необхідної калорійності, але й збалансованості за поживними речовинами — білками, жирами, вуглеводами, вітамінами та мінералами, тобто харчування повинно бути повноцінним.

The study found that the problem of food security is particularly acute for Ukraine, due to a number of circumstances caused by both global change and the deep and systemic economic crisis that has led to a large-scale decline in production in all economic spheres, including and in the agri-food complex. As a result, the general funds of food consumption have significantly decreased, and in some years the stocks of some products.

Secondly, due to extreme financial tensions, the payment crisis, the real incomes of the majority of the population have declined and, as a result, the availability of food for the impoverished has been limited. The decline in the income of the majority of the population has led to a tendency to naturalize agriculture. And recently the problem of reorientation of resources of the enterprises of plant-growing branch on cultivation of industrial cultures: rape and soybeans arises.

The need to ensure food security in Ukraine requires maintaining an appropriate level of food self-sufficiency, which includes the use of state support for domestic agricultural producers and measures to control imports to protect their own producers from foreign competition. Reliability of food security is both sufficient self-sufficiency in food and the availability of funds for their import in the necessary amounts with minimal potential vulnerability of food security in the event of difficulties with food imports (rising prices, embargoes, etc.).

Summarizing the above, we can say that the food problem has three forms: the excess of supply over demand, provided stable solvency (surplus food market); excess of demand over supply under conditions of stable solvency (deficit market); reduction of demand due to reduced solvency, which leads to lower supply and increased cost of production (degrading market).

Summarizing the above, food security is determined by the availability of sufficient quality food in the food market (regardless of the place of production of this product, and hence the availability of infrastructure to ensure rapid supply and storage, and macroeconomic instability) and affordability for all segments of the population. less rational norms of their consumption necessary for an active and healthy lifestyle.

Where rational norms require the formation of a person's diet not only in the direction of the required calories, but also a balance of nutrients — proteins, fats, carbohydrates, vitamins and minerals, ie nutrition should be complete.

Ключові слова: продовольча безпека, держава, продовольче забезпечення, харчування, економічна доступність.

Key words: food security, state, food security, food, affordability.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Рівень продовольчої безпеки вважається важливою складовою системи життєзабезпечення людини, одним із показників рівня життя населення регіону та країни, та фактором збереження суверенітету держави.

Посилаючись на складний, багаторівневий характер питання, багато вчених часто підкреслюють, що з цієї причини важко дати єдине визначення такої категорії, як "продовольча безпека". Економічна категорія "продовольча безпека" має особливість — не статично поняття. Воно постійно змінюється протягом тимчасових інтервалів залежно від ступеня розвитку світової економіки, особливостей діяльності та підходів міжнародних організацій, конкретної політичної ситуації та інших факторів. Крім того, особливістю даного поняття є те, що воно тісно пов'язане з іншими економічними категоріями, які теж дуже динамічні і змінюються в певних часових інтервалах.

Протягом усієї історії людства забезпечення продовольством залишалося однією з найактуальніших проблем національної безпеки всіх держав світу. Зі створенням Організації Об'єднаних Націй (ООН) світове співтовариство стало приділяти пильну увагу подолання дефіциту продовольства. У 1996 р. з ініціативи ООН була прийнята "Римська декларація про всесвітню продовольчу безпеку", яка була схвалена на Всесвітній зустрічі наприкінці 1996 р. На ній було поставлено завдання — до 2015 р. знизити у світі вдвічі чисельність людей, що недоїдають, і забезпечити населення планети продовольством.

Серед способів забезпечення продовольчої безпеки було названо поєднання заходів щодо підтримки найбільших країн продуктами харчування з розробкою та реалізацією власних програм з подолання кризи в сільському господарстві. Через шість років, у липні 2002 р., відбувся черговий саміт Продовольчої та

сільськогосподарської організації ООН (ФАО). На ньому було визнано, що світова спільнота програє битву з голодом. За даними статистики кожні чотири хвилини на планеті хтось помирає з голоду. Було запропоновано створити альянс боротьби з голодом та небезпечними продуктами харчування. Парадокс ж продовольчої проблеми в Україні полягає в тому, що дефіциту продуктів харчування немає, зате рівень споживання внаслідок падіння купівельної спроможності населення, низької заробітної плати та високих цін знижується. Зменшуються й обсяги виробництва душі населення м'яса, молока та інших продуктів.

Продовольча безпека відбиває, передусім, соціальну спрямованість реалізацію найважливішого людського права — забезпечення свого існування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед вітчизняних економістів-аграрників особливо змістовні пропозиції щодо формування системи продовольчої безпеки України у руслі реалізації Цілей сталого розвитку знайшли відображення у роботах О. Бородіної, С. Григор'єва, В. Данкевича, Т. Зінчук, О. Скидана, О. Яценко та ін. Пильну увагу на обґрунтуванні індикаторів оцінки продовольчого забезпечення зосередили О. Горняк, В. Залізнюк, Г. Калетнік, О. Кондра, Ю. Лузан, М. Одінцов, С. Ревенко, А. Рудич, С. Урба, Ю. Юрченко та ін. Проте, швидкоплинні зміни розвитку суспільства вимагають перегляду методичних підходів щодо визначення критеріїв продовольчої безпеки країни.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є розробка методичних підходів щодо визначення показників продовольчої безпеки країни.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Нині для України проблема продовольчої безпеки набуває особливої гостроти, що пов'язано з рядом обставин, які зумовлені як глобальними змінами, так й глибокою і системною економічною кризою, що спричинила масштабний спад виробництва у всіх народногосподарських сферах, у т. ч. і в агропродовольчому комплексі. Як результат значно скоротилися загальні фонди споживання продовольчих товарів, а в окремі роки і запаси деяких продуктів. По-друге, через надзвичайну фінансову напруженість, платіжну кризу, скоротилися реальні доходи більшої частини населення і, як на-

слідок, обмежилась доступність харчових продуктів для збіднілих верств населення. Скорочення доходів основної маси населення спричинило тенденцію до натуралізації сільського господарства. А останнім часом визріває проблема переорієнтація ресурсів підприємств рослинницької галузі на вирощування технічних культур: ріпаку та сої. І, як результат, збільшення рівня імпортозалежності продовольчого споживання й перетворення аграрного сектора України на сировинно-біопаливну базу країн ЄС.

Згідно наказу Міністерства економіки України № 60 від 02.03.2007 "Про методику розрахунку економічної безпеки" продовольча безпека є однією із десяти складових системи економічної безпеки держави: макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційна, науково-технологічна, енергетична, виробнича, демографічна, соціальна [1]. Відповідно до наказу, продовольча безпека визначається як рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-економічну та політичну стабільність у суспільстві, стійкий та якісний розвиток нації, сім'ї, особи, а також сталий економічний розвиток держави.

Забезпечення продовольчої безпеки визначено у якості одного з основних напрямів державної політики з питань національної безпеки в економічній сфері. Головними органами, на які покладено Кабінетом міністрів гарантування продовольчої безпеки є Міністерство аграрної політики і Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Зокрема в Постанові КМУ "Питання Міністерства економічного розвитку і торгівлі" серед основних завдань визначено що ця структура бере участь у підготовці та здійсненні заходів, спрямованих на забезпечення продовольчої безпеки України, здійснює відповідно до законодавства державне регулювання цін на продукцію; здійснює методологічне забезпечення розроблення балансів попиту та пропозиції продовольства. Водночас, Мінагрополітики відповідно до покладених на нього завдань у "Положенні про Міністерство аграрної політики" бере участь у розробленні здійсненні заходів щодо формування Аграрним фондом державного продовольчого резерву, оперативно аналізує стан наповнення регіональних запасів продовольства; розробляє баланси попиту і пропонування основних видів сільськогосподарської продукції та продовольства [2].

Проте, незважаючи на вище перелічені законодавчі акти, за період незалежності не було

створено єдиного законодавчого акту, що визначає та регулює діяльність держави в сфері продовольчої безпеки. Згідно Проекту Закону Про продовольчу безпеку за № 11378 від 24.10.2012, продовольча безпека визначається як соціально-економічне та екологічне становище, за якого населення забезпечено безпечними і якісними основними продуктами харчування, що необхідні для забезпечення раціонального харчування [3].

Зазначене визначення має багато спільного із поширеним у міжнародною практикою та, можливо, сформовано під їх впливом. Водночас, у ньому є ряд істотних відмінностей, однак у ньому не конкретизується сфера, від стану якої залежать характеристики продовольчої безпеки і, таким чином, розуміється вся сукупність можливих факторів, у т.ч. неекономічних. Окрім того, виділяється необхідність забезпечення соціального доступу до продовольства та задоволення не лише дієтичних потреб, але й харчових переваг.

У зв'язку із цим заслуговує на увагу підхід до визначення продовольчої безпеки, який розроблено експертами Американського інституту харчування та використовується у США. У його рамках під продовольчою безпекою (домогосподарства) розуміється забезпечення доступу усіх членів домогосподарства у будь-який час до достатньої кількості їжі для активного, здорового стилю життя. Продовольча безпека включає в себе як мінімум: доступність повноцінного з точки зору поживності та безпечності харчування та спроможність купувати продукти соціально прийнятними способами (тобто, не схиляючи до крадіжок, з'їданню відходів і т. д.) [4]. Дається визначення продовольчої незабезпеченості, як обмеженій або невизначеній спроможності купувати продукти харчування соціально допустимими способами. При цьому під голодом розуміють незручності або хворобливе відчуття, викликані нестачею їжі, поточна та мимовільна відсутність доступу до продовольства, що є наслідком відсутності продовольчої безпеки.

Вважаємо, уточнення визначення необхідно провести у напрямі розширення сфер, через які визначається продовольча безпека. Очевидно, що у нинішніх умовах у визначення цієї категорії доцільно включити не лише стан економіки, але й стан соціальної та екологічної сфери. Отже, продовольча безпека це стан економіки, соціальної та екологічної сфери країни, при якому забезпечується продовольча незалежність держави, гарантується фізична, соц-

іальна та економічна доступність для кожної людини харчових продуктів, які відповідають вимогам законодавства, в обсягах не менше раціональних норм споживання продовольства, необхідних для активного та здорового способу життя. При цьому, під соціальною доступністю пропонуємо розуміти можливість придбання харчових продуктів соціально прийнятним способом в обсягах та асортименті, які не менше встановлених раціональних норм споживання не залежно від соціального положення споживача: його професії, статі, віку, політичних та релігійних переконань і т. д.

Окрім вище зазначених визначень, у зарубіжній та вітчизняній науковій літературі нами виділено наступні підходи до тлумачення цієї економічної категорії. Так, продовольча безпека характеризується визначенням рівнем забезпеченості країни продуктами харчування вітчизняного виробництва. Даний підхід до поняття продовольчої безпеки характерний для праць науковців, які визначають продовольчу безпеку станом продовольчої незалежності країни, здатності держави протистояти зовнішнім загрозам, забезпечити динамічний, стійкий розвиток сфери виробництва продуктів харчування.

Іншими дослідниками продовольча безпека визначається наявністю на продовольчому ринку достатньої кількості продовольства (незалежно від місця виробництва цієї продукції). Зокрема експерти Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО) пропонують продовольчу безпеку розглядати як забезпечення гарантованого доступу всіх жителів планети (країни, регіону) до продовольства в будь-який час і в обсягах, необхідних для забезпечення активного й здорового життя [5]. Ця дефініція не конкретизує, хто повинен гарантувати такий доступ.

Стан продовольчої безпеки держави характеризується за допомогою двох критеріїв: перший — наявність на продовольчому ринку країни продуктів харчування в достатній кількості для підтримки активного і здорового життя всього населення; другий — критерієм є економічна доступність продуктів харчування для всіх верств населення. Більш того на переконання ряду авторів, основою продовольчої безпеки є доступність ринку на відміну від застарілих міркувань щодо стабільності виробництва і запасів.

Науковці також виділяють і таку складову продовольчої безпеки, як висока якість і безпека продуктів харчування, що споживаються населенням [6].

Дослідники підкреслюють, що частіше всього нині під продовольчою безпекою розуміють забезпечення населення екологічно чистими, тобто, безпечними для здоров'я продуктами харчування, яка не містить шкідливих речовин, здатних нанести шкоду здоров'ю споживачів і майбутніх поколінь [7].

Необхідність забезпечення продовольчої безпеки України вимагає підтримання відповідного рівня продовольчого самозабезпечення, що передбачає використання державної підтримки вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції та вжиття заходів по контролю за імпортом з метою захисту власних виробників від іноземної конкуренції. Надійність забезпечення продовольчої безпеки полягає як у достатньому самозабезпеченні продуктами харчування, так і в наявності коштів для їх імпорту в необхідних обсягах за умов мінімальної потенційної вразливості продовольчого забезпечення населення у разі виникнення ускладнень з імпортом продовольства (зростання цін, ембарго тощо).

Бажаний стан продовольчого ринку — це стійкий баланс пропозиції продовольства і попиту на нього, який переважно залежить від двох основних чинників: кількості населення та його платоспроможності. Очевидно, що надмірно вироблений обсяг продуктів харчування не може бути спожита населенням, кількість якого не збільшується, навіть за умови суттєвого підвищення платоспроможності, оскільки існує фізіологічна межа споживання. Слабка еластичність попиту на продукти харчування щодо доходу, як одна із закономірностей продовольчого ринку, за надмірного виробництва продовольства викликає зниження цін, скорочення доходів виробників сільськогосподарської продукції, збанкрутіння дрібних підприємств, які першими потерпають у цій ситуації. Отже, перевищення пропозиції продовольства над попитом є у нинішніх умовах є проблемою для окремих країн світу.

Проблема виникає і тоді, коли попит переважає над пропозицією. Але переважна частина держав світу продовольчу проблему, у першу чергу, сприймає як невідповідність між реальною платоспроможністю населення, яка впливає на попит, і можливістю виробництва достатнього для нормальної життєдіяльності обсягу продовольства. Утворюється коло: низька платоспроможність, а отже, і зниження попиту на продовольство (часто супроводжуване зростанням питомої ваги витрат сімейних бюджетів на його придбання) призводять до скорочення обсягів виробництва продоволь-

чої сировини і продуктів її перероблення, що викликає зростання вартості виробництва і чергове скорочення попиту.

Підсумовуючи вищесказане, можна зазначити, що продовольча проблема має три форми прояву: перевищення пропозиції над попитом за умови стабільної платоспроможності (профіцитний продовольчий ринок); перевищення попиту над пропозицією за умови стабільної платоспроможності (дефіцитний ринок); зниження попиту через скорочення платоспроможності, що призводить до зниження пропозиції та зростання вартості виробництва (ринок, що деградує).

Перші дві форми прояву продовольчої проблеми пов'язано переважно з коливанням пропозиції, що відбиває циклічний характер сільськогосподарського виробництва, сезонність, залежність від погодних умов та інших біологічних чинників. Соціально-економічні викривлення в суспільстві, притаманні цим двом формам прояву продовольчої проблеми, долаються за допомогою держави порівняно легко, хоча це і потребує додаткових витрат (на укладення термінових експортних угод, залучення імпорتنих продовольчих ресурсів, збільшення товарних запасів тощо).

Продовольча проблема в третій формі проявляється в умовах економічної кризи, має тяжкий характер і руйнівні наслідки для продовольчого ринку. Відбуваються негативні зрушення не тільки в галузях, що обслуговують продовольчий ринок, але і в економіці в цілому та в соціальній сфері. Негативні зрушення зумовлені низькою віддачею природно-ресурсного потенціалу, що використовується у сільському господарстві.

З метою уточнення сутності продовольчої безпеки необхідно розкрити зміст соціальної та екологічної складової у аспекті їх впливу на досягнення продовольчого забезпечення. Очевидно, що продовольча безпека безпосередньо залежить від таких соціальних складових як рівень розвитку аграрної освіти та науки, від поширення у суспільстві знань про правильне харчування та навиків приготування та добування їжі, від нерівності у доходах між різними групами населення, від існування різних форм дискримінації в суспільстві та ін.

Також продовольча безпека безпосередньо залежить від таких аспектів екологічного стану у країні як стан сільськогосподарських угідь, якісні та кількісні характеристики водних ресурсів, у т. ч. питної води, біологічної різноманітності, поширення шкідників та ін. Зазначимо, що питання взаємозв'язку продовольчої безпе-

ки та екологічної сфери розглядався на міжнародних самітах та конференціях. Так, план дій Світового саміту з проблем продовольства 1996 р. передбачає (пункт 53): підтримку розміщення капіталовкладень, які сприяють досягненню стійкої продовольчої безпеки, а також подальшому збереженню, сталому використанню природних ресурсів, включаючи ґрунт, водойми, рибні промисли та ліси". Пункт 26 декларації Світового саміту з продовольчої безпеки 2009 р. передбачає мобілізацію ресурсів, необхідних для підвищення продуктивності, що включає вивчення, схвалення та впровадження біотехнологій та інших та інновацій, які є безпечними, ефективними та екологічними [8].

У зв'язку із окремими науковцями виділено ґрунтову безпеку та водну безпеку в окремі категорії, які існують на рівні із продовольчою безпекою та тісно із нею пов'язані [9]. Так, під ґрунтовою безпекою розуміють підтримку та покращення світових ґрунтових ресурсів до стану, при якому вони дозволять виробляти продовольство, сільськогосподарську сировину та прісну воду, будуть вносити основний внесок в енергетичну та кліматичну сталість та будуть сприяти підтримці біорізноманіття та загального захисту виробництва екосистемних товарів та послуг.

Під водною безпекою науковці розуміють зазвичай, наявність достатньої кількості та якості води для життя, підтримки екосистем та виробництва, у поєднанні із прийнятним рівнем пов'язаних із водою ризиків для людей, навколишнього середовища та економіки. При цьому вода одночасно є і ресурсом для виробництва сільськогосподарської продукції, від якості, кількості та доступності якої у місцях виробництва залежить якість та кількість виробленого продовольства та середовищем проживання для організмів, які споживаються людиною в якості їжі.

Важливою умовою досягнення продовольчої безпеки є стабільність її забезпечення, яка передбачає: можливість для груп населення, домогосподарств та окремих людей мати доступ до достатньої кількості продовольства у будь-який час і не перебувати під тиском втрати доступу до продовольства у результатів шоків попиту або пропозиції (у т. ч. економічних або кліматичних криз), а також циклічних коливань кон'юнктури.

У вітчизняній практиці прийнято в першу чергу привертати увагу на такий складовий стабільності забезпечення продовольчої безпеки як продовольчій незалежності, під якою розуміють стабільне виробництво продовольства у

обсягах не менше встановлених порогових значень його частки у товарних ресурсах внутрішнього ринку відповідних видів продуктів. Стабільність та надійність забезпечення продовольчої безпеки залежить від багатьох факторів, у числі яких самозабезпечення продуктами харчування та наявність фінансових ресурсів для їх імпорту в необхідному обсязі.

Однією із важливих складових продовольчої безпеки є доступність продовольства для населення. Так, ФАО у декларації Світового саміту з продовольчої безпеки 2009 р., де доступ до продовольства розглядається як доступ окремих людей до відповідних ресурсів та наявність можливостей щодо придбання необхідних продуктів харчування із урахуванням можливих правових, політичних, економічних та соціальних обмежень.

У вітчизняній практиці під економічною доступністю життєво важливих продуктів харчування розуміють можливість отримання всіма верствами населення якісних життєво важливих продуктів харчування у відповідності з науково обґрунтованими наборами продуктів харчування. Отже, під економічною доступністю продовольства слід розглядати можливість придбання харчових продуктів за цінами, що склалися, в обсягах та асортименті, які не менше встановлених раціональних норм споживання, забезпечені відповідним рівнем доходів населення. Очевидно, що продукти харчування повинні відповідати вимогам законодавства про технічне регулювання, тобто мати харчову безпеку.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи вищезазначене, продовольча безпека визначається наявністю на продовольчому ринку достатньої кількості якісного продовольства (незалежно від місця виробництва цієї продукції, а звідси і наявності інфраструктури, що забезпечує швидке постачання і зберігання, та факторів макроекономічної нестабільності) та економічної доступності для всіх верств населення в обсягах не менше раціональних норм їх споживання, необхідних для активного та здорового способу життя. Де раціональні норми вимагають формування раціону харчування людини не лише у напрямі необхідної калорійності, але й збалансованості за поживними речовинами — білками, жирами, вуглеводами, вітамінами та мінералами, тобто харчування повинно бути повноцінним.

На основі проведених досліджень доцільно виділити наступні складові продовольчої без-

пеки: доступність продовольства (фізична, економічна, соціальна), харчова безпека, повноцінність харчування, стабільність забезпечення продовольчої безпеки. Окрім того, необхідно зазначити, що продовольство може надходити на внутрішній ринок країни не лише за рахунок виробництва всередині країни, але й по імпорту (у т.ч. у вигляді продовольчої та гуманітарної допомоги), що вимагає виділення наявності продовольства на внутрішньому ринку у якості окремої складової продовольчої безпеки.

Література:

1. Свиноус І. В. Щодо проблеми продовольчої безпеки у контексті зміни умов господарювання. Інноваційна економіка. 2013. № 3. С. 206–20.
2. Мудрак Р. П. Продовольча безпека в умовах економічної кризи. Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва. 2017. Вип. 90 (2). С. 115–127.
3. Рудніченко Є.М., Гавловська Н.І. Продовольча безпека та здоров'я населення як елемент економічної безпеки макрорівня. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2017. №4. С. 54–57.
4. Стариченко Є.М. Продовольча безпека країни як соціально-економічна категорія. Агросвіт. 2018. № 13. С. 42–48.
5. Мельник С.І., Курляк М.Д. Дослідження категорії "національна продовольча безпека". Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. 2015. Вип. 1. С. 127–136.
6. Прунцева Г.О. Економічна сутність поняття "продовольча безпека" країни. Інноваційна економіка. 2016. № 1–2. С. 34–37.
7. Тернавська І.Б. Дефініція категорії продовольча безпека та її еволюція. Економіка та держава. 2015. № 7. С. 44–48.
8. Орленко Я.Ю. Особливості категорії "продовольча безпека": теоретичні засади.

Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 11. С. 123–125.

9. Шелудько Л. Генезис формування дефініції "продовольча безпека". Соціально-економічні проблеми і держава. 2019. Вип. 2. С. 301–311.

References:

1. Svytnous, I.V. (2013), "On the problem of food security in the context of changing economic conditions", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 3, pp. 206–20.
 2. Mudrak, R.P. (2017), "Food security in the economic crisis", *Zbirnyk naukovykh prats' Uman's'koho natsional'noho universytetu sadivnytstva*, vol. 90 (2), pp. 115–127.
 3. Rudnichenko, Ye.M. and Havlovs'ka, N.I. (2017), "Food security and public health as an element of macro-level economic security", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 4, pp. 54–57.
 4. Starychenko, Ye. (2018), "Food security of the country as a socio-economic category", *Agrosvit*, vol. 13, pp. 42–48.
 5. Mel'nyk, S.I. and Kurliak, M.D. (2015), "Research of the category "national food security"", *Naukovyj visnyk L'viv's'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriiia ekonomichna*, vol. 1, pp. 127–136.
 6. Pruntseva, H.O. (2016), "The economic essence of the concept of "food security" of the country", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 1–2, pp. 34–37.
 7. Ternavs'ka, I.B. (2015), "Definition of the category of food security and its evolution", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 7, pp. 44–48.
 8. Orlenko, Ya.Yu. (2013), "Features of the category "food safety": theoretical foundations", *Investysii: praktyka ta dosvid*, vol. 11, pp. 123–125.
 9. Shelud'ko, L. (2019), "The genesis of the definition of "food security"", *Sotsial'no-ekonomichni problemy i derzhava*, vol. 2, pp. 301–311.
- Стаття надійшла до редакції 09.05.2022 р.*

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА